

Fra patriotisme til nytt offentlig historiebilde?

En undersøkelse av fremstillingen av det norske
rettsoppgjøret etter 1945 og fenomenet landssvik i
norske historiebøker

Henrik Færnes Dahle

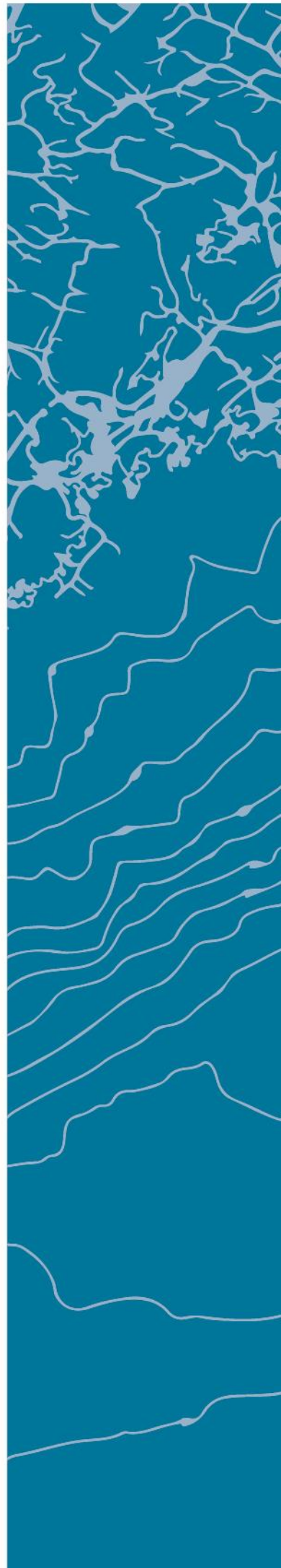
VEILEDER

Professor Harald Rinde

Universitetet i Agder, våren 2018

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for religion, filosofi og historie

Forord

Etter to års arbeid er oppgaven endelig ferdig. Masterstudiet i historie har vært krevende, men på samme tid også utrolig lærerikt og spennende.

De som har bidratt til at oppgaven har latt seg gjennomføre, fortjener naturligvis en takk. Først og fremst må jeg takke min veileder Harald Rinde, som alltid har tatt seg tid til å lese utkastene mine og bidratt til at oppgaven har gjennomgått stadige forbedringer. Takk til min fantastiske familie, som har støttet meg gjennom hele prosessen. Jeg må også takke min kjære samboer Kamilla, som har holdt ut med meg i det til tider altoppslukende arbeidet.

Kristiansand, mai 2018

Henrik Færnes Dahle

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	7
1.1 Tema.....	7
1.2 Problemstilling.....	8
1.3. Forskningsstatus.....	9
1.4. Hvorfor undersøke norske historiske samleverk og oversiktsverk?.....	10
1.5. Oversikt over studiemateriale og begrunnelse for periodisering.....	11
1.5.1. <i>Utvalg av historiske samleverk og oversiktsverk</i>	11
1.5.2. <i>Begrunnelse for periodisering</i>	13
1.6. Metode og teoretiske perspektiver.....	14
1.6.1 <i>Kvalitativ innholdsanalyse</i>	14
1.6.2 <i>Pieter Lagrou og den patriotiske minnekulturen</i>	14
1.6.3. <i>Anne Eriksen og det kollektive minnet</i>	15
1.7. Samarbeidets ulike former.....	16
Kapittel 2: 1945-1970- Patriotisme og utelatelse av landssviktematikk	19
2.1. <i>Norges Krig- tre bind, Gyldendal (1947-1950)</i>	19
2.2. <i>Okkupasjonsår og etterkrigstid- bind 9 i Aschehougs norgeshistorie (1961-1964)</i>	23
2.3. <i>Norges historie fra 1905 til våre dager, Universitetsforlaget (1965)</i>	26
2.4. Oppsummering og sammenligning.....	31
2.5. Konklusjon.....	35
Kapittel 3: 1975-2000- Konsensus, NS-revisjonisme og okkupasjonsmyter under kritikk	37
3.1. <i>Det skjedde i Norge 1945-52. Den varme freden-den kalde krigen, Gyldendal (1978)</i>	37
3.2. <i>Norge i den rike verden. Tiden etter 1945- bind 14 i Cappelens norgeshistorie (1976-1980)</i>	43
3.3. <i>Norge i Krig- Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945- bind 8: Frigjøring, Aschehoug (1984-1987)</i>	46
3.4. <i>Samling om felles mål 1935-1970- bind 11 i Aschehougs norgeshistorie (1994-1998)</i>	51
3.5. Oppsummering og sammenligning.....	56
3.6. Konklusjon.....	64

Kapittel 4: 2000-2016- Nedbygging av den patriotiske historiekulturen og endringer i det offentlige historiebildet?	66
4.1. <i>Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet- frå vokstervisse til framtidstvil-</i> bind 6 i Norsk historie, Samlaget (1999, forkortet utgave i 2000)	66
4.2. <i>Frihetens århundre</i> , Pax forlag (2010).....	70
4.3. <i>Norvegr- Norges historie</i> , bind 4: <i>Etter 1914</i> , Aschehoug (2011).....	75
4.4. Oppsummering og sammenligning.....	83
4.5. Konklusjon.....	89
Kapittel 5: Konklusjon og helhetlige perspektiver	91
5.1. Oppsummering av innholdet i de historiske samleverkene og oversiktsverkene.....	91
5.1.1. <i>1945-1970- Patriotisme og utelatelse av landssviktematikk</i>	91
5.1.2. <i>1970-2000- Konsensus, NS-revisjonisme og okkupasjonsmyter under kritikk</i>	92
5.1.3. <i>2000-2016- Nedbygging av den patriotiske historiekulturen og endringer i det offentlige historiebildet?</i>	94
5.2. Helhetlige perspektiver på perioden etter 1945 og frem til 2016.....	96
Litteraturliste	99
Litteratur.....	99
Internettressurser.....	104
Oversikt over studiematerialet.....	105

KAPITTEL 1: INNLEDNING

I dette innledningskapittelet presenteres oppgavens tema og problemstilling. Derneft blir det redegjort for analyse av historiske samleverk og oversiktsverk som forskningsfelt. Videre vil det være nødvendig med en gjennomgang av oppgavens metode og teoretiske perspektiver. Ettersom oppgaven analyserer fremstillingen av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, altså former for samarbeid med okkupasjonsmakten, behøver også begrepet *kollaborasjon* en nærmere forklaring.

1.1. Tema

Denne oppgaven ser nærmere på hvordan historiske samleverk og oversiktsverk har fremstilt det norske rettsoppgjøret etter den andre verdenskrigen. I tillegg undersøker den fenomenet landssvik, altså hvordan bøkene har fremstilt samarbeidet mellom nordmenn og den tyske okkupasjonsmakten i de fem årene under fremmed styre. Samarbeidet var omfattende og foregikk på flere områder enn det var vanlig å snakke om, i alle fall de første tiårene etter krigen.¹ Under rettsoppgjøret ble det trukket et skille mellom nødvendig eller akseptabelt samarbeid med de tyske myndighetene, og det utilbørlige eller straffbare samarbeidet. Her i landet var det stort sett NS-medlemmer som ble dømt for utilbørlig samarbeid. Den norske folkloristen Anne Eriksen har hevdet at det på denne måten ble opprettet et skille mellom de «gode» nordmennene på en ene siden, og de «dårlige» på den andre.² I den tidlige etterkrigstiden ble slik den store fortellingen om krigsårene retusjert til bilder i sort/hvitt, til tross for at det ikke var «en kamplinje, en beveggrunn eller ett motiv i den andre verdenskrigen, men svært mange», som May-Brith Ohman Nielsen skriver i det fjerde bindet av norgeshistorien *Norvegr*.³

Etter frigjøringen utviklet det seg en såkalt nasjonal konsensushistorie om okkupasjonen, som skulle vise seg å bli et viktig verdigrunnlag for den videre norske historieskrivingen. Satt på spissen handlet denne enigheten om at den sivile og militære motstanden mot okkupasjonsmyndighetene ble forherliget og oppvurdert, mens ulike former for kollaborasjon

¹ Kroglund (2010), s. 12

² Eriksen (1995), s. 20

³ Ohman Nielsen (2011), s. 110

med tyskerne tydelig ble underkommunisert.⁴ Ifølge krigshistoriker Ole Kristian Grimnes har denne konsensusen «sunket så dypt inn i norsk bevissthet at den må betraktes som et vesenkjennetegn ved den».⁵ Grimnes mener videre at det av denne grunn har manglet historieskriving om NS med «sympatiserende distanse» eller «kritisk medfølelse».⁶

Den nasjonale konsensushistorien skulle også bidra til å skape en identitets- og fellesskapsfølelse. Landet skulle gjenreises og samfunnet heles, og man så det slik at det måtte skilles tydelig mellom rett og galt. Et slikt skille førte til at de som valgte feil side under okkupasjonen ble stigmatisert i de første tiårene etter krigen. I den tidlige etterkrigstiden ble det gjennomført bemerkelsesverdig få undersøkelser som opponerte mot den nasjonale konsensushistorien. De få kritiske røstene til rettsoppgjøret og det fundamentet det bygget på, ble kalt «silkefronten». Det var slett ikke lett å tilhøre denne. Nina Drolsum Kroglund skriver i boka *Hitlers norske hjelpere- Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45* (2010) at alt dette gjorde historien om okkupasjonsårene til en fortelling om helter og skurker med «gode, patriotiske nordmenn» på den ene siden og «onde og brutale» NS-folk på den andre. De førstnevnte samarbeidet ikke med tyskerne. Sånn var det bare.⁷

1.2. Problemstilling

Dette reiser spørsmålet om hvordan, og hvor lenge, den nasjonale konsensushistorien om okkupasjonsårene har preget historieskrivingen om rettsoppgjøret og landssvik som fenomen. Her er det et hull i forskningen, som jeg har satt meg fore å fylle.

Oppgaven har derfor følgende problemstilling: *Hvordan har det norske rettsoppgjøret etter den andre verdenskrigen og fenomenet landssvik blitt fremstilt i norske historiske samleverk og oversiktsverk i perioden 1945-2016, og hva er det som har lagt grunnlaget for etterkrigstidens tolkninger?*

Fra hovedproblemstillingen utledes følgende underproblemstilling: *Hvorfor har synet på landssvik endret seg over tid, og hva er det som har påvirket det?*

⁴ Kroglund (2010), s. 17

⁵ Grimnes (1990), s. 117

⁶ Grimnes (1990), s. 112

⁷ Kroglund (2010), s. 17

1.3. Forskningsstatus

Rettsoppgjøret har vært et sentralt tema i etterkrigstiden, og mye har etter hvert blitt skrevet om det.⁸ Det foreligger etter hvert også bred forskning på samarbeid med okkupasjonsmakten, både historiefaglig og juridisk, som er basert på grundige empiriske undersøkelser.⁹ Per i dag eksisterer det imidlertid ingen analyser av hvordan historiske samleverk og oversiktsverk fremstiller det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Denne masteroppgaven vil således være et historiografisk bidrag til forskningen på slike historiske samleverk og oversiktsverk.

Analyser av historiske samleverk og oversiktsverk har ikke noen lang tradisjon her i Norge. Den første større analysen av denne typen historieverk i vårt eget land er utført av historikeren Synne Corell som disputerte våren 2010 ved Universitetet i Oslo med doktoravhandlingen *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Corell tar her for seg tre sentrale verk om krigsårene: *Norges Krig* (1947-1950), *Norge i Krig* (1984-1987) og *Norsk Krigsleksikon* (1995).¹⁰ Corells hovedfokus i avhandlingen ligger på hva som er

⁸ En av de første som kritiserte det norske rettsoppgjøret var tidligere Milorg-sjef Oliver H. Langeland med bøkene *Dømmer ikke* (1948) og *Forat I ikke skal dømmes* (1949). Han kritiserte særlig den kollektive avstraffelsen av alle medlemmene av Nasjonal Samling. Et av de første store sammenfattende arbeidene om rettsoppgjøret var *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget* (1962). Dette er i større grad en kvantitativ og refererende oversikt mer enn en dyptgripende analyse. I 1979 ga Johs. Andenæs ut boka *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Dette er det første akademiske arbeidet som gir en oversikt over kollaborasjonens omfang, i tillegg til å gi en grundig gjennomgang av selve grunnlaget for oppgjøret. I perioden 1999-2004 ble prosjektet *Å overkomme fortiden* gjennomført ved Universitetet i Oslo. Prosjektet resulterte blant annet i antologien *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945* (2004), redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen. Hensikten med utgivelsen var å undersøke om rettsoppgjøret var rettferdig, derav tittelen. I 1999 kom artikkelsamlingen *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, redigert av Stein Ugelvik Larsen. Forskjellige temaer ved krig og okkupasjon i Norge blir dekket, og inkluderer også et kapittel om kollaborasjon og rettsoppgjør, skrevet av Ole Kristian Grimnes. I *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider* (2009) skriver Ingerid Hagen om en rekke tilfeller der det foregikk en systematisk og omfattende fangemishandling av landssvikmistenkte de første årene etter krigen. Ingeborg Solbrekken får også frem flere slike negative sider ved det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i boka *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppgjøret?* (2015).

⁹ Når det kommer til samarbeid med okkupasjonsmakten i årene 1940-45 er det også enkelte arbeider som må nevnes. I *6-te kolonne* (første utgave i 1944) kritiserer Helge Krog det norske næringslivet for å ha bidratt til den tyske krigsøkonomien. Hans Fredrik Dahl delegitimerer en rekke okkupasjonsmyter i boka *Krigen i Norge* (1974), og problematiserer særlig administrativt og ideologisk-politisk samarbeid med okkupasjonsmakten. Terje Valen kritiserer entreprenørkapitalen og bedrifter som «tjente gode penger på krigen» i utgivelsen *De tjente på krigen. Hjemmefronten og kapitalen* (1974). I *Industrien under hakekorset* (1987) skriver Jan Didriksen særlig om samspillet mellom de tyske myndighetene og arbeidsorganisasjonene, og han hevder at de norske myndighetene gikk langt i å samarbeide med tyskerne. Boka *Krigsprofitørene* (1993) av Dag Ellingsen går nærmere inn på flere norske bedrifters samarbeid med okkupasjonsmakten, og hvordan dette samarbeidet ble straffet under rettsoppgjøret. Videre gir boka *Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45* (2010) av Nina Drolsum Kroglund en god oversikt over ulike former for kollaborasjon og rettsoppgjør.

¹⁰ Corell (2010), s. 9

grunnfortellingen i disse verkene, blant annet gjennom de språklige virkemidlene som er tatt i bruk. Corell har særlig lagt vekt på meningsbærende verbkonstruksjoner, aktive og passive verb og hvordan det handlende subjektet er presentert. I tillegg har hun vært spesielt opptatt av å se nærmere på hvordan «vi-fellesskapet» formes og brukes.¹¹ Det norske rettsoppjøret blir imidlertid ikke gjenstand for nærmere analyser i avhandlingen til Corell, og det er det denne oppgaven skal ta for seg.¹²

I tillegg må forskningsprosjektet ved historikermiljøet i Bergen, «*Mangfold, fragmentering, enhet: Norsk historieskriving etter 1970*» (2009-2013) nevnes. Prosjektet resulterte i antologien «*Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*» (2013), redigert av Jan Heiret, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg. Dette er en analyse av norske historikers tekster fra 1970 til i dag, som gir innsikt i hvilke sammenhenger og forklaringer som fortelles fram, hvilke begreper og kategorier som er med på å forme fortolkningene, og hvilke forløp og aktører som tillegges betydning. Her er det med et kapittel som analyserer norske og danske historiske samleverk og oversiktsverk, skrevet av Jan Heiret.¹³ Verkenes fremstilling av okkupasjonen og da videre rettsoppjøret og fenomenet landssvik er imidlertid ikke en tematikk som blir redegjort for nærmere i dette kapittelet.

[1.4. Hvorfor undersøke norske historiske samleverk og oversiktsverk?](#)

Det finnes flere grunner til å undersøke historiske oversiktsverk og samleverk. De er skrevet for det allmenne publikum, og skal representere en form for konsensushistorie som de fleste kan kjenne seg igjen i, eller relatere seg til. Det er de store øyeblikkene, de bemerkelsesverdige hendelsene og de verdige minnene som fremstilles i slike verk.¹⁴

De historiske samleverkene fungerte også som en form for oppslagsverk i tiden før internett, de første man grep til for å finne relevante historiske opplysninger om krigsårene. De historiske samleverkene og oversiktsverkene var også med på å skape kollektive minner om

¹¹ Corell (2010), s. 26-28

¹² Selv om Corell i sin avhandling ikke analyserer fremstillingen av det norske rettsoppjøret nærmere, kommer hun inn på hvordan forfatterne av verkene har fremstilt fenomenet landssvik. Hun skriver blant annet ganske utførlig om fremstillingen forfatterne av *Norges Krig* og *Norge i Krig* gir av Vidkun Quisling og medlemmene av Nasjonal Samling. Se Corell (2010), særlig s. 96-103 og s. 136-146. Corell er imidlertid mer orientert mot analyse av språklige virkemidler, fortellermønstre og historiske fotografier.

¹³ Se Heiret (2013b), s. 61-96

¹⁴ Midtun (2012), s. 9

andre verdenskrig, de representerte den store fortellingen om krigen.¹⁵ Og de viser ikke bare samfunnets offisielle historiebruk, men også hvilke formål denne historiebruken tjener og har tjent.¹⁶ Når de historiske samleverkene og oversiktsverkene blir lest og analysert vil det bli tilført viktig kunnskap om holdninger, meninger, verdisyn og eventuelle utvalg/bortvalg.¹⁷

Ved å forske på denne typen bøker blir det også tilført viktig kunnskap om tidligere historieskriving og hvordan den har fremstilt historiske hendelser.¹⁸ Slik blir det tydelig hvordan tidligere historikere og andre forfattere har oppfattet og tolket historien og fortiden. Økt forståelse og innsikt i tidligere historieskriving er også svært nyttig og viktig i produksjonen av nye historiske samleverk og oversiktsverk tilknyttet Norges historie.

Steffen Nikolaisen skriver i sin masteroppgave «*Strålende samhold*» (2012) at det å undersøke lærebøker i historie over et langt tidsspenn vil gi et innblikk i hvordan utelatte grupper etter hvert er blitt inkludert og forklart i den offisielle historieskrivingen. Dette gjør seg gjeldende også for de historiske samleverkene og oversiktsverkene, og innebefatter grupper som kvinner med tyske kjærester, krigsbarn, NS-barn og norske jøder, og ikke minst overgangen og erkjennelsen av at årene 1940-45 ikke var farget i svart/hvitt, men besto av mange vanskelige og kompliserte gråtoner.¹⁹ Spørsmålet som stilles i denne oppgaven, er nettopp hvordan og hvorfor fremstillingen av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik har endret seg.

[1.5. Oversikt over studiemateriale og begrunnelse for periodisering](#)

1.5.1. Utvalg av historiske samleverk og oversiktsverk

Totalt analyserer jeg ti historiske samleverk og oversiktsverk fordelt på tre perioder.²⁰ I dette utvalget inngår seks Norgeshistorie-bind, en lærebok, en forfatterdreven syntese og også bøker med tilknytning til spesialverk om okkupasjonsårene 1940-1945. Det som er felles for alle bøkene i mitt utvalg, er at de nettopp skal representere en form for konsensushistorie. I de fleste tilfeller vil det nok ligge en forventning om det i sjangeren som både forfattere, lesere

¹⁵ Midtun (2012), s. 8

¹⁶ Stugu (2008), s.126-130

¹⁷ Nikolaisen (2012), s. 11

¹⁸ Bøe (2012), s. 198-200

¹⁹ Nikolaisen (2012), s. 11

²⁰ Når det gjelder oppgavens struktur og tematikk er jeg inspirert av Steffen Nikolaisens masteroppgave. Nikolaisen undersøker fremstillingen av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i lærebøker for den videregående skole i tidsrommet 1945-2008, og ser nærmere på hvorfor dette har endret seg, sett i lys av samfunnskontekst, historiedidaktikk og historisk forskning. Se Nikolaisen (2012).

og forlag forholder seg til, bevisst eller ubevisst. Samtidig kan det ofte være langt fra klart hva konsensusen skal bestå i, og en del forfattere av slike bøker er seg nok bevisst på at de kan være med på å etablere, befeste eller endre konsensus. Edvard Bull d.y. bruker for eksempel sjangeren til å fremme kritisk, revisjonistisk historieskriving med sin bok *Norge i den rike verden. Tiden etter 1945* (1979), utgitt som bind 14 i Cappelens norgeshistorie. Det finnes også eksempler på mer forfatterdrevne synteser, som boka *Frihetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år* (2010) av Finn Olstad, der selve målsetningen er å argumentere for en helhetsoppfatning av en bestemt periode.²¹ Selv om verkene jeg analyserer i denne oppgaven ikke er av samme karakter, vil jeg likevel hevde at et slikt variert utvalg av bøker er godt egnet til å undersøke hvordan, og hvor lenge, den nasjonale konsensushistorien om okkupasjonen har preget historieskrivingen om det norske rettsoppgjøret etter krigen og landssvik som fenomenet.

Ettersom verkene er forskjellige både i form og innhold, oppstår det naturligvis også noen dilemmaer. Av bøkene jeg analyserer er det særlig boka til Berge Furre som skiller seg ut. Det er viktig å være klar over at dette er en lærebok, som trolig vil legge mer vekt på faktakunnskap fremfor diskusjon og problemdrøfting. Analysene som gjennomføres må også ta høyde for at de bøkene som kun tar for seg okkupasjonsårene trolig vil inneholde mer dyptgående fremstillinger av rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Eksempelvis vil Edvard Bull d.y. og Even Lange trolig i sine fremstillinger ikke ha med like mye stoff om det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, ettersom det er ganske lange tidsrom som skal inn på et relativt kort antall sider i disse bøkene. Det faktum at kanskje ikke alle tekstene er like fyllestgjørende og grundige med tanke på beskrivelser av rettsoppgjøret, er noe som oppgaven selvfølgelig må ta høyde for. Derfor vil det også være nødvendig å sette fremstillinger av rettsoppgjøret kort i sammenheng med den øvrige fremstillingen i den aktuelle boka eller verket. Et hovedanliggende med oppgaven er jo å undersøke hvordan tekstene fremstiller rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, og dersom tekstene settes i sammenheng med resten

²¹ Det finnes også eksempler på eldre, forfatterdrevne synteser. I firebindsserien *Udsigt over den norske Historie* (publisert i fire bind mellom 1873 og 1891) argumenterer Ernst Sars for den kontinuerlige utviklingslinja og årsakene til opp- og nedturene i norsk historie. Sars trekker linjene tilbake til vikingtida og fører utviklingen frem til 1814 i sitt firebindsverk. Jens Arup Seip er en annen syntesebyggende historiker og forfatter som må nevnes. I de to bindene av *Utsikt over Norges historie*, utgitt i 1974 og i 1981, dekker Seip perioden 1814-84, en periode han omtaler som «embetsmannsstatens tid». Verket ble ikke fullført, ettersom planen var at Seip skulle skrive seg fram mot sin egen samtid, med bakgrunn i det foredraget som han holdt i Det Norske Studentersamfund 14. september 1963, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat* (foredraget ble utgitt i bokform senere samme år). Her la Seip fram hypotesen om at norsk historie etter 1814 kan deles inn i tre deler: Embedsmannsstaten fra 1814-84, Flerpartistaten fra 1884-1940 og Ettpartistaten under Arbeiderpartiet etter 1945.

av fremstillingen, vil det også bli lettere å forstå hvorfor beskrivelsene av rettsoppgjøret og fenomenet landssvik fremstår som de gjør.

1.5.2. Begrunnelse for periodisering

Oppgavens første periode strekker seg fra 1945 frem til 1970, den andre tar for seg tidsrommet etter 1970 og frem til 2000, mens den siste perioden fører utviklingen fra år 2000 og frem til 2016. Periodiseringen er inspirert av den inndelingen Stein Ugelvik Larsen gjør i artikkelsamlingen *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (1999).²² Tiden etter krigens slutt i 1945 og frem til omtrent 1970 er kjennetegnet av fremstillinger som vier liten plass til det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, noe som har å gjøre med fraværende historisk forskning på området.²³ Den politiske agendaen sto også sterkt i perioden fra 1945 frem til 1970-årene, ettersom myndighetene la vekt på narrativet om de «gode og patriotiske» nordmennene som kjempet mot «onde og brutale» tyskere og NS-folk. Ugelvik Larsen betegner tiden frem mot 1970 som «smertetiden» og «pionerfasen», der det frie Norge hadde en sterk understrøm som gikk i retning av å søke en felles, nasjonal plattform som kunne bli grunnlaget for gjenoppbygging og planlegging for fremtiden.²⁴ I et slikt debattklima var det naturlig nok mindre rom for avvik og meningsnyanser, enn behovet for å markere en serie felles holdninger til det som hadde skjedd og som oppgjørene skulle bringe. Dette førte som nevnt til at det ble etablert en nasjonal og patriotisk konsensushistorie som oppvurderte den militære og sivile motstanden mot okkupasjonsmakten, mens ulike former for kollaborasjon med okkupasjonsmakten tydelig ble underkommunisert.²⁵ Etter 1970 er det en økende tematisering av rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, noe som henger sammen med økende historisk forskning, i tillegg til at den nevnte nasjonale konsensushistorien mistet sin legitimitet.²⁶ Dette åpnet opp for nyanser og nye årsaksforklaringer. Perioden etter årtusenskiftet er preget av et økende fokus på «krigens tapere».²⁷ Dette gjelder både den historiske forskningen og mer generell litteratur. Tidsaspektet har vært av særlig betydning her, ettersom det nå hadde gått så lang tid siden krigens slutt at det var større aksept for å fremstille kollaboratørene mer nyansert.²⁸ Grupper

²² Se delen «Faser i diskusjon og drøfting av norsk krigshistorie og etterkrigstid», Ugelvik Larsen (1999a), s. 22-28

²³ Grimnes (1990), s. 112

²⁴ Ugelvik Larsen (1999a), s. 25

²⁵ Lenz & Nilssen (2011), s. 20-22

²⁶ Nikolaisen (2012), s. 9

²⁷ Med «krigens tapere» menes «tyskerjentene», NS-medlemmer, krigsbarn og NS-barn.

²⁸ Nikolaisen (2012), s. 137

som NS-medlemmer, NS-barn, krigsbarn og deres mødre og kvinner med tyske kjærester kunne slik bli innlemmet i nasjonens kollektive minnekultur.²⁹

1.6. Metode og teoretiske perspektiver

1.6.1. Kvalitativ innholdsanalyse

Når det kommer til tekstanalyse finnes det flere måter å analysere historiske oversiktsverk og samleverk på. Jeg kommer i denne oppgaven til å benytte meg av en kvalitativ innholdsanalyse. I korte trekk går den kvalitative innholdsanalysen ut på å undersøke ideenes tilstedeværelse i en tekst. Målet er med «å gå bakenfor teksten for å få tak på dens underliggende antakelser og overbevisninger».³⁰ Med en slik analyse blir det mulig å avdekke hver enkelt periodes særegenheter. Når jeg har fått avdekket hver av de enkelte periodenes karakteristiske kjennetegn har jeg med en del i hvert analysekapittel jeg kaller for «Oppsummering og sammenligning». Her jeg nærmere på hvordan tematiseringen av rettsoppjøret og fenomenet landssvik har endret seg over tid i den aktuelle perioden og hva som har påvirket det.

Oppgaven har i tillegg med to teoretiske perspektiver i analysen av historietekstene, det er Pieter Lagrou og begrepet *den patriotiske minnekulturen* og Anne Eriksen og hennes teorier tilknyttet *det kollektive minnet*.

1.6.2. Pieter Lagrou og den patriotiske minnekulturen

Den belgiske historikeren Pieter Lagrou har forsket mye på minnekulturen tilknyttet den andre verdenskrigen. Hans arbeider resulterte blant annet i bokutgivelsen *The legacy of Nazi occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945-1965* (2000). Minnekulturen i Belgia, Frankrike og Nederland blir særlig undersøkt. I boken introduserer han et begrep han omtaler som *den patriotiske minnekulturen*.³¹ Dette begrepet viser til den viktige rollen minnene fra okkupasjonen spilte i den nasjonale gjenoppbyggingen av europeiske land etter den andre verdenskrigen. Det lokale fremfor det internasjonale blir vektlagt, og at minnene som virket positivt inn på nasjonens selvbilde blir aller høyest verdsatt. Den nasjonale ånden og det sterke samholdet mot nazismen som hadde gjort seg gjeldende i okkupasjonsårene, ble brukt for å skape et nasjonalt og patriotisk fellesskap. Når de europeiske nasjonene måtte bygges opp på nytt etter krigen, skriver Lagrou at det var svært

²⁹ Sem (2011), s. 97

³⁰ Bratberg (2014), s. 57

³¹ Lagrou (2000), s. 2

viktig at historien om de fem årene under fremmed styre hadde en oppbyggende og samlende effekt.³²

I prosessen der den nasjonale identiteten skulle gjenoppbygges, skriver Lagrou videre at det var helt nødvendig å fremheve visse deler av nasjonenes historie. Her spilte samholdet og motstanden mot nazismen en svært viktig rolle. Lagrou skriver:

*«The liberated societies of Europe was traumatized, and their now fragile national consciousness was in urgent need of a kind of patriotic epic that only the resistance could deliver».*³³

Slik kan det hevdes at motstandsarbeidet og det sterke samholdet mot nazismen ble selve hovedelementet i den patriotiske minnekulturen. Selve ideen eller tanken om at «vi», patriotene og motstandsfolkene, sto sammen mot de onde kreftene, var svært viktig. I denne sammenhengen understreker Lagrou at en slik glorifisering av samhold og motstand mot nazismen, var en av de mest sentrale byggesteinene i etableringen av etterkrigstidens nye nasjoner.³⁴

Når motstandsfolk, patrioter og andre nasjonale helter tok så mye plass i historiene om okkupasjonsårene i mange land, betydde det at det ikke var særlig plass til historier om «de andre», altså de som havnet på gal side i krigen. De mange landssvikerne som ble dømt under det norske rettsoppgjøret i perioden 1945-1950, ble slik ikke en del av noen form for patriotisk minnekultur. I denne oppgaven undersøkes det nærmere hvorfor fremstillingen av dem ble slik.

1.6.3. Det kollektive minnet

Den norske folkloristen Anne Eriksens ga i 1995 ut boka *Det var noe annet under krigen*. Hennes perspektiver på de norske okkupasjonsårene har mange fellestrekk med forskningen til Lagrou.³⁵ Boken hennes tar sikte på å kaste lys over hvordan kunnskapen om krigen er overlevert og holdt i live i det norske samfunnet gjennom etterkrigstiden.³⁶ Det norske etterkrigssamfunnets forhold til okkupasjonsårene kan forklares gjennom kollektivtradisjonen og det kollektive minnet. På samme tid kan det kollektive minnet også kaste lys over hvorfor

³² Lagrou (2000), s. 5

³³ Lagrou (2000), s. 2

³⁴ Lagrou (2000), s. 2-5

³⁵ Midtun (2012), s. 12

³⁶ Midtun (2012), s. 12

forfatterne bak historieskrivingen om okkupasjonen har skrevet som de har gjort. Eriksen velger å karakterisere det kollektive minnet på følgende måte:

«Kunnskapen, erfaringene, og minnene fra krigen kan samlet betraktes som en form for kollektiv erindring eller kollektivtradisjon. En slik tradisjon utgjør kvalitativt mer, men kvantitativt mindre, enn enkeltindividets erfaringer».³⁷

Ifølge Eriksen er det for det meste samsvar mellom det faghistorikerne skriver og det mannen i gata forteller om.³⁸ Her er det ikke bare det individuelle minnet som tillegges vekt, kollektivtradisjonen går ut over dette og skapes og formes av sosiale forhold.³⁹ Det kollektive minnet bidro med en innsikt som virket samlende og oppbyggende i det norske etterkrigssamfunnet. I årene etter krigen var det viktig for nordmennene å kunne samle seg omkring verdier som bandt «oss» sammen etter 1945.⁴⁰ Videre skriver hun at en slik kollektiv og sosial minneproduksjon ikke er entydig.⁴¹ I denne typen minnekultur vil det alltid være risiko for at noen grupper marginaliseres. Eriksen trekker frem medlemmene av NS og andre landssvikere som en slik gruppe, og i denne oppgaven skal vi altså undersøke hvordan forfatterne av norske historiske samleverk og oversiktsverk har fremstilt nettopp landssvikerne i perioden 1945-2016.

1.7. Samarbeidets ulike former

Begrepet *kollaborasjon* behøver en nærmere forklaring. Det etymologiske opphavet er det latinske verbet *collaborare*, som betyr å samarbeide. Mens en kollaboratør i utgangspunktet simpelthen betyr «en som samarbeider», brukes det i forbindelse med andre verdenskrig som en nedsettende betegnelse på personer som samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten.⁴² På hvilke måter kunne dette samarbeidet utspille seg? For å avgrense kollaborasjonsbegrepet vil jeg bruke definisjonen til Nina Drolsum Kroglund. Hun skiller i boka *Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45* (2010) mellom fire hovedtyper. Disse er det *administrative*, *ideologiske*, *det politiske* og *det økonomiske* samarbeidet. Det *administrative* samarbeidet ble utført av stat og kommune for å sikre nødvendig produksjon

³⁷ Eriksen (1995), s. 14

³⁸ Eriksen (1995), s. 14-15

³⁹ Eriksen (1995), s. 14

⁴⁰ Midtun (2012), s. 13

⁴¹ Eriksen (1995), s. 15

⁴² Stoveland (2014), s. 7

og tilførsel av nødvendige varer. Kort sagt gjorde disse menneskene det som skulle til for at hverdagen i det okkuperte samfunnet skulle gå sin gang. I Norge under okkupasjonen var det på lang vei denne typen samarbeid som fikk samfunnet til å fungere, og ingen ble stilt til doms for dette, hvis de da ikke hadde vært NS-medlemmer.⁴³

Samarbeidet på *politisk* nivå startet der folkevalgte representanter forhandlet om samarbeid med okkupanten for å ivareta befolkningen og landets interesser, eventuelt for å etterkomme krav fra okkupasjonsmakten for å unngå en enda vanskeligere situasjon. Det klareste eksempelet på denne typen samarbeid ble innledet med riksrådsforhandlingene sommeren 1940.⁴⁴

Det samarbeidet som oppsto mellom Nasjonal Samling og okkupanten var på et *ideologisk* plan, der NS med støtte fra den tyske okkupasjonsmakten fikk mulighet til å gjennomføre sitt politiske program. Dette var en form for samarbeid som også var politisk, men som gikk lenger enn det som under rettsoppgjøret ble sett på som tvingende nødvendighet. Derfor ble det ideologiske samarbeidet også grundig fordømt og straffet under rettsoppgjøret.⁴⁵

Det *økonomiske* samarbeidet skjedde mellom norsk næringsliv og okkupasjonsmakten, og dessuten ved at nordmenn tok arbeid for tyske arbeidsgivere og på tyske anleggsplasser. Noe av dette samarbeidet ble påtalt og straffet etter krigen, men de aller fleste av sakene ble henlagt.⁴⁶

Det var glidende overganger mellom de fire typene av samarbeid. Spørsmålet var om samarbeidet hadde vært tilbørlig eller utilbørlig. Dette skillet var viktig når det utilbørlige samarbeidet skulle påtales og dømmes i rettsoppgjøret etter krigen. Men den eksakte definisjonen på hva som er tilbørlig og hva som er utilbørlig var og er vanskelig å gi. Hvem bestemmer hvor grensen går mellom det som er nødvendig og det som ikke er nødvendig? Som regel blir grensen satt i ettertid, da det er mulig å vurdere situasjonen i etterpåklokskapens lys. For mange oppsto det et spørsmål om å overleve under okkupasjonen. Skipsfarten kan nevnes som et eksempel, ettersom Hurtigruten fortsatte å gå gjennom hele krigen som en nødvendig livsåre mellom bosettinger i nord. Men Hurtigruten fraktet også tyske soldater og militært utstyr, noe som gjorde disse båtene til et yndet mål for allierte bombetokter. Og den hjemmeværende Handelsflåten, det vil si de skipene som ikke seilte i

⁴³ Kroglund (2010), s. 15

⁴⁴ Kroglund (2010), s. 15

⁴⁵ Kroglund (2010), s. 15

⁴⁶ Kroglund (2010), s. 16

alliert fart etter 9.april, og som fraktet malm og fisk til Tyskland, og våpen, tyske soldater, men også livsnødvendige varer som korn, tilbake til Norge - var dette tilbørlig eller utilbørlig samarbeid?⁴⁷

Inndelingen Kroglund skisserer her kan være praktisk å arbeide ut fra, men det vil være nødvendig å poengtere at det ikke alltid er like lett å skjematISere disse samarbeidsformene. En av grunnene er at ulike samfunnsfærer kan skilles av uklare grenser og flytende overganger, fremfor vanntette skott. Inndelingen til Kroglund fanger heller ikke opp den gjensidige påvirkningen mellom aktører som befinner seg i ulike samfunnsfærer.⁴⁸ Også flere andre forfattere bruker lignende inndelinger av ulike former for kollaborasjon uten å reflektere nærmere over hvor linjene mellom dem skal trekkes.⁴⁹

Den inndelingen Kroglund skisserer sier altså mye om *hvor* samarbeidet fant sted, men det sier derimot lite om *hvorfor* det gjorde det.⁵⁰ Det må nevnes at det også var vesentlige variasjoner med tanke på hva som var nordmenns *motivasjon* for å samarbeide med okkupasjonsmakten. I denne forbindelse kan det grovt sett skilles mellom fire typer av *motivasjon* for samarbeid, nemlig *ideologisk*, *interessemaksimerende*, *pragmatisk* og *tvangsbasert* samarbeid. *Ideologisk* basert samarbeid sprang ut fra ulike typer av nazistisk overbevisning. *Interessemaksimerende* kollaborasjon med okkupasjonsmakten handlet om tilfeller hvor man så okkupasjonen som en mulighet til å forbedre egen eller egen gruppes posisjon. Det *pragmatiske* samarbeidet var motivert ut fra at man så på samarbeidet som «det minste ondet». *Tvangsbasert* samarbeid handlet om at de som samarbeidet gjorde det som følge av trusselen om represalier dersom man ikke samarbeidet.⁵¹ I likhet med de kategoriene Kroglund opererer med, er denne inndelingen også en grovinndeling. Likevel vil det kunne være nyttig å gjenkjenne idealtypene. Hensikten med å presentere alle disse ulike samarbeidstypene er ikke å gi en eksakt oversikt over ulike former for samarbeid med okkupasjonsmakten, men snarere å vise at det er her hovedfokuset mitt kommer til å ligge i bokanalysene.

⁴⁷ Kroglund (2010), s. 16

⁴⁸ Stoveland (2014), s. 8

⁴⁹ Dag Ellingsen skiller mellom politisk, ideologisk og økonomisk landssvik, mens Ole-Kristian Grimnes skiller mellom administrativ, politisk og økonomisk kollaborasjon. Se Ellingsen (1993), s. 7 og Grimnes (1999), s. 47-48.

⁵⁰ Stoveland (2014), s. 8-9

⁵¹ For beskrivelse av ulike typer av *motivasjon* for samarbeid, se: Store norske leksikon (2018) *Samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten i Norge* [Internett] Tilgjengelig fra: https://snl.no/samarbeid_med_den_tyske_okkupasjonsmakten_i_norge [Nedlasta 20. mars 2018].

KAPITTEL 2: 1945-1970- PATRIOTISME OG UTELATELSE AV LANDSSVIKTEMATIKK

Fra denne perioden har jeg valgt å analysere i alt tre norske historiske samleverk og oversiktsverk. Disse er: *Norges Krig*, utgitt på Gyldendal norsk forlag 1947-1950 (alle tre bindene), *Okkupasjonsår og etterkrigstid* av Christian A.R. Christensen, utgitt som bind 9 i *Aschehougs Norgeshistorie* fra 1961-64 og *Norges historie fra 1905 til våre dager* av Magnus Jensen, utgitt på Universitetsforlaget i 1965.

De tre bøkene tematisering av landssvik og det norske rettsoppgjøret står i fokus. Bøkene vil videre bli sammenlignet med hverandre, og det vil også bli pekt på hva som har påvirket innholdet i de historiske samleverkene og oversiktsverkene i perioden.

2.1. Norges Krig, Gyldendal (1947-1950)

Generelt om det historiske samleverket

Norges Krig ble utgitt på Gyldendal norsk forlag i perioden 1947-1950, og hadde Sverre Steen som hovedredaktør. Mange forskjellige forfattere med ulik bakgrunn har bidratt til *Norges Krig*. Verket består av tre bind på i underkant av 2400 sider til sammen, og er preget av en viss kronologi. Hovedtyngden av det første bindet er delt mellom to omfattende kapitler, det ene omhandler felttoget i Norge i 1940, det andre tar for seg Norges militære innsats internasjonalt gjennom resten av krigsårene. En fellesnevner for flere av kapitlene i bind II er de politiske og organisatoriske aspektene ved den såkalte Utefronten. Hjemmefronten er temaet i det tredje og siste bindet, med artikler om motstandsarbeidet innenfor fagbevegelsen, idrettsbevegelsen, kirken, kunstlivet, politiet, skolen og Universitetet i Oslo. Her er det særlig bind II som er aktuelt i forbindelse med undersøkelsen av fremstillingen av landssviktematikken.⁵²

Innholdsanalyse

Sverre Steen, verkets redaktør, presiserer i forordet til *Norges Krig* at dette er det første forsøket på å gi en samlet fremstilling om krigen i Norge fra 1940 til 1945.⁵³ Når det gjelder forfatterne, skriver Steen at de alle «har vært med på noe vesentlig, og sammen med oss har

⁵² Opplysningene om verket er hentet fra Corell (2010), s. 43-44.

⁵³ Steen (1947), s. 7-8

de opplevd enten okkupasjonens ubeskrivelige trykk eller utlendighetens lengsel». ⁵⁴ Her bruker Steen betegnelsen «de» om forfatterne og «oss» om leseren. I tråd med Anne Eriksens tese tilknyttet det kollektive minnet, er det her tydelig at Sverre Steen ønsker å inkludere både leseren og forfatterne i det nasjonale og solidariske fellesskapet. I det følgende skal vi se at dette er et dominerende perspektiv i *Norges Krig*. ⁵⁵

I verket *Norges Krig* er imidlertid rettsoppgjøret som tema helt utelatt. Det tredje og siste bindet avrunder fremstillingen med beskrivelser av frigjøringen 7.mai og kongens hjemkomst 7.juni. Ingen av verkets forfattere bruker noe plass på å redegjøre for rettsoppgjøret. ⁵⁶ Landssviktematikken bærer preg av et ønske om å få frem det sterke motsetningsforholdet mellom tyskerne, NS-medlemmene og Vidkun Quisling på den ene siden, og gode, patriotiske og heltemodige nordmenn som kjempet for konge og fedreland på den andre. Slik blir det tydelig at de mange landssvikerne havner på utsiden av det nasjonale fellesskapet som kjempet for de gode og riktige verdiene.

Ifølge Pieter Lagrou var det helt nødvendig for den tidlige etterkrigstidens historikere å etablere en klar fiende for de nasjonale patriotene i utarbeidelsen av de historiske fremstillingene om okkupasjonen. ⁵⁷ Bare på denne måten kunne de patriotiske elementene man ville verne om bli fremhevet på en tilfredsstillende måte. I *Norges Krig* er det helt tydelig at de norske patriotenes fiender er NS og de tyske okkupasjonsmyndighetene. ⁵⁸ Nasjonal Samling ble forbundet med de tyske okkupasjonsmyndighetene både gjennom partiets ideologi, dets privilegerte posisjon som eneste politiske parti gjennom store deler av krigen og dets politiske samarbeid med okkupanten. ⁵⁹ NS samarbeidet med tyskerne og var fiender av den norske staten representert gjennom kong Haakon og den norske eksilregjeringen i London. ⁶⁰

Historikeren Magne Skodvin er den som skriver mest utførlig om Nasjonal Samling og Vidkun Quisling. I kapittelet titulert «*Det store fremstøt*» skriver Skodvin at det brede lag av folket sto samlet i kampen mot de onde kreftene, her helt tydelig representert ved de tyske

⁵⁴ Steen (1947), s. 7-8

⁵⁵ Dette er noe Synne Corell også påpeker. Se Corell (2010), s. 50-51.

⁵⁶ *Norges Krig* kom ut før rettsoppgjøret var fullført, og inneholder derfor ikke noe selvstendig kapittel om oppgjøret. Det må nevnes at tilgangen på kilder og dybdestudier var ganske begrenset rett etter krigen, og verket handler for det meste om den sivile og militære motstandskampen mot okkupasjonsmakten.

⁵⁷ Lagrou (2000), s. 2-5

⁵⁸ Eriksen (1995), s. 14

⁵⁹ Corell (2010), s. 97

⁶⁰ Corell (2010), s. 97-98

okkupasjonsmyndighetene og NS. Når fremstillingen er utformet på denne måten fremstår de gode, patriotiske nordmennene som en formidabel størrelse som det måtte være svært vanskelig å bryne seg på. Skodvin skriver videre om medlemmene av NS og hevder at partiet besto av «et heller skrøpelig materiale»⁶¹ og er opptatt av å få frem partimedlemmenes åpenbare svakheter: «Veien til NS var brulagt med mye vondt: skuffet ærgjerrighet, venneløshet, mislykte ekteskap, mangel på evnen til å være lykkelig, uforløste evner, innfrosset handlekraft, men også menneskeforakt, hat og maktsyke».⁶² NS-folkenes helt tydelige misnøye med og forakt for det norske samfunnslivet blir også vektlagt av Skodvin, men ikke diskutert eller analysert nærmere. Han innrømmer rett nok at NS hadde et tydelig innslag av mennesker som trodde at de gjorde det beste for landet, men hans konklusjon om disse var at de ikke visste hva de gjorde.⁶³ På denne måten blir ikke det politiske partiet NS gjenstand for diskusjon og forklart som en bevegelse folk faktisk sluttet seg til. Når Skodvin velger å fremstille medlemmene av NS på denne måten, blir også kløften mellom dem og resten av folket svært tydelig. De blir plassert på utsiden av det nasjonale fellesskapet.⁶⁴ En slik fremstillingsform samsvarer godt med både Lagrou og Eriksens teser.

Vidkun Quislings evner som politisk leder for Nasjonal Samling blir videre et tema for Skodvin. Han beskriver Quisling som en virkelighetsfjern, filosofisk anlagt ideolog med lite sans for praktisk politikk, og at han derfor egentlig ikke egnet seg på denne arenaen.⁶⁵ En slik leder evnet ifølge Skodvin ikke å se hvordan det egentlig var fatt med de menneskene som utgjorde partiet Nasjonal Samling: (...) «og han (Quisling) manglet den virkelighetssans som skulle til for å erkjenne at kadrene var tomme eller for en stor del ble fylt av medløpere eller mindreverdige».⁶⁶ Fremstillingen går videre over til nærmest til å latterliggjøre Quisling og de kommissariske statsrådene, der Quisling blant annet blir beskrevet som en «elefant i et glassmagasin».⁶⁷ Latterliggjøring i teksten bidrar til at Quisling og hans samarbeidspartnere ikke akkurat fremstår som noen formidable fiender for det brede lag av folket, som ifølge Skodvin var gode, heltmodige nordmenn. Skodvin søker helt tydelig å få frem at det er «vi»,

⁶¹ Skodvin (1948), s. 675

⁶² Skodvin (1948), s. 675

⁶³ Skodvin (1948), s. 581

⁶⁴ Corell (2010), s. 98

⁶⁵ Skodvin (1948), s. 576-577

⁶⁶ Skodvin (1948), s. 581

⁶⁷ Skodvin (1948), s. 577

med våre gode, solidariske og patriotiske verdier som står mot «dem», som representerer onde og destruktive krefter.⁶⁸

Økonomisk kollaborasjon blir også nærmere beskrevet i verket *Norges Krig*, og da særlig tyskerarbeidet. Magne Skodvin skriver at mange nordmenn måtte forlate sine egne jobber i all hui og hast for å arbeide med tyskernes mange prosjekter, og at Norge som nasjon tapte store penger på dette.⁶⁹ Ifølge Skodvin var det arbeidet som ble utført direkte uproduktivt, ettersom den anleggs- og byggevirksomheten som ble utført bare hadde til hensikt å tjene tyske krigsformål.⁷⁰ Det norske folket var naturligvis villige til å arbeide, skriver Skodvin, men når de ble tvunget til å bruke svært mye tid og krefter på tyske prosjekter, så falt levestandarden drastisk i årene under fremmed styre.⁷¹ Skodvin har åpenbart rett i at Norge som nasjon nok hadde kunnet tjene på at den norske arbeidskraften hadde blitt brukt annerledes i årene 1940-1945. Men han åpner ikke for å diskutere eller analysere denne typen arbeid noe nærmere. Når tyskerarbeidet blir fremstilt som svært lite produktivt og direkte ødeleggende for Norge som nasjon, blir dikotomien «vi» mot «dem» tydelig.⁷² Slik Skodvin fremstiller det visste «vi», altså de patriotiske nordmennene, utmerket godt hvordan arbeidskraften skulle brukes, men det gjorde slett ikke «de», her representert ved den tyske okkupanten.⁷³

Oppsummert kan det hevdes at fremstillingen i *Norges Krig* i veldig stor grad legger vekt på de patriotiske og heroiserende elementene, noe som er i tråd med Lagrou og Eriksens teser. Det proklameres tidlig i verket at det er «vi», de gode motstandsfolkene, som står standhaftig mot «dem», representert ved de tyske okkupasjonsmyndighetene, Vidkun Quisling og NS. Rettsoppgjøret blir som tidligere nevnt ikke beskrevet i verket, men vi finner ganske utførlige fremstillinger av medlemmene av NS og Vidkun Quisling. Skodvin skriver, som vi har sett, om tyskerne og NS på en nærmest latterliggjørende måte, og slik blir de ingen verdig fiende for de patriotiske og heltedige nordmennene.

⁶⁸ Corell (2010), s. 98

⁶⁹ Skodvin (1948), s. 602

⁷⁰ Skodvin (1948), s. 602

⁷¹ Skodvin (1948), s. 602

⁷² Corell (2010), s. 98

⁷³ Skodvin (1948), s. 602-603

2.2. Okkupasjonsår og etterkrigstid- bind 9 i Aschehougs norgeshistorie (1961-1964)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatteren

Vårt folks historie er et historieverk i ni bind om Norges historie utgitt av Aschehoug forlag i perioden 1961-1964. Dette var den tredje store norgeshistorien Aschehoug utga. Det niende og siste bindet som analyseres her, er skrevet av Christian A.R. Christensen. Bindet beskriver i all hovedsak Norge under okkupasjonen, men tar også innledningsvis kort for seg utviklingen Norge gjennomgikk før tyskerne invaderte i 1940. Fremstillingen ender med beskrivelser av den økonomiske og politiske gjenreisningen etter 1945.

Christian A.R. Christensen (født 1906, død 1967), var en norsk presseman og forfatter. Han spilte en fremtredende rolle i den illegale presse under den tyske okkupasjonen av Norge og var avisenes kontaktperson med ledelsen i Hjemmefronten. Han innehadde en rekke tillitsverv i pressens organisasjoner, og var også en av forfatterne som bidro til trebindsverket *Norges Krig*.⁷⁴

Innholdsanalyse

I dette historieverket skriver Chr. A.R. Christensen at det nok kunne være enkelte tilfeller av bra, skikkelige folk som hadde gått inn i NS: «Noen trodde tilmed i sin naivitet og politiske uforstand at det var til landets beste at de gjorde det».⁷⁵ Han mener imidlertid at det var disse mennesketypene som i all hovedsak satte sitt preg på partiet:

*«(...) strebere og lykkejegere som ville gjøre en rask karriere, spekulanter og profitører som været muligheter for lettvinnt fortjeneste, holdningsløse kynikere som trodde at Hitler hadde vunnet krigen og som derfor ville innrette seg, skuffede ærgjerrigheter fra det politiske, kunstneriske eller andre felter, folk som følte seg miskjent eller endog forfulgt av det gamle samfunn og ikke ville innse at deres manglende suksess skyldtes brist i egen begavelse».*⁷⁶

Christensen favner her bredt i sin omtale av medlemmene av NS. Dette må kunne hevdes å være psykologiserende karakteristikk som rammer ikke bare de som hadde vært overbeviste nazister, men også de som ifølge Christensen ubegrunnet hadde fryktet kommunismen eller

⁷⁴ Store norske leksikon (2017) *Christian A.R. Christensen* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Christian_A_R_Christensen [Nedlasta 27.september 2017].

⁷⁵ Christensen (1961), s. 253-254

⁷⁶ Christensen (1961), s. 254

hatt konflikter med fagorganisasjonene.⁷⁷ Alt i alt minner en slik fremstilling også mye om den Magne Skodvin gir i *Norges Krig*: (...) «og han (Quisling) manglet den virkelighetssans som skulle til for å erkjenne at kadrene var tomme eller for en stor del ble fylt av medløpere eller mindreverdige».⁷⁸ Christensen skriver med dette medlemmene av NS ut av det nasjonale fellesskapet som de gode og patriotiske nordmennene tilhørte.

Under delen Christensen har valgt å kalle *Epilog*, som også er bokens avslutningskapittel, skriver han om den økonomiske, sosiale og politiske gjenreisningen landet gjennomgikk etter okupasjonsårene 1940-1945. Her kommer han inn på det norske rettsoppgjøret. Han skriver utførlig om de mange lovbestemmelsene som ble utferdiget gjennom provisoriske anordninger av regjeringen i London og Hjemmefrontens Ledelse.⁷⁹ Sentralt står tilføyelsene som ble gitt i årene 1941/1942 om dødsstraff ved alvorlig legemsskade og nye bestemmelser vedrørende straff for NS-medlemsskap, i tillegg til landssvikanordningen som ble gitt som anordning i 1944, og gjort til permanent lov av Stortinget tre år senere.⁸⁰ Christensen kommer også kort inn på de mange endringer og justeringer som måtte gjøres innenfor rettsvesenet slik at det ble mulig å behandle de mange landssviksakene. Han skriver at «oppgjøret med landssvikerne var en enorm, helt ekstraordinær oppgave for rettsapparatet; det måtte da utbygges spesielt for den».⁸¹

I innledningen til epilogen skriver Christensen at han for «å fullstendiggjøre og avrunde fremstillingen»⁸² kun ønsker å «gi et raskt riss av noen hovedlinjer i utviklingen gjennom etterkrigstiden».⁸³ Dette kan være med på å forklare hvorfor fremstillingen av rettsoppgjøret er ganske kortfattet og lite analytisk og diskuterende. Rettsoppgjøret er behandlet over i alt syv sider, og fremstillingen bærer først og fremst preg av å være faktaorientert og deskriptiv. Hovedformålet ser ut til å være å gi sentrale innføringer i lovgrunnlaget rettsoppgjøret bygde på, samt beskrive den omfattende rettergangen. I den faktabaserte gjennomgangen blir det imidlertid problematisk når Christensen ikke skiller mellom ulike former for kollaborasjon med den tyske okkupasjonsmakten. Han nevner rett nok med en enkelt setning at «de som hadde ytt fienden bistand» ble straffet etter det gjeldende lovgrunnlaget, men hva de ble straffet *for* fremstår som heller uklart. Denne boka bærer ikke like mye preg av dikotomien

⁷⁷ Christensen (1961), s. 253

⁷⁸ Skodvin (1948), s. 581

⁷⁹ Christensen (1961), s. 489

⁸⁰ Christensen (1961), s. 489-490

⁸¹ Christensen (1961), s. 490-491

⁸² Christensen (1961), s. 491

⁸³ Christensen (1961), s. 492-493

«vi» mot «dem», men kollaborasjonen med okkupanten er helt tydelig underkommunisert av Christensen. Når han ikke velger å gjøre et skille mellom for eksempel politisk og økonomisk kollaborasjon, kommer han heller ikke inn på hvor ulikt dette ble straffet under rettsoppgjøret.

Mot slutten av fremstillingen har Christensen med en kort del der han redegjør for sine synspunkter på det norske rettsoppgjøret. Han skriver at oppgjøret ble ekstraordinært både i omfang og karakter, og at det var mange sterke følelser i sving. Christensen skriver også at det på tidspunktet for utgivelsen er vanskelig å felle noen historisk dom over rettsoppgjøret, da hendelsene under okkupasjonen ennå ligger svært nærme rent tidsmessig.⁸⁴ Slik blir det ifølge Christensen vanskelig å skrive en fyllestgjørende okkupasjonshistorie i begynnelsen av 1960-årene. Han velger likevel å slå fast at det norske rettsoppgjøret ble et virkelig oppgjør, der de tiltalte fikk mulighet til å forsvare seg.⁸⁵ Christensen foretar også enkelte problematiske vurderinger av selvtekt i tilknytning til frigjøringen av Norge:

*«Selvtekt forekom imidlertid praktisk talt ikke; en må også kunne si at det bare i forholdsvis meget få tilfelle med rette kan klages over behandlingen av de ca. 29 000 personer som ble arrestert etter frigjøringen som mistenkt for landssvik, til tross for at det regulære politi og de regulære fengselsmyndigheter i stor utstrekning måtte forsterkes med mannskaper som hadde minimal øvelse og erfaring når det gjaldt fangebehandling, og tross de sterke affekter som måtte gjøre seg gjeldende i forholdet til f.eks. angivere og torturister».*⁸⁶

I teksten ovenfor unnlater Christensen å ta med de mange norske kvinnene som under okkupasjonen hadde forhold til okkupantenes soldater eller offiserer. I frigjøringsdagene ble mange av disse kvinnene utsatt for «gatas parlament» i form av at de fikk klippet håret av seg og ble offer for andre former for mishandling. Christensen skriver heller ingenting om de tiltakene som norske myndigheter iverksatte, der flere tusen kvinner ble arrestert og internert med heller tvilsom bruk av juridiske hjemler.⁸⁷ En slik fremstilling bidrar til å underkommunisere fenomenet landssvik og rettsoppgjøret. I tillegg er det tydelig at Christensen søker å rettfærdiggjøre måten rettsoppgjøret ble gjennomført på. Christensen får heller ikke frem det faktum at landssvikfangene ble utsatt for grov tortur i fengsler og fangeleire. Også nordmenn ble innsatt som fangevoktere og torturister, og utførte sine ugjerninger mot andre nordmenn og utenlandske fanger.⁸⁸ Christensen skriver også at når

⁸⁴ Christensen (1961), s. 493

⁸⁵ Christensen (1961), s. 493

⁸⁶ Christensen (1961), s. 493-494

⁸⁷ Se Aarnes (2009).

⁸⁸ Hagen (2009), s. 9-10

tidligere landssvikere skulle tilbake i arbeids- og samfunnslivet, bød ikke dette på særlige utfordringer for andre enn de mer fremskutte og aktive medlemmene av NS. Til Christensens forsvar må det nevnes at omfanget av de utenomrettslige sidene av oppgjøret var lite kjent mot slutten av 1960-årene. Anne Eriksen skriver uansett at elementer som ikke passet inn i etterkrigstidens minnekultur, ble utelatt i den tidlige etterkrigstidens historieskriving.⁸⁹ Vi har gjennom eksemplene ovenfor sett at teksten til Christensen vektlegger nettopp disse patriotiske elementene, og underkommuniserer kollaborasjon med okkupasjonsmakten.

Samlet sett kan vi hevde at fremstillingen til Christensen er lite problematiserende. Det åpnes i liten grad for forklaringer eller diskusjoner, og gjengivelser av rene realhistoriske faktakunnskaper utgjør størsteparten av fremstillingen. Når det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik analyseres eller diskuteres nærmere, ser vi at det er i en mer moralsk kontekst, noe som er i tråd med Lagrou og Eriksens teser.⁹⁰ Dikotomien «vi» mot «dem» er ikke like tydelig i denne boka som i *Norges Krig*, men vi ser også at fremstillingen til Christensen, i likhet med den vi finner i *Norges Krig*, søker å etablere et tydelig skille mellom de «gode og patriotiske» motstandsfolkene på den ene siden, og de «onde og brutale» tyskerne og NS-folkene på den andre. Den nasjonale motstanden blir dyrket og oppvurdert, mens kollaborasjon og andre viktige deler av okkupasjonstidens historie tydelig blir underkommunisert.⁹¹

[2.3. Norges historie fra 1905 til våre dager, Universitetsforlaget \(1965\)](#)

Generelt om boka og forfatteren

Opprinnelig gav Andreas Holmsen og Magnus Jensen ut en serie om Norges historie i to bind på Universitetsforlaget i perioden 1938-1939. Andreas Holmsen tok for seg de eldste tider frem mot 1660, mens Magnus Jensen skrev om perioden etter 1660 og frem mot deres egen samtid. Fremstillingen ble utvidet i slutten av 1940-årene, slik at okkupasjonsårene kom med. Senere har verket til Holmsen og Jensen blitt utgitt i flere utgaver, og i 1965 gav Magnus Jensen ut boka *Norges historie fra 1905 til våre dager*, basert på utgaven fra 1949. Det nye med 1965-utgaven er et nyskrevet kapittel som fører den politiske, sosiale og økonomiske

⁸⁹ Eriksen (1995), s. 15

⁹⁰ Christensen (1961), s. 494-495

⁹¹ Christensen (1961) s. 489-495

utviklingen frem mot forfatterens egen samtid. Rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er kort behandlet over to sider i 1965-utgaven.

Magnus Jensen, (født 1902, død 1990) var en norsk lektor og historiker. Under okkupasjonen var han aktiv i flere motstandsgrupper og senere del av regjeringens undersøkelseskommissjon. Han ledet også kildeinnsamlingen til historieskrivingen om okkupasjonstiden og satt i styret til Norsk lektorlag mellom 1945 og 1951.⁹²

Innholdsanalyse

Jevnt over må det kunne hevdes at boka til Jensen, i likhet med fremstillingene vi finner i *Norges Krig og Okkupasjonsår og etterkrigstid*, har et overveiende fokus rettet mot motstand mot okkupanten, både sivilt hjemme i Norge og ved utefronten. Dette kan ha bakgrunn i at Jensen selv var aktiv motstandsmann under okkupasjonen.⁹³

Jensen skriver i delen «*Den sivile motstand blir organisert*» om hvilke mennesker som valgte å gå inn i NS. I likhet med Magne Skodvin, velger Jensen å betrakte medlemmene av dette partiet som rene moralske og sosiale utskudd. Han skriver følgende:

*«Både tyskerne og NS hadde sikkert ventet en massetilstrømning til partiet, når det overtok makten. Det var også en del som bøyde kne for den nye tids gud. I de neste månedene økte NS-arkivet med mange tusen nye kort. Det var en brokete skare som åpent eller i dølgsmål sendte inn sine innmeldinger, lykkejegere, menn som av en eller annen grunn anså seg forurettet av samfunnet, forvirrede eller lettvinde hoder, folk som falt i ekstase over den tyske effektivitet eller som økonomisk var knyttet nært til Tyskland osv. Men i forhold til hele det norske folk var det en beskjedne skare».*⁹⁴

Dette var altså mennesker som ikke passet inn i det norske samfunnslivet, skriver Jensen, og når de attpåtil valgte å gå inn i Nasjonal Samling, var det ingen som ville omgås dem, hevder han.⁹⁵ Et overveiende fokus på motstandskampen gjør at de gode, patriotiske nordmennene hele veien blir omtalt som «vi», mens medlemmene av NS konsekvent omtales som «dem» eller «de». Når medlemmene av NS i teksten blir konstruert som representanter for «de andre» definerer forfatteren seg selv og sine støttespillere (under okkupasjonen) som de

⁹² Opplysningene om forfatteren er hentet fra Nikolaisen (2012), s. 36. En av lærebøkene Nikolaisen behandler for tidsrommet 1945-1975 er også skrevet av Magnus Jensen: *Norges historie for gymnas og lærerskoler* (utgitt første gang i 1946, andre utgave i 1963).

⁹³ Nikolaisen (2012), s. 36

⁹⁴ Jensen (1965), s. 148

⁹⁵ Jensen (1965), s. 148-149

rettskafne, moralske og gode menneskene og «de» eller «dem» som umoralske og onde mennesker.⁹⁶

I sin fremstilling bruker Jensen som nevnt mye plass på å oppvurdere og forherlige den norske motstanden. Jensen skriver at NS etter hvert ble desperate i kampen mot de patriotiske nordmennene, og tilslutt endte det med at NS-folk i rent raseri slo ned gode motstandsfolk på gata uten at myndighetene grep inn.⁹⁷ I denne delen er det helt tydelig at Jensen søker å få frem hvor brutale disse angrepene var, og at nordmennene slett ikke tydde til slike skitne, uærlige knep i kampen mot okkupanten.⁹⁸ Å påstå at nordmenn ikke tok i bruk slike metoder i motstandskampen fremstår litt merkelig når de ikke blir begrunnet noe nærmere, og slik blir fremstillingen patriotisk.⁹⁹

Like før Jensen går over til å skrive om frigjøringsprosessene, retter han fokuset mot de mange menneskene som ble internert i konsentrasjonsleire i Norge. Jensen bruker ganske mye plass på å beskrive hvor brutalt tyskerne behandlet de norske fangene, men nevner ikke at også nordmenn utførte denne typen handlinger. I dette tilfellet er ansvaret ene og alene lagt på tyskerne, noe som må kunne hevdes være en unyansert og delvis også feilaktig fremstilling sett i et nåtidig perspektiv. Fremstillingen er klart patriotisk, og bidrar til å opprettholde dikotomien «vi» mot «dem».¹⁰⁰

Frigjøringsprosessene i mai 1945 blir av Jensen karakterisert som en ren nasjonal fest som virkelig eskalerte da kongen kom tilbake til Norge i juni samme år. Han skriver også kort om den politiske samlingsprosessen, der Einar Gerhardsen ble innsatt som statsminister. Fokuset er kun rettet mot nasjonal selvhevdelse, Jensen søker ikke å problematisere, analysere eller diskutere disse prosessene noe nærmere. Vi ser at fremstillingen igjen legger mest vekt på de patriotiske elementene, i tråd med Lagrou og Eriksens teser.¹⁰¹

I forordet til utgaven fra 1965 står det skrevet at: «Med denne boka har Magnus Jensen revidert sin fremstilling inntil frigjøringen, og i et sluttkapittel som er utarbeidet ved forlaget er en del gjenreisningsproblemer behandlet også ut over året 1945 og til dels sett i sammenheng med aktuell debatt like til 1965».¹⁰² I utgaven fra 1949 avrundes fremstillingen

⁹⁶ Nikolaisen (2012), s. 37

⁹⁷ Jensen (1965), s. 210

⁹⁸ Jensen (1965), s. 211

⁹⁹ Jensen (1965), s. 210

¹⁰⁰ Jensen (1965), s. 210

¹⁰¹ Lagrou (2000), s. 20-25

¹⁰² Jensen (1965), s. 210

med beskrivelser av frigjøringen i 1945, men i dette nyskrevne kapittelet for utgaven fra 1965 er rettsoppjøret behandlet kort over to sider. Fremstillingen av rettsoppjøret bærer preg av å være faktaorientert og deskriptiv, og åpner ikke for særlig diskusjon eller kritisk refleksjon.¹⁰³ Jensen kommer først med en beskrivelse av rettsoppjørets lovanordninger. Han skriver at oppjørets juridiske forberedelser alt var gjort av regjeringen i London.¹⁰⁴ Videre hevder han at de fleste tilfellene av forræderi kunne rammes ved den borgerlige straffeloven og den militære straffeloven som begge stammet fra førkrigstiden.¹⁰⁵ Han nevner også at det i noen av tilfellene var nødvendig å skjerpe bestemmelsene, særlig ved å åpne adgang til bruk av dødsstraff også mot ikke-militære personer.¹⁰⁶

Etter en rask og kortfattet gjennomgang av selve lovgrunnlaget, går Jensen over til å skrive mer om rettergangen. Fremstillingen er klart preget av å være patriotisk når han hevder at: «Det ble verken lynjustis eller standretter og heller ingen `de lange knivers natt`».¹⁰⁷ Jensen velger, i likhet med Christensen, å ikke gå særlig inn på den omfattende utenomrettslige delen av oppjøret. Behandlingen av «tyskerjentene» og voldsbruken i norske fengsler, også av norske fangevoktere, er temaer Jensen ikke tar opp i sin fremstilling. Hva han egentlig mener når han skriver at det ikke ble noen «lange knivers natt» her i Norge fremstår som heller uklart, ettersom påstanden blir stående ubegrunnet. Det norske rettsoppjøret var ikke like mye preget av lynjustis og lynsjestemning som i for eksempel Frankrike, men Jensen søker ikke å forklare hva han mener med dette. Han slår videre fast at: «De subjektive motivene for landssvik kunne ikke fritas for straff i samsvar med det prinsipp som kategorisk ble slått fast av Norges Høyesterett». Jensen siterer videre Norges Høyesterett, som kort tid etter frigjøringen slo fast at «all opprørende landsforræderisk ferd»¹⁰⁸ måtte slås hardt ned på i det kommende rettsoppjøret. En stor del av sitatet som Jensen gjengir slår også fast at det viktigste for alle nordmenn i tiden 1940-1945 hadde måttet være å støtte opp om fedrelandet, den norske regjeringen i London og Norges konge¹⁰⁹ - «absolutt og uavkortet», som det står i teksten.¹¹⁰ Innholdet i dette sitatet fra Norsk Høyesterett blir ikke problematisert noe nærmere av Jensen, og fremstillingen blir slik klart patriotisk. Jensen ønsker helt tydelig å gjøre leseren oppmerksom på at alle former for landssvik måtte straffes hardt under rettsoppjøret. På

¹⁰³ Jensen (1965), s. 210

¹⁰⁴ Jensen (1965), s. 211

¹⁰⁵ Jensen (1965), s. 210-211

¹⁰⁶ Jensen (1965), s. 211

¹⁰⁷ Jensen (1965), s. 211

¹⁰⁸ Jensen (1965), s. 210-211

¹⁰⁹ Jensen (1965), s. 210-212

¹¹⁰ Jensen (1965), s. 212

denne måten blir det tydelig at Jensen ikke ser det som viktig å problematisere fenomenet landssvik. En slik fremstilling samsvarer godt med tesene til Eriksen og Lagrou. Patriotiske, nasjonale og solidariske verdier blir forherliget og oppvurdert, mens kollaborasjon med okkupasjonsmakten blir underkommunisert.

Jensen kommer også kort inn på den livlige debatten omkring rettsoppgjøret.¹¹¹ Han nevner kort «silkefronten» og «isfronten», men går ikke nærmere inn på hva disse to frontene sto for. Videre skriver han at: «Av prinsipielle grunner var det ikke få som beklaget bruk av dødsstraffen som var blitt avskaffet i et fredssamfunn der en ikke hadde kjent kyniske angivere og torturister».¹¹² Jensen har naturlig nok rett i at situasjonen etter frigjøringen og frem mot det kommende rettsoppgjøret var spesiell og vanskelig, men ordbruken er i dette tilfellet slett ikke nøytral og objektiv. Måten Jensen fremstiller dette på, får det til å virke som om diskusjonene omkring rettsoppgjøret var unødvendige; man måtte ikke stille spørsmål ved oppgjøret med de «kyniske» angiverne, torturistene og andre landssvikere. Dikotomien «vi» mot «dem» blir i denne delen svært tydelig.

Jensen gjør som nevnt ikke noe skille mellom ulike former for kollaborasjon, men velger likevel å gi en kort beskrivelse av oppgjøret med de mange frontkjemperne, i tillegg til at han kort går inn på tyskerarbeidet som en form for økonomisk samarbeid. Jensen skriver at de nordmennene som var involvert i tyskerarbeid var «svake i viljen»¹¹³ og kun tenkte på seg selv og sine egne interesser.¹¹⁴ Jensen beskriver tyskerarbeiderne konsekvent som «landssvikere», til tross for at dette må kunne sies å være en temmelig sammensatt gruppe. Videre skriver han om frontkjemperne, og hevder at: «Særlig vanskelig var sikkert forholdet til unge frontkjemperne som hadde innlatt seg på det forræderi å bære våpen mot konge og fedreland, men som ofte utvilsomt hadde vist offervilje for den saken de trodde på».¹¹⁵ Her innrømmer Jensen at frontkjemperne rett nok hadde opptrådt tappert og vist offervilje for den saken de trodde på, men likevel velger Jensen å bruke ordet «forræder» om dem. I tillegg skriver han at de «hadde innlatt seg på det forræderi å bære våpen mot konge og fedreland», og med dette plasseres de på utsiden av det nasjonale og solidariske fellesskapet som de gode, patriotiske nordmennene tilhørte.

¹¹¹ Jensen (1965), s. 210-212

¹¹² Jensen (1965), s. 211

¹¹³ Jensen (1965), s. 212

¹¹⁴ Jensen (1965), s. 211-212

¹¹⁵ Jensen (1965), s. 210

Oppsummert kan det hevdes at fremstillingen til Jensen er patriotisk, lite nyansert og lite diskuterende. Dette gjelder også senere opplag av utgaven fra 1965, ettersom teksten om okkupasjonsårene er blitt stående uforandret. Fremstillingen av rettsoppgjøret er preget av et fokus rettet mot gjengivelse av realhistoriske faktakunnskaper, og vi har sett at når rettsoppgjøret og fenomenet landssvik blir redegjort for nærmere, er det i en mer moralsk og patriotisk kontekst. Jensen etablerer tidlig et skille mellom «vi», de gode og patriotiske motstandsfolkene, og «de», her representert ved den tyske okkupanten og NS-medlemmene.¹¹⁶ Fokuset er i all hovedsak rettet mot den heroiske motstandskampen de patriotiske nordmennene førte mot okkupanten og NS-medlemmene, og fremstillingen avrundes med beskrivelser av frigjøringen i 1945, som av Jensen blir fremsatt som en nasjonal folkefest.¹¹⁷ Boka til Jensen kom som tidligere nevnt ut både i 1939 og i 1949, og i 1965-utgaven er det kommet med et nytt kapittel som tar for seg rettsoppgjøret og den videre utviklingen frem mot forfatterens egen samtid. Delen av boka som tar for seg okkupasjonsårene er blitt stående uforandret frem til 1965-utgaven, og til tross for at det er gått omtrent 17 år siden okkupasjonen opererer utgivelsen med en klart fordømmende holdning til landssvik.

2.4. Oppsummering og sammenligning

Vi har i denne perioden behandlet tre historiske samleverk: *Norges Krig* (1947-1950), *Okkupasjonsår og etterkrigstid*, som er det niende og siste bindet i serien *Aschehougs Norgeshistorie* (1961-64) og *Norges historie fra 1905 til våre dager*, utgitt på Universitetsforlaget i 1965. Felles for alle tre utgivelsene er at de i liten grad behandler det norske rettsoppgjøret. Verket *Norges Krig* har ikke med oppgjøret som en del av fremstillingen i det hele tatt, mens Chr. A.R. Christensen og Magnus Jensen bare behandler oppgjøret kort, og da i en mer moralsk og patriotisk kontekst.¹¹⁸ Av forfatterne vi har behandlet er det bare Christensen som kort kommer inn på den utenomrettslige delen av

¹¹⁶ Jensen (1965), s. 213

¹¹⁷ Jensen (1965), s. 213-214

¹¹⁸ I boka *Det var noe annet under krigen* (1995) undersøker Anne Eriksen flere lærebøker for ungdomstrinnet, der de fleste er utgitt etter krigens slutt i 1945 og frem til 1970-årene. Hun avdekker en klar underkommunisering av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i sin analyse. Se Eriksen (1995), s. 96-101. Steffen Nikolaisen undersøker lærebøker for den videregående skolen i sin masteroppgave fra 2012, og også han avdekker en klar underkommunisering av landssviktematikken for perioden 1945-1970. Se Nikolaisen (2012), s. 47-50.

oppgjøret, og han skriver at selvtakt knapt nok forekom i årene etter frigjøringen.¹¹⁹ Dette må i et nåtidig perspektiv kunne hevdes å være en direkte feil påstand, og når den ikke blir problematisert nærmere bidrar den i tillegg til å underkommunisere fenomenet landssvik. Dette er i tråd med Pieter Lagrou og Anne Eriksens arbeider, der de fremhever at vanskelige og problematiske emner tilknyttet okkupasjonshistorien, deriblant kollaborasjon, ble tydelig underkommunisert av den tidlige etterkrigstidens historikere og andre forfattere.

En helt åpenbar forklaring på lite tilfredsstillende fremstillinger av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, har å gjøre med bakgrunnen til forfatterne. Samtlige av forfatterne av disse bøkene opplevde selv okkupasjonen, og mange av dem deltok også aktivt i motstandskampen. Dette var den første generasjonen som skrev okkupasjonshistorie, og som aktive motstandsmenn er det ikke akkurat oppsiktsvekkende at bøkene deres legger hovedvekten på motstandskampen, både ute og hjemme. Personlige opplevelser farger slik fremstillingene. *Norges Krig* utkom faktisk mens rettsoppgjøret ennå pågikk, og må kunne sies å være det verket som er mest preget av personlig og emosjonell tilknytning til de historiske begivenhetene. Chr. A.R. Christensen og Magnus Jensens bøker utkom i 1960-årene og bærer preg av noe mer distanse til okkupasjonsårene, og Christensen påpeker at det er vanskelig å skrive en fyllestgjørende okkupasjonshistorie når de historiske begivenhetene ennå ligger nærmere rent tidsmessig. I tillegg må det nevnes at særlig omfanget av de utenomrettslige sidene ved oppgjøret fremdeles var lite kjent i 1960-årene. Men vi har i denne analysen sett at kollaborasjon og det norske rettsoppgjøret omtrent 20 år etter okkupasjonen fremdeles underkommuniseres av forfatterne, og i bare lite grad blir tematisert i de tre verkene.

I de første tiårene etter krigens slutt i 1945 eksisterte det svært lite faghistorisk forskning på NS, landssvik og det norske rettsoppgjøret. Ole Kristian Grimnes skriver at krigsgenerasjonens historikere hadde en aversjon mot å gjøre faglige undersøkelser som opponerte mot den nasjonale konsensus.¹²⁰ Den litteraturen som finnes gir uansett gir en god pekepinn på hva som opptok både historikere og andre forfattere. Tendensen er at litteraturen i all hovedsak gjør landssvik synonymt med partiet Nasjonal Samling.¹²¹ Samtlige av

¹¹⁹ Christensen (1961), s. 495

¹²⁰ Grimnes (1990), s. 112 og 117

¹²¹ Biskop Eivind Berggrav var en av dem som krevde et strengt og uforsonlig oppgjør med kollaboratørene, og mente at dette også måtte være folkets krav i dommen over NS-medlemmene. I artikkelen «Folkedommen over NS, menneskelig og moralsk» som ble trykket i første nummer av tidsskriftet *Kirke og Kultur* etter krigen, viste han til en rekke steder i bibelen som forklarte hvorfor det var riktig å behandle kollaboratørene på denne måten. Mange av de nordmennene som stilte seg mer kritiske til rettsoppgjøret hadde varierte agendaer. Noen søkte å

forfatterne av de historiske samleverkene og oversiktsverkene i mitt utvalg av bøker opplevde selv krig og okkupasjon, og deltok aktivt i motstandskampen. Derfor hadde slike aktører ofte annen tilnærming til landssviktematikken enn andre generasjoner med historikere.¹²² Nina Drolsum Kroglund skriver at en massiv isfront sto mot en mindre samkjørt silkefront i tiden rett etter frigjøringen.¹²³ Generelt krevde det politiske regimet og den norske opinionen et strengt oppgjør, og slik ble det svært vanskelig å bli hørt for dem som kom med kritikk mot oppgjøret og måten det ble gjennomført på. Nikolaisen skriver at den såkalte isfronten kommer til uttrykk i de lærebøkene han undersøker, ettersom de opererer med en klart fordømmende og uforsonlig holdning til landssvik.¹²⁴ Dette er noe som også gjør seg gjeldende for de historiske samleverkene og oversiktsverkene.

Alle verkene i perioden er tydelig preget av en «vi» mot «dem»-dikotomi. Ordene «vi», «vårt/våre» og «oss» dominerer bøkene, og skal representere de tapre og patriotiske motstandsfolkene som kjempet mot tyskerne og NS, som helt tydelig er konstruert som «de andre» i teksten.¹²⁵ *Norges Krig* henvender seg ofte også direkte til leseren, som slik også blir inkludert i det nasjonale og solidariske fellesskapet. Bruken av «vi» og «dem» er ikke like tydelig i bøkene til Christensen og Jensen, men det blir likevel tidlig etablert et klart motsetningsforhold mellom de gode, patriotiske nordmennene på den ene siden og de onde, brutale NS-folkene på den andre.

Felles for alle de tre verkenes tematisering av landssvik er et overveiende fokus rettet mot Nasjonal Samling med Vidkun Quisling i spissen. Magne Skodvin velger i verket *Norges*

rette kritikk mot rettsoppgjørets juridiske grunnlag, mens andre hadde som formål å gi NS-medlemmene oppreisning. I boka *Eit politisk fallitbu* (1947) kritiserer major Einar Sagen det norske rettsoppgjøret, og krevde at det måtte gis amnesti til de tiltalte og dømte. I *Etter 7.mai* (1945) skriver kontorsjef i Norges Bank Anders Bergløff at ettersom de norske myndighetene hadde bundet seg til et bestemt rettsoppgjør, så hadde de ingen mulighet til å dempe opinionen. Ifølge Bergløff hadde det gått så langt at det å antyde at alle nazister kanskje ikke var like skyldige, nesten var farlig. Boka *Dømmer ikke* (1948) av tidligere Milorg-sjef Oliver H. Langeland kritiserer særlig det faktum at alle NS-medlemmene ble straffet under oppgjøret. I *Patriotisme og landssvik* (1950) skriver juristen og NS-medlemmet Gustav Smedal at den store majoriteten av de som meldte seg inn i Nasjonal Samling hadde handlet patriotisk, og at de ikke måtte betegnes som landsforrædere. I *Frimodige Ytringer* (1946) beskriver forfatter og foredragsholder Marta Steinsvik en rekke tilfeller der landssvikmistenkte ble utsatt for en svært brutal behandling ved en rekke fangeleire og fengsler i tiden etter frigjøringen. Johan Scharffenberg deltok også aktivt i debatten om rettsoppgjøret, og ifølge biograf Olav Sundet var Scharffenberg en av dem som gikk mot straffen til døden etter 1945 med størst kraft og videst appell. Men som Ingerid Hagen påpeker hadde disse menneskene i 1940- og 1950-årene lite å stille opp med mot de norske myndighetene og den norske opinionen, som presset på for et omfattende og grundig oppgjør med kollaboratørene. Det må også nevnes at de som ønsket å komme med kritikk mot rettsoppgjøret og måten det ble gjennomført på, hadde svært begrensede muligheter til dette. Se Hagen (2009), særlig under del I: Forhistorien og under del III: Injuriesakene.

¹²² Ugelvik Larsen (1999a), s. 25-26

¹²³ Se Kroglund (2010) s. 417-418

¹²⁴ Nikolaisen (2012), s. 50

¹²⁵ Corell (2010), s. 96-101

Krig å latterliggjøre NS-folkene, der det sentrale ser ut til å være å få frem hvor skrøpelige, moralsk fordervede og direkte onde disse menneskene var.¹²⁶ Quisling blir beskrevet som en filosofisk anlagt ideolog med liten interesse for praktisk politikk, og blir videre fremsatt som «en elefant i et glassmagasin», en språkbruk som har til hensikt å fortelle leseren at Quisling ødela alt han befattet seg med.¹²⁷ Slik blir NS-medlemmene og Quisling ingen verdig fiende for de tapre, patriotiske norske motstandsfolkene. Christensen og Jensen er i sine bøker ikke opptatt av å latterliggjøre, men deres fremstillinger av landssvik bærer mer preg av at de refererer, fremfor å analysere og diskutere. Ingen av forfatterne søker å forklare NS som en politisk bevegelse folk faktisk sluttet seg til og hva årsakene til dette kunne være.

Andre former for landssvik blir i liten grad tematisert i de tre verkene. Magne Skodvin skriver om tyskerarbeidet, og hevder at dette var svært ødeleggende for Norge som nasjon. Tyskerne beslagla den norske arbeidskraften, og satte i gang store bygg- og anleggsprosjekter som for Norges vedkommende var helt uten verdi, og Skodvin skriver at denne virksomheten bare hadde til hensikt å tjene tyske krigsformål, og unnlater slik å nevne at de nordmennene som deltok i denne formen for arbeid tjente gode penger på det.¹²⁸ Christensen foretar på sin side ingen skiller mellom ulike former for kollaborasjon, mens Jensen velger å vektlegge at de som deltok i tyskerarbeidet var «svake i viljen»¹²⁹ og dårlige nordmenn. Resultatet blir lite nyanserte og også delvis feilaktige fremstillinger i et nåtidig perspektiv. Det må i denne sammenhengen nevnes at tilgangen på informasjon og dybdestudier var begrenset rett etter krigen. Men når det gjaldt tyskerarbeid, så hadde man økonomene Odd Aukrust og P.J. Bjerves studie *Hva krigen kostet Norge*, som kom ut alt i 1945. Dermed var det trolig lettere å skrive om tyskerarbeidet enn andre emner.¹³⁰

Pieter Lagrou har forsket mye på gjenoppbyggingsprosessen de vesteuropeiske statene gjennomgikk etter den andre verdenskrigen. Han skriver at det var viktig for nasjonene å samle seg om patriotiske, nasjonale og solidariske verdier, samtidig som de tok et oppgjør med det nazistiske tankegodset.¹³¹ Slik ble det skapt en patriotisk konsensushistorie som spesielt vektla den heroiske og patriotiske motstandskampen. Dette var et emne som virket samlende i den vanskelige gjenoppbyggingsprosessen statene sto ovenfor.¹³² Andre emner

¹²⁶ Skodvin (1948), s. 581

¹²⁷ Skodvin (1948), s. 577

¹²⁸ Corell (2010), s. 103

¹²⁹ Jensen (1965), s. 210

¹³⁰ Aukrust & Bjerve (1945), s. 116-122

¹³¹ Lagrou (2000), s. 36

¹³² Lagrou (2000), s. 36-40

som omhandlet de mer vanskelige og traumatiske sidene ved okkupasjonsårene, deriblant politisk og økonomisk samarbeid med okkupasjonsmakten, ble helt tydelig underkommunisert. Lagrou skriver at dette ikke ble sett på som viktig i den tidlige etterkrigstiden, det var heroiserende og patriotiske elementer man ville verne om. Anne Eriksen påpeker at det i den norske gjenoppbyggingsprosessen også ble etablert en patriotisk konsensushistorie som hadde som formål å verne om nasjonale og solidariske verdier.¹³³ Motsetningen mellom gode, patriotiske motstandsfolk på den ene siden og tyskere og NS-medlemmer på den andre ble ytterligere understreket. Nazistiske verdier og tankegods måtte tas et oppgjør med også her i Norge, det var noe man ønsket å distansere seg fra.¹³⁴ Her i Norge ble et tema som kollaborasjon heller ikke gjenstand for undersøkelser i den tidlige etterkrigstiden. Eriksen skriver at det slik ikke ble utarbeidet fremstillinger som hadde til hensikt å opponere mot den nasjonale konsensus.¹³⁵ Vi har sett at de tre samleverkene som analyseres her, ønsker å verne om patriotiske og heroiserende elementer, mens rettsoppjøret tydelig underkommuniseres.

I denne sammenhengen vil det også være nødvendig å påpeke at de store samleverkene spilte en viktig rolle i nasjonsbyggingen etter krigen. Okkupasjonsårene hadde vært en lang, tung og vanskelig tid for mange nordmenn, og nå skulle landet bygges opp igjen. Her skulle de store historiske samleverkene komme til å spille en viktig rolle. Landet hadde behov for store, patriotiske heltefortellinger, som skulle integrere og samle befolkningen. I all hovedsak ble fokuset som nevnt rettet mot den heroiske motstandskampen, mens andre temaer, deriblant kollaborasjon, var noe man nedprioriterte og ikke ønsket som en del av heltefortellingene. Temaer tilknyttet økonomisk og ideologisk-politisk kollaborasjon og rettsoppjøret ble betraktet som vanskelige og problematiske, og i tillegg sto de i opposisjon til den nasjonale konsensushistorien. Denne analysen har så langt vist at rettsoppjøret og kollaborasjon med okkupanten slik ble nedprioritert og underkommunisert i den tidlige etterkrigstiden.

2.5. Konklusjon

Historieskrivingen i perioden 1945-1970 bærer preg av å være refererende og lite diskuterende. Det norske rettsoppjøret er i liten grad tematisert i verkene, og når blir det blir

¹³³ Eriksen (1995), s. 14-15

¹³⁴ Eriksen (1995), s. 14-15

¹³⁵ Eriksen (1995), s. 14-15

redegjort for nærmere er det i en mer patriotisk og moralsk kontekst.¹³⁶ For det meste er fokuset rettet mot ideologisk kollaborasjon i bøkene, da vi finner utførlige fremstillinger av medlemmene av NS og Vidkun Quisling. Ingen av forfatterne søker å forklare NS som en politisk bevegelse folk faktisk sluttet seg til, og hva årsakene kunne være til at folk valgte å gå inn i partiet. Økonomisk kollaborasjon er i liten grad tematisert, og når det blir redegjort for nærmere, er det helst tyskerarbeidet forfatterne velger å beskrive. Det blir fremstilt som en utelukkende negativ virksomhet, og all skylden blir lagt på tyskerne. Alle de tre verkene har videre et overveiende fokus rettet mot motstandskampen. Anne Eriksen og Pieter Lagrou mener en slik fremstillingsform henger sammen med at patriotiske og heroiserende elementer var svært viktige byggesteiner i den gjenoppbyggingsprosessen mange vesteuropeiske stater gjennomgikk etter den andre verdenskrigen. Slik ble det skapt en dominerende og patriotisk konsensushistorie som forteller om tapre, heroiske motstandsfolks kamp mot tyskere og NS-folk. Motstandskampen blir forherliget, oppvurdert og vernet om, mens det norske rettsoppjøret og kollaborasjon med okkupasjonsmakten blir underkommunisert. I det følgende skal vi se at det først er i 1970-årene at forfattere av historiske samleverk og oversiktsverk begynner å kritisere den patriotiske konsensushistorien, og presenterer fremstillinger som er klart mer nyanserte, diskuterende og reflekterende.

¹³⁶ Lagrou (2000), s. 2

KAPITTEL 3: 1970-2000: KONSENSUS, NS-REVISJONISME OG OKKUPASJONSMYTER UNDER KRITIKK

Jeg har valgt å analysere fire norske oversiktsverk og samleverk for denne perioden. Disse er: Yngvar Ustvedt: *Det skjedde i Norge 1945-52. Den varme freden-den kalde krigen* (Gyldendal norsk forlag 1978, Oslo), Edvard Bull d.y.: *Norge i den rike verden* (Cappelen 1979, Oslo), Terje Halvorsen og Knut Einar Eriksen: *Norge i Krig*, bind 8- *Frigjøring* (I Skodvin Magne (red.). *I Norge i krig*, b.8. Aschehoug, Oslo 1987) og Even Lange: *Samling om felles mål 1935-1970* (bind 11 i Aschehougs Norgeshistorie, Aschehoug & Co, Oslo 1998).

De fire bøkene tematisering av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik vektlegges. Perioden er kjennetegnet av en økende kritikk av rettsoppgjøret, og fremstillingen av fenomenet landssvik fremstår mer nyansert. Bøkene vil også bli sammenlignet med hverandre, og det vil bli pekt på hva som har påvirket synet på landssvik i perioden.

[3.1. Det skjedde i Norge 1945-52. Den varme freden- den kalde krigen, Gyldendal norsk forlag \(1978\)](#)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatteren

Boka *Det skjedde i Norge 1945-52. Den varme freden- den kalde krigen* er det første bindet i en serie. Bindet som analyseres her, tar for seg tiden fra mai 1945 og frem til regjeringsskiftet i november 1951.¹³⁷ Det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er ganske utførlig behandlet i et eget kapittel under overskriften *Det bitre oppgjøret*.

Yngvar Ustvedt (født 1928, død 2007) var en norsk litteraturforsker, populærvitenskapelig forfatter og kringkastingmann. Ustvedt hadde et svært omfattende forfatterskap, hovedsakelig av populærvitenskapelige bøker. Sentralt i forfatterskapet står de mange bøkene som tar for seg historiske og aktuelle spørsmål, ofte knyttet til arbeiderbevegelsens historie.¹³⁸

¹³⁷ Ustvedt (1978), s. 12

¹³⁸ Store norske leksikon (2017) *Yngvar Ustvedt* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Yngvar_Ustvedt [Nedlasta 10. november 2017].

Innholdsanalyse

Med denne boken presenterer Yngvar Ustvedt en fremstilling av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik som på mange måter skiller seg klart fra de utgivelsene vi til nå har behandlet. Han skriver blant annet utførlig og reflekterende om den økonomiske delen av oppgjøret, som forfatterne i forrige periode ikke gikk særlig inn på annet enn tyskerarbeidet. Han søker også å gi et mer nyansert bilde av de landssvikdømte. I tillegg er han opptatt av å få frem hvor brutal fangebehandlingen kunne være i landssvikleirene.¹³⁹ Samtidig skal vi i det følgende se at Ustvedt enkelte steder i sin fremstilling også tenderer mot å oppvurdere og forherlige den heltmodige norske motstanden. Slik oppleves teksten som noe tvetydig.

Ustvedt åpner sin fremstilling med beskrivelser av arrestasjonene av de mange landssvikerne i tiden like etter frigjøringen. Her blir det svært tydelig at Ustvedt, i likhet med forfatterne i den foregående perioden, søker å etablere et tydelig motsetningsforhold mellom de feige NS-folkene, angiverne og torturistene på den ene siden, og de gode, patriotiske motstandsfolkene på den andre. Ustvedt omtaler innledningsvis hjemmefrontfolkene konsekvent som «de gode menneskene som var igjen her i landet», noe som må kunne hevdes å være en noe uheldig måte å fremstille dem på, når påstanden ikke blir begrunnet noe nærmere.¹⁴⁰ Slik blir dikotomien «vi» mot «dem» tydelig.¹⁴¹ Ustvedt velger særlig å trekke frem flere mislykkede fluktforsøk som den samlede, norske Hjemmefronten effektivt satte en stopper for. Han skriver for eksempel følgende om arrestasjonen av bøddelen og torturisten Oscar Hans:

«De skyldige ble arrestert ved frigjøringen. Mange av dem forsøkte å gjemme seg bort i Wehrmacht-uniformer, og noen kom seg også ut av Norge på den måten. Julius Dentzer for eksempel, en av de verste fra Grini. Men de fleste ble knepet i leirområdene. Bøddelen Oscar Hans ble tatt på Jørstadmoen. «Det var ikke min skyld!» pep han med skjelvende stemme da han ble gjenkjent. «Ich konnte ja nicht dafür!»¹⁴²

Når Ustvedt skriver at Oscar Hans «pep med skjelvende stemme» da han ble arrestert blir fremstillingen klart patriotisk. De norske motstandsfolkenes innsats i oppsporingen av landssvikerne blir helt tydelig oppvurdert og forherliget, noe som er i tråd med tesene til

¹³⁹ Ustvedt (1978), s. 133

¹⁴⁰ Ustvedt (1978), s. 132

¹⁴¹ Corell (2010), s. 23

¹⁴² Ustvedt (1978), s. 133

Eriksen og Lagrou. Videre skriver han at fengslede landssvikere ofte kunne bli møtt med en noe ublid behandling før sakene deres kom opp for retten:

*«Hjemmestyrkene som organiserte vaktholdet, tok ikke alltid med silkehansker på disse karene. De kunne for eksempel bli vekket midt på natta og kommandert ut til straffe-eksersis og hard linjegymnastikk. For ingenting å regne mot det gestapistene selv hadde prestert overfor nordmenn tidligere. Likevel ble flere vakter dømt til betingede fengselsstraffer for mishandling av fanger på Akershus».*¹⁴³

Her er det tydelig at Ustvedt ikke søker å problematisere framferden til de norske hjemmestyrkene noe nærmere. Det virker som om behandlingen landssvikfangene fikk nærmest rettfærdiggjøres, og ifølge Ustvedt var det altså noe unødvendig å idømme vaktene fengselsstraff.¹⁴⁴ Når det ikke blir stilt spørsmål ved handlingene til nordmennene, blir fremstillingen klart patriotisk, noe som er i tråd med tesene til Eriksen og Lagrou.¹⁴⁵ Slik videreføres heroiske og patriotiske elementer ved den foregående epokens historieskriving. Samtidig er det i denne sammenhengen viktig å påpeke at det tross alt er en vesentlig forskjell fra fremstillingene rett etter krigen, ved at Ustvedt faktisk omtaler mishandlingen og de fengselsstraffene de medførte. Slikt sett vitner det om en viss distanse til, og begynnende nyansering av den patriotiske historiefortellingen.

Videre går Ustvedt over til å skrive mer om gjeninnføringen av dødsstraffen. Ustvedt nevner kort hvilke personer som ble henrettet under rettsoppgjøret, og gir også en innføring i lovgrunnlaget som dødsstraffen bygde på.¹⁴⁶ I motsetning til forfatterne i den foregående perioden, som ikke søkte å problematisere dødsstraffen under rettsoppgjøret i særlig grad, makter Ustvedt å presentere en fremstilling som er diskuterende og reflekterende. For det første nevner han hva den norske befolkningen mente om dødsstraffen. Han viser til flere undersøkelser gjennomført av Norsk Gallup i perioden etter frigjøringen og skriver med støtte i disse undersøkelsene at det norske folkets holdning til dødsstraff ble mildere etter hvert som oppgjøret trakk ut i tid.¹⁴⁷ Ifølge Ustvedt ville folk flest tidlig etter 1945 ha hevn og gjengjeldelse overfor «de som hadde sveket så grovt og stod ansvarlige for alle de forferdelige forbrytelsene som var blitt begått».¹⁴⁸ Men Ustvedt nevner også at det var noen som reiste seg

¹⁴³ Ustvedt (1978), s. 134

¹⁴⁴ Ustvedt (1978), s. 135-136

¹⁴⁵ Lagrou (2000), s. 23

¹⁴⁶ Ustvedt (1978), s. 143

¹⁴⁷ Ustvedt (1978), s. 148

¹⁴⁸ Ustvedt (1978), s. 141

mot dødsstraffen. Han skriver om biskop Eivind Berggrav, som ut fra sin kristne tro talte om det enkelte menneskets uendelige verdi.¹⁴⁹ Ifølge Ustvedt fikk Berggrav raskt følge av banksjef Anders Bergløff som hevdet at: «... Ved å avlive mennesker påtar myndighetene seg skyld for at de krefter som kunne helbrede forbryteren, ikke får slippe til».¹⁵⁰ Ustvedt skriver også utførlig om meningene til Johan Scharffenberg, som ifølge Ustvedt var den som gikk mot straffen til døden etter 1945 med størst kraft og videst appell.¹⁵¹ I motsetning til den foregående periodens forfattere søker altså Yngvar Ustvedt å få fram at det faktisk var ulike meninger om gjeninnføringen av dødsstraffen etter 1945.

Saken mot Vidkun Quisling blir gjennomgått i detalj av Ustvedt. Ustvedt beskriver Quisling som skoleflink og filosofisk anlagt, men at han samtidig egnest seg dårlig på den politiske arenaen ettersom han var klart «forvirret» og ikke så rent lite «stormannsgal», som Ustvedt uttrykker det.¹⁵² Det fremstår problematisk at Ustvedt ikke utdyper nærmere hva han mener med å beskrive Quisling som «forvirret» og «stormannsgal». Videre skriver Ustvedt at Quisling i retten hadde «gjort det klart at han var et psykologisk kasus og at hans sinn på mange måter var skakkjørt».¹⁵³ Disse påstandene blir heller ikke begrunnet noe nærmere. Måten Ustvedt fremstiller Quisling på, kan minne mye om fremstillingen til Magne Skodvin i *Norges Krig*. Ustvedt er ikke like opptatt av å latterliggjøre NS-lederen, men Quisling blir likevel helt tydelig presentert som en heller stakkarslig og sidrumpet figur, og blir slik ikke noen verdig fiende for de «gode nordmennene» som Ustvedt fremhever flere steder i teksten.¹⁵⁴ Når motivene for Quislings handlinger og uttalelsene hans i retten ikke blir gjenstand for analyse, men bare blir avfeid som «stormannsgalskap», samsvarer fremstillingen klart med tesene til Eriksen og Lagrou.¹⁵⁵

Videre kritiserer Ustvedt den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene. Han er så langt den første forfatteren i mitt utvalg av bøker som søker å problematisere dette. Der den foregående periodens forfattere opererte med en klart fordømmende holdning til landssvik, velger Ustvedt heller å skrive følgende:

«Mange begynte å spekulere på om de passive NS-medlemmene virkelig hadde vært det man vanligvis forbinder med forrædere. De hadde ikke selv gjort noe kriminelt eller forbrytersk.

¹⁴⁹ Ustvedt (1978), s. 141

¹⁵⁰ Ustvedt (1978), s. 142

¹⁵¹ Ustvedt (1978), s. 142-143

¹⁵² Ustvedt (1978), s. 138-139

¹⁵³ Ustvedt (1978), s. 138

¹⁵⁴ Ustvedt (1978), s. 138

¹⁵⁵ Eriksen (1995), s. 35

De hadde ikke utnyttet situasjonen under krigen og ikke gått fienden til hånde slik som de aktive. Forvirrede, umodne, tankeløse, lite kloke- javel. Men forrædere? Kunne de mange passive gjøres kollektivt ansvarlige for de forbrytelser deres mer aktive partifeller hadde begått?»¹⁵⁶

Hva Ustvedt mener med å beskrive NS-medlemmene som «forvirrede, umodne, tankeløse og lite kloke» fremstår som ganske uklart ettersom påstandene ikke blir begrunnet noe nærmere, men han konkluderer uansett med at det var urimelig at alle NS-medlemmene skulle straffes under rettsoppgjøret. En slik fremstilling skiller seg klart ut fra de vi tidligere har behandlet, da kollaborasjon med okkupasjonsmakten blir gjenstand for analyse og diskusjon.¹⁵⁷

Fangebehandlingen i landssvikleirene blir også tematisert i fremstillingen til Ustvedt. Han skriver at det særlig i området rundt Oslo var problemer med forsyninger, klær og sengetøy, noe som førte med seg at folk frøs kraftig og gikk ned både 15 og 20 kilo i vekt.¹⁵⁸ Der forfatterne i forrige periode ikke nevner landssvikleirene i det hele tatt, velger Ustvedt å trekke frem det han hevder er svært kritikkverdige forhold i disse leirene.¹⁵⁹ Han skriver at vaktene i disse leirene ikke alltid var blant de beste, og at både mishandling og hard straffeeksersis forekom.¹⁶⁰ Ustvedt skriver at hele belegget på Ilebu ved en anledning måtte stå straffeappell fra klokka halv ti om formiddagen til fem om kvelden- fordi en fange hadde greid å rømme.¹⁶¹ Ustvedt skriver også at «gode Hjemmefrontmenn»¹⁶² deltok i mishandling og organisering av straffeeksersis. Her velger Ustvedt å rette fokuset mot de mer problematiske og kontroversielle emnene, noe som skiller seg klart fra den foregående periodens historieskriving.

Ustvedt skriver at det manglende oppgjøret med «de store profitørene, brakkebaronene og økonomiske landssvikere skapte utbredt skuffelse og frustrasjon».¹⁶³ Han hevder videre at det vrimlet av brakkebaroner, men at de sjelden ble tatt. Når det en gang hendte, viste det seg at det nesten ikke var grenser for den svindel og det bedrageri som hadde vært drevet, skriver han.¹⁶⁴ Ustvedt begrunner ikke disse temmelig graverende påstandene noe nærmere, men

¹⁵⁶ Ustvedt (1978), s. 157

¹⁵⁷ Ustvedt (1978), s. 158

¹⁵⁸ Ustvedt (1978), s. 163

¹⁵⁹ Ustvedt (1978) s. 163-164

¹⁶⁰ Ustvedt (1978), s. 164

¹⁶¹ Ustvedt (1978), s. 164

¹⁶² Ustvedt (1978), s. 163

¹⁶³ Ustvedt (1978), s. 155

¹⁶⁴ Ustvedt (1978), s. 156

velger likevel med dette å rette fokuset mot en form for landssvik som forfatterne i foregående periode ikke søkte å beskjeftige seg særlig med annet enn tyskerarbeidet, som i disse verkene fremstilles som en svært negativ virksomhet for Norge som nasjon. Ustvedt problematiserer det økonomiske landssviket videre når han hevder at: «Men kunne en ikke med like stor rett hevde at hele det norske folk hadde arbeidet for tyskerne under krigen? Hva skulle folk ha gjort? Man måtte jo leve».¹⁶⁵ Her får Ustvedt frem at oppgjøret med de mange økonomiske landssvikene var vanskelig. Han avrunder sin fremstilling av det økonomiske landssviket med det betimelige spørsmålet: «Hvor skulle grensene mellom tilbørlig og utilbørlig samarbeid trekkes?»¹⁶⁶

Oppsummeringsvis kan det hevdes at fremstillingen til Ustvedt på mange måter skiller seg klart fra samleverkene og oversiktsverkene vi behandlet i den foregående perioden. Ustvedt er i større grad opptatt av å krydre de historiske framstillingene med en rekke anekdoter og litterære sitater, noe som sannsynligvis har å gjøre med hans bakgrunn som litteraturforsker. Den historiske framstillingen er også preget av enkelte patriotiske framstillingsmåter. Innledningsvis skriver Ustvedt om de heltmodige nordmennenes jakt på de feige landssvikene som etter Ustvedts syn helt klart gjorde alt for å slippe unna. Her er dikotomien «vi» mot «dem» svært tydelig. En slik framstillingsform samsvarer også klart med tesene til Eriksen og Lagrou, og da videreføres sentrale trekk ved den foregående epokens historieskriving. Fremstillingen av Vidkun Quisling minner i boka til Ustvedt klart om måten Magne Skodvin velger å presentere NS-lederen på, og slik blir patriotiske elementer ved den foregående epokens historieskriving videreført også her.¹⁶⁷

På den annen side oppleves fremstillingen til Ustvedt som tvetydig når han videre skriver reflekterende og diskuterende om gjeninnføringen av dødsstraffen, den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene, de økonomiske landssvikene og fangebehandlingen i landssvikleirene. Her bryter Ustvedt klart med den foregående epokens historieskriving når han søker å problematisere nye sider ved rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Forfatterne i forrige periode fokuserte for en stor del på den heroiske motstandskampen de heltmodige nordmennene førte mot okkupasjonen og NS-medlemmene. Ustvedt er klart patriotisk og heroiserende enkelte steder i teksten, men inntrykket for boka som helhet er at Ustvedt

¹⁶⁵ Ustvedt (1978), s. 157

¹⁶⁶ Ustvedt (1978), s. 157

¹⁶⁷ Ustvedt (1978), s. 158

presenterer en fremstilling som søker å få frem nye sider ved kollaborasjon med okkupasjonsmakten.

[3.2. Norge i den rike verden. Tiden etter 1945 \(1979\) - bind 14 i Cappelens norgeshistorie \(1976-1980\)](#)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatteren

Cappelens norgeshistorie ble utgitt i femten bind mellom 1976 og 1980. Det fjortende bindet er skrevet av Edvard Bull d.y., og tar for seg perioden etter 1945 og frem til forfatterens egen samtid. I den første delen, titulert «Etterkrigstid», skriver Bull om den politiske striden som ender med at Norge integreres i den rike vestlige verden. Rettsoppjøret og fenomenet landssvik er behandlet over i alt 10 sider i denne delen.

Edvard Bull d.y. (født 1914, død 1986) var professor i historie med tyngdepunkt i sosialhistorie og arbeiderbevegelsens historie. Bull fikk tidlig en tilknytning til Arbeiderpartiet, men gikk over til Sosialistisk Folkeparti da det ble stiftet i 1961. Han spilte en vesentlig rolle under okkupasjonen ved å hevde arbeidernes interesser og gjennom illegalt pressearbeid, noe som gav ham to års fengsel.¹⁶⁸

Innholdsanalyse

Under overskriften «*Hvem gav «Fienden Bistand i Raad eller Daad?»*» makter Edvard Bull å presentere en kritisk og problematiserende fremstilling av det norske rettsoppjøret og fenomenet landssvik.¹⁶⁹ Bull innleder med å skrive litt om lovgrunnlaget, der han forholder seg kritisk til gjeninnføringen av dødsstraffen, samt de mange anordningene gitt av Stortinget og Hjemmefrontens Ledelse under og etter okkupasjonen.¹⁷⁰ Bull siterer den norske regjeringen i London når han skriver at «det var nødvendig med en rask, hard og omfattende domstolsbehandling for å unngå privatjustis og som motvekt mot lynchjustis og lignende utskielser».¹⁷¹ Han siterer videre når han hevder han at gjeninnføringen av dødsstraffen og opprettelsen av de mange anordningene ikke var grunnlagt med stort annet enn at «alle vil formentlig være enig», at det «for alle vil være naturlig», at det «er den rådende oppfatning

¹⁶⁸ Store norske leksikon (2017) *Edvard Bull* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Edvard_Bull_-_1 [Nedlasta 27.september 2017].

¹⁶⁹ Bull (1979), s. 40

¹⁷⁰ Bull (1979), s. 40-42

¹⁷¹ Bull (1979), s. 40

hos alle lojale borgere i alle lag av folket». ¹⁷² Bull skriver også at andre nye lovregler - i form av «anordninger» vedtatt ved kongelig resolusjon- hadde lignende begrunnelser. Her kommer det tydelig frem at Bull oppfatter selve lovgrunnlaget for det norske rettsoppgjøret som mangelfullt i den rådende situasjonen. Bull er den første forfatteren som søker å problematisere de mange provisoriske anordningene gitt av regjeringen i London. Yngvar Ustvedt presenterer de mange anordningene i sin fremstilling, men søker ikke å problematisere dem noe nærmere. Slik fremstår Bulls tekst noe mer nyansert og diskuterende akkurat på dette området.

Etter de innledende vurderingene og karakteristikkene, går Bull over til å beskrive den dårlige behandlingen landssvikterne ble utsatt for i tiden etter frigjøringen, både ute i det norske samfunnet og i fengslene. Bull skriver at omtrent 14 000 landssvikmistente satt fengslet i juli 1945, de fleste ennå uten dom. ¹⁷³ Improviserte fangeleire måtte til, hevder Bull, der fangevokterne som ble satt inn, plaget fangene unødige. Straffeeksersis etter tysk mønster forekom, og Bull skriver i sin fremstilling at også gode Hjemmefrontmenn deltok i denne brutale behandlingen av de landssvikmistente. ¹⁷⁴ En slik fremstillingsmåte vektlegger ikke de patriotiske elementene, men bidrar snarere til å problematisere dem. Videre hevdes det at de improviserte fangeleirene fort ble overbefolket, slik at det ikke ble etablert noe skikkelig forsyningsapparat. Bull bruker leiren Ilebu- som hadde hett Grini tidligere- som eksempel. Han skriver at fangene i mai 1945 bare skal ha fått i gjennomsnitt 800 kalorier pr. dag pr. person, noe som betyr alvorlig underernæring. ¹⁷⁵ En slik fremstilling av forholdene som de landssvikmistente levde under, bryter med de tidligere fremstillingene vi til nå har behandlet. De patriotiske og heroiserende elementene som Lagrou og Eriksen mener kjennetegner den tidlige etterkrigstidens historieskriving er ikke lenger tilstede, slik at andre sider ved landssviktematikken blir gjenstand for analyse og diskusjon.

Bull kommer videre inn på diskusjonene omkring det norske rettsoppgjørets omfang. Han skriver at han ikke kan se logikken i at de passive NS-medlemmene skulle dømmes, mens tyskerarbeiderne gikk fri. ¹⁷⁶ Mange av dem hadde ifølge Bull langt tydeligere gitt fienden bistand i direkte krigsmessig forstand ved å bygge festningsanlegg og flyplasser. Bull skriver at det ikke ble ført stort andre argumenter for å holde tyskerarbeiderne utenfor rettsoppgjøret

¹⁷² Bull (1979), s. 41

¹⁷³ Bull (1979), s. 43

¹⁷⁴ Bull (1979), s. 43

¹⁷⁵ Bull (1979), s. 43-44

¹⁷⁶ Bull (1979), s. 44-45

enn at de var for mange, og at det ville være for innviklet å skille mellom dem som hadde tatt slikt arbeid frivillig og de som handlet under økonomisk eller annen tvang.¹⁷⁷ Bull skriver at det er vanskelig å godta slike praktiske argumenter når 26 000 mennesker ble dømt bare for å være medlem av NS. I likhet med Yngvar Ustvedt, velger også Bull å problematisere NS-medlemskap, og i tillegg fokuserer fremstillingen også i mye større grad enn de vi tidligere har behandlet på tyskerarbeid og hvordan disse sakene ble behandlet under rettsoppgjøret.¹⁷⁸

Økonomisk landssvik blir av Edvard Bull karakterisert som «den mest kompliserte kategori under hele oppgjøret».¹⁷⁹ Han hevder at det nok ofte virket urimelig at det hårfine skillet mellom utilbørlig og annen økonomisk virksomhet for tyskerne hadde store konsekvenser. Bull skriver også at de som ble dømt, ikke bare fikk fengsel og bøter, men all fortjeneste ble inndradd. Samtidig påpeker han at de som kom på den andre siden av skillet, også beholdt profitten. En slik fremstilling av økonomisk landssvik bryter med de vi tidligere har behandlet, der det blir skrevet om de som tjente store penger på samarbeid med tyskerne, og likevel slapp unna rettergang og dom under rettsoppgjøret.¹⁸⁰ Der den forrige periodens forfattere heller valgte å fokusere på motstandsarbeidet og nedprioritere rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, velger Bull å problematisere ulike former for kollaborasjon.¹⁸¹

Bull kommer også kort inn på «Forbundet for sosial oppreisning», som ble etablert i 1949. Han stiller spørsmålet om de forhenværende landssvikerne på lang sikt ble en pariakaste i det norske samfunnet, slik noen hadde fryktet.¹⁸² Forbundet hadde som hovedformål å få omstøtt selve grunnlaget for oppgjøret, slik at det ble akseptert at de fleste NS-folkene ikke hadde vært landssvikere. Bull skriver at det likevel var et nokså lite mindretall av de dømte som var med i dette forbundet eller lignende sammenslutninger.¹⁸³ I en viss grad var det frykt for konsekvensene som holdt dem tilbake, hevder Bull, da jøssingene krevde at de dømte ikke bare skulle sone sin straff, men også erkjenne sin skyld før de hadde krav på å bli tatt opp igjen i samfunnet. I denne sammenheng skriver også Bull at det likevel sjelden var problemer for de landssvikdømte med å finne arbeid etter at de ble løslatt, ettersom det var full sysselsetting i Norge i årene etter krigen.¹⁸⁴ Men i motsetning til Chr. A.R. Christensen, som

¹⁷⁷ Bull (1979), s. 46-47

¹⁷⁸ Bull (1979), s. 46

¹⁷⁹ Bull (1979), s. 47

¹⁸⁰ Bull (1979), s. 46-47

¹⁸¹ Bull (1979), s. 47

¹⁸² Bull (1979), s. 48

¹⁸³ Bull (1979), s. 48-49

¹⁸⁴ Bull (1979), s. 49

skriver at det ikke bød på store problemer når de dømte skulle tilbake i arbeids- og samfunnslivet, påpeker Bull flere vanskeligheter i sin fremstilling. Han skriver at sjefen for arbeidsdirektoratet konstaterte at det var vanskeligst for dem som pukket på at de var uskyldig dømt. Dessuten var det også motstand på arbeidsplassene mot å ansette tidligere landssvikdømte. Bull nevner sjåførstreiken i 1949 som eksempel, der det ble sjåførstreik i Oslo for å forhindre at en slik mann fikk kjøre drosje. Men Bull skriver at det ikke ble noe yrkesforbud, og at de aller fleste nok falt ganske tilsynelatende lett inn i dagliglivet igjen. I denne delen viser Bull avslutningsvis evne til historiefaglig refleksjon når han skriver at hvilke personlige og psykiske tragedier som skjulte seg bak landssvikregisterets mange navn, vet man ennå alt for lite om i slutten av 1970-årene.¹⁸⁵

Oppsummeringsvis kan det hevdes at boka til Bull er reflekterende og diskuterende. I likhet med Ustvedt får han frem nye sider ved landssviktematikken. Hos Bull finner vi heller ikke de samme tendensene til patriotiske fremstillingsmåter som boka til Ustvedt er noe preget av. Den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene problematiseres av Bull, i tillegg til at han skriver noe mer utførlig om årsakene til at så få ble straffet for økonomisk landssvik. Videre er Bull i større grad enn Ustvedt opptatt av å rette fokus mot de utenomrettslige sidene ved oppgjøret. Fremstillingen er ikke patriotisk, og slik blir det viet plass til tekster som tematiserer rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i større grad.

[3.3. Norge i krig- Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945- bind 8: Frigjøring, Aschehoug forlag \(1987\)](#)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatterne

Åttebindsverket Norge i Krig ble utgitt på Aschehoug forlag i perioden mellom 1984 og 1987. Verkets siste bind har tittelen *Frigjøring*. Det er skrevet av Knut Einar Eriksen (født 1944), tidligere professor i historie ved Universitetet i Tromsø og på dette tidspunktet avdelingsarkivar ved Riksarkivet, og Terje Halvorsen (født 1940), førsteamanuensis ved Oppland Distriktshøgskole. Her fremstilles frigjøringen av Finnmark og tvangsevakueringen av sivilbefolkningen som foregikk der høsten 1944. Planleggingen av frigjøringen av hele Norge er også tema for dette bindet. Framstillingen tar videre for seg frigjøringen av de norske fangene i fangenskap i Tyskland og de tyskokkuperte områdene, den tyske

¹⁸⁵ Bull (1979), s. 49

kapitulasjonen og fredsdagene, samt det norske samfunnets overgang fra okkupasjon til fred og rettsoppgjøret.

Innholdsanalyse

I bindet *Frigjøring* er rettsoppgjøret behandlet i et eget kapittel under overskriften «Oppgjøret». Eriksen og Halvorsen slår innledningsvis klart og tydelig fast at de som hadde sveket landet i årene 1940-1945 måtte få sin straff i det kommende oppgjøret.¹⁸⁶ Særlig gjaldt dette ledelsen i NS og deres militære underordnede.¹⁸⁷ Eriksen og Halvorsen trekker innledningsvis også paralleller til rettsoppgjør i andre europeiske land det er naturlig å sammenligne Norge med, deriblant Danmark, Belgia, Nederland og Frankrike. De skriver at særlig Frankrike opplevde store problemer med lynsjestemming i befolkningen, og slik hevder de at det i Norge ble svært viktig å gjennomføre et rettsoppgjør innenfor rettsstatens rammer.¹⁸⁸ Så langt i vår analyse er dette det første verket som trekker frem andre europeiske rettsoppgjør i den historiske fremstillingen. I kapittelets innledning kommer Eriksen og Halvorsen også kort innom lovgrunnlaget rettsoppgjøret bygde på. I motsetning til både Ustvedt og Bull, som kritiserer landssvikanordningen, velger Eriksen og Halvorsen heller å trekke frem landssvikanordningen som et nødvendig supplement, ettersom lovgrunnlaget som eksisterte før okkupasjonen ikke strakk til, hevder de.¹⁸⁹

Etter de innledende kommentarene, tar Eriksen og Halvorsen for seg gjeninnføringen av dødsstraffen i fredstid.¹⁹⁰ De skriver videre at dødsstraff ble brukt mot 30 nordmenn og 15 tyske krigsforbrytere. Benådning var hovedgrunnen til at tallet på henrettelser bare ble 37: 25 nordmenn og 12 tyskere.¹⁹¹ Videre blir det fremhevet at hovedtyngden av de dødsdømte, både norske og tyske, hadde tortur, drap og angiveri på samvittigheten.¹⁹² De hevder også at gjeninnføringen av dødsstraffen reiste en rekke prinsipielle spørsmål som opinionen kom til å se ulikt på.¹⁹³ Eriksen og Halvorsen viser evne til historiefaglig refleksjon når de i neste omgang skriver følgende: «Rettferdiggjorde kravet om straff og advarsel for fremtiden at man slik tok i bruk slike fortidens straffemetoder? Eller betydde det å vende tilbake til et barbari som var en sivilisert stat uverdigg, uansett hvor umenneskelig de dømte selv hadde

¹⁸⁶ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 231

¹⁸⁷ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 232

¹⁸⁸ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 232

¹⁸⁹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 233

¹⁹⁰ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 238

¹⁹¹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 234

¹⁹² Eriksen & Halvorsen (1987), s. 238

¹⁹³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 239

opptråd?». ¹⁹⁴ I likhet med Ustvedt får Eriksen og Halvorsen også frem at det var ulike meninger om dødsstraff etter 1945. De nevner Johan Scharffenberg og biskop Eivind Berggrav som de personene som med størst kraft og videst appell reiste seg mot gjeninnføringen av dødsstraffen. ¹⁹⁵

Tallmaterialet Eriksen og Halvorsen baserer seg på viser også at om lag 46 000 mennesker ble domfelt eller fikk forelegg for ideologisk landssvik. I verket *Norge i Krig* står personer med tilknytning til Nasjonal Samling, fra Vidkun Quisling og de fremstående NS-representantene til de mer alminnelige NS-medlemmene i en særstilling. ¹⁹⁶ I bindet *Frigjøring* er Eriksen og Halvorsen i større grad enn de andre forfatterne vi har tatt for oss så langt interessert i om selve *motivene* for Quislings handlinger skulle spille noen rolle i rettsaken mot ham. ¹⁹⁷ De fremhever at Quisling selv mente at han hadde handlet til det beste for landet og at han i sitt selvbilde var en nasjonal profet og redningsmann, ikke en landsforræder drevet av maktbegjær. ¹⁹⁸ De skriver følgende: «Spørsmålet om motivene hadde både en juridisk og en moralsk side. Kunne subjektivt gode hensikter føre til at man ble frikjent eller fikk nedsatt straff? Også i ettertid finnes dem som har ment det, også utenfor NS` egne rekker». ¹⁹⁹ En slik fremstilling søker å forklare Quislings motiver og hvorfor han handlet som han gjorde gjennom krigsårene. Fremstillingen av Quisling skiller seg klart fra den vi finner i boka til Yngvar Ustvedt fra 1978, ettersom Ustvedt heller søker å få frem at Quisling var «et psykologisk kasus» og preget av «stormannsgale tendenser». ²⁰⁰ Videre stiller Eriksen og Halvorsen spørsmål ved hvor upartisk en rettssak mot Quisling *kunne* bli i 1945, en rettssak satt i scene av hans motstandere i den opphissede atmosfæren som hersket kort tid etter frigjøringen. ²⁰¹ De skriver for eksempel at lagmann Erik Solem hadde vært medlem av Hjemmefrontens Ledelse, og at han som rettens administrator viste en klart fiendtlig holdning overfor tiltalte. ²⁰² En slik fremstilling bærer på ingen måte preg av å være patriotisk, ettersom de helt klart stiller spørsmål ved hvor godt egnet Erik Solem var for den oppgaven som han var satt til i rettssalen. ²⁰³ Eriksen og Halvorsen avslutter uansett fremstillingen av rettssaken mot Vidkun Quisling med å få frem at det ble lagt stor vekt på å føre saken på en måte som

¹⁹⁴ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 239

¹⁹⁵ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 240

¹⁹⁶ Corell (2010), s. 136

¹⁹⁷ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 234

¹⁹⁸ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 234-235

¹⁹⁹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 235

²⁰⁰ Ustvedt (1978), s. 138

²⁰¹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 236

²⁰² Eriksen & Halvorsen (1987), s. 236-237

²⁰³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 237

ivaretok rettsstatens normer.²⁰⁴ De skriver: «Det var ikke rettens forutinntatthet, men Quislings dokumenterte straffbare handlinger som ledet fram til dommen».²⁰⁵

I likhet med Ustvedt og Bull, får Eriksen og Halvorsen frem at den største gruppen av dømte var NS-medlemmer.²⁰⁶ De er likevel mer opptatt av å vektlegge at straffene var nokså milde, til tross for at den norske lovgivningen kom til å straffe mange «små».²⁰⁷ Eriksen og Halvorsen skriver videre at NS-medlemmene som følge av landssvikanordningen i tillegg ble gjort kollektivt ansvarlige for tap og skader Nasjonal Samling hadde påført privatpersoner og det offentlige.²⁰⁸ De trekker også i større grad enn Ustvedt fram det faktum at det i praksis først og fremst var ledende NS-folk med betydelig formue som ble rammet av denne bestemmelsen.²⁰⁹

Eriksen og Halvorsen skriver også utførlig om økonomisk landssvik. De påpeker at langt færre ble dømt for økonomisk landssvik enn mange hadde regnet med - omtrent 3 300.²¹⁰ Og de hevder videre at straffene til dels var så milde at de vakte oppsikt. I større grad enn Ustvedt og Bull er Eriksen og Halvorsen opptatt av å få frem *hvorfor* så få ble straffet for denne formen for landssvik. De skriver at økonomisk samkvem med tyskerne ikke uten videre var straffbart.²¹¹ Folkeretten gir nemlig en okkupasjonsmakt utstrakt adgang til å kreve varer og tjenester fra det okkuperte samfunnet, og de skriver videre at det fra 9.april 1940 var de norske myndighetenes linje at hjulene måtte holdes i gang, om nødvendig med tyske bestillinger.²¹² Eriksen og Halvorsen påpeker at «nesten alle» så dette som en nødvendig pris man måtte betale for å dekke norske sivile behov, og at det derfor bare var den «utilbørlige» økonomiske virksomheten som kunne straffes under rettsoppgjøret. I likhet med Ustvedt og Bull, skriver Eriksen og Halvorsen at denne grensen i praksis var svært vanskelig å trekke. De hevder videre at hva som ble sett på som rettsstridig økonomisk samkvem med tyskerne, kom mye til å avhenge av hva som til enhver tid var akseptert i samfunnet, spesielt på ledende hold.²¹³

²⁰⁴ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 237

²⁰⁵ Eriksen og Halvorsen (1987), s. 238

²⁰⁶ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 240

²⁰⁷ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 241

²⁰⁸ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 242

²⁰⁹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 242

²¹⁰ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 242

²¹¹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 243

²¹² Eriksen & Halvorsen (1987), s. 243

²¹³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 243-244

De utenomrettslige sidene ved det norske rettsoppgjøret er også grundig dokumentert i bindet *Frigjøring*, og da særlig behandlingen av de såkalte «tyskerjentene». Eriksen og Halvorsen skriver at disse kvinnene fort ble «fritt vilt» i frigjøringsdagene, og at dette var en gruppe som nordmenn relativt risikofritt kunne la sin aggresjon gå ut over.²¹⁴ Yngvar Ustvedt skriver ikke om «tyskerjentene» i sin bok, og Edvard Bull skriver bare om dem i korte ordelag. For første gang i mitt utvalg av bøker blir det grundig beskrevet hva disse kvinnene opplevde. Eriksen og Halvorsen skriver at store gjenger gikk løs på dem, gjerne ført an av unge gutter, som snauklippet dem, spyttet på dem og rev klærne deres i stykker, uten at noen grep inn.²¹⁵ En slik fremstilling bryter med tidligere historieskriving. Forfatterne søker også å forklare hvorfor behandlingen av ble slik som den ble, og legger først og fremst vekt på at kvinnene brøt en «nasjonal handlingsnorm». Hva Eriksen og Halvorsen mener med at kvinnene brøt en «nasjonal handlingsnorm» blir ikke utdypet nærmere, men de skriver uansett videre at den viktigste årsaken nok var menns sjalusi og eiendomsholdning overfor kvinner, likeledes seksualmoralisk forargelse.²¹⁶ Alt dette bidro til å sette sterke følelser i sving, skal vi tro fremstillingen til Eriksen og Halvorsen.²¹⁷ Videre nevner forfatterne at de om lag 9 000 norske krigsbarna fikk en svært vanskelig start, noe som førte til dype personlige problemer.²¹⁸ De skriver at forbitrelse og forakt som rammet helt uskyldige mennesker dessverre ble en del av arven det norske samfunnet overtok etter fem års okkupasjon.²¹⁹ En slik fremstilling bidrar til å belyse nye sider ved okkupasjon, rettsoppgjør og fenomenet landssvik.

Avslutningsvis er det interessant at Eriksen og Halvorsen har med en del som de har kalt for «Rettsoppgjøret i ettertidens lys». Her gir forfatterne nemlig sin egen vurdering av oppgjøret. De skriver at det i 1980-årene er mulig å se tilbake på okupasjonsårene og rettsoppgjøret med mer distanse til de historiske begivenhetene, uten samtidens sterke emosjoner.²²⁰ Eriksen og Halvorsen tar opp at tidligere historieskriving om rettsoppgjøret og fenomenet landssvik helt tydelig har vært preget av personlige og emosjonelle tilknytninger til okupasjonsårene. Eriksen og Halvorsen hevder videre at også noen dommer som ble avsagt under rettsoppgjøret var urimelige og svært strenge, særlig mot de passive NS-medlemmene. Forfatterne hevder likevel, i likhet med Ustvedt, at det landsforræderiske ved Nasjonal Samling fremdeles står

²¹⁴ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 250-252

²¹⁵ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 251

²¹⁶ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 250

²¹⁷ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 251

²¹⁸ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 252

²¹⁹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 252

²²⁰ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 254

ved lag. Kritikken mot oppgjøret i ettertid, og da særlig de utenomrettslige delene av det, med fangebehandlingen, «tyskerjentenes» opplevelser og behandlingen de norske krigsbarna fikk, innrømmer Eriksen og Halvorsen at i aller høyeste grad er berettiget.²²¹ Inntrykket de likevel sitter igjen med, er at en slik kritikk fort kan bli ahistorisk og moralistisk, ettersom overgrepene og de mange kritikkverdige forholdene må vurderes i sin historiske kontekst. Forfatterne avslutter kapittelet med å argumentere for at det norske rettsoppgjøret var et nødvendig, grundig og akseptabelt oppgjør, ettersom det var tuftet på rettsstatens prinsipper.²²²

Oppsummeringsvis kan det hevdes at fremstillingen til Eriksen og Halvorsen utfyller tekstene til Ustvedt og Bull på flere områder. Blant annet problematiseres NS-medlemsskap ytterligere.²²³ Bildet Eriksen og Halvorsen tegner av Vidkun Quisling skiller seg også klart fra de framstillingene vi tidligere har behandlet, da de ser nærmere på *motivene* for Quislings handlinger. Økonomisk kollaborasjon blir også grundig beskrevet, og i likhet med Bull søker Eriksen og Halvorsen særlig å få frem hvor vanskelig det var å trekke grensen mellom tilbørlig og utilbørlig økonomisk virksomhet under okkupasjonen. Avslutningsvis gir de sin egen vurdering av rettsoppgjøret. De skriver at det norske oppgjøret var et nødvendig, grundig og akseptabelt oppgjør tuftet på rettsstatens prinsipper. Kritikken mot oppgjøret i ettertid, og da særlig de utenomrettslige delene av det, kan lett bli ahistorisk og moralistisk, skriver Eriksen og Halvorsen, ettersom de hevder at de mange kritikkverdige forholdene må vurderes i sin historiske kontekst.

[3.4. Aschehougs norgeshistorie, bind 11: Samling om felles mål 1935-1970 \(1998\)](#)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatteren

Aschehougs norgeshistorie er forlaget Aschehougs fjerde store norgeshistorie, og er et verk bestående av i alt tolv bind utgitt i perioden 1994 til 1998. Knut Helle var hovedredaktør, og Knut Kjeldstadli, Even Lange og Sølvi Sogner var medredaktører. Det ellefte bindet kom ut i 1998, og er skrevet av Even Lange (født 1946). Lange har siden år 2000 vært professor i historie ved Universitetet i Oslo, og var tidligere ansatt ved Handelshøyskolen BI. Han er

²²¹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 258-259

²²² Eriksen & Halvorsen (1987), s. 259

²²³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 258

spesialist i moderne historie og nyere økonomisk historie og bedriftshistorie.²²⁴

Rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er relativt kort behandlet under delen «*Inn i det lovede land*», som tar for seg gjenreisningen etter krigsårene.

Innholdsanalyse

Under overskriften «Samarbeidets ulike ansikter» skriver Even Lange utførlig om årsakene til at folk gikk inn i Nasjonal Samling. Han skriver at totalt 55 000 mennesker ble registrert som medlemmer av partiet i løpet av krigsårene, og fremholder videre at grunnlaget for tilslutningen ikke kan sammenfattes i noen enkel formel.²²⁵ En slik fremstilling er klart mer problematiserende og reflekterende. I denne boka er det også med et kart som viser oppslutningen om NS gjennom krigsårene i prosent.²²⁶ Slik blir det hele mer oversiktlig og lettere å forholde seg til. Han påpeker videre at de politiske årsakene til at folk gikk inn i NS var flere.²²⁷ Lange skriver følgende: «Tyskernes raske fremgang i krigen gjorde åpenbart inntrykk, og en god del «realister» gikk over til det de trodde kom til å bli den seirende siden. Noen lot seg også rive med av nasjonalsosialistenes misjonerende propaganda for en ny samfunnsform, som la vekt på nasjonale verdier og hadde front mot både kapitalistisk utbytting og marxistisk klassehat.»²²⁸ For første gang i mitt utvalg av bøker blir det marxistiske klassehatet trukket inn som en faktor. Lange skriver videre at kampen mot bolsjevismen særlig ble en viktig politisk mobiliseringfaktor etter Tysklands angrep på Sovjetunionen sommeren 1941.²²⁹ Lange fremholder at den ideologiske hovedstrømmen i NS fra nå av kunne gis fritt løp.²³⁰

Videre fremhever Lange at folk ble rekruttert til Nasjonal Samling også av andre årsaker enn politisk overbevisning.²³¹ Han skriver at nyordningspolitikken førte til at offentlige tjenestemenn måtte velge side. De som sluttet seg til NS fikk gode karrieremuligheter, mens de som nektet å avgi lojalitetserklæring kunne miste jobben.²³² En slik fremstilling får helt tydelig frem nye sider ved fenomenet landssvik. Lange fremholder videre at mange mennesker i den private sektor fant det fordelaktig å melde seg inn i NS, ettersom de hadde

²²⁴ Store norske leksikon (2017) *Even Lange* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Even_Lange [Nedlasta 27.september 2017].

²²⁵ Lange (1998), s. 81-82

²²⁶ Lange (1998), s. 82

²²⁷ Lange (1998), s. 81

²²⁸ Lange (1998), s. 82

²²⁹ Lange (1998), s. 82-83

²³⁰ Lange (1998), s. 83

²³¹ Lange (1998), s. 83

²³² Lange (1998), s. 83

økonomiske forbindelser med tyskerne.²³³ Han skriver at dette gjaldt både arbeidere og funksjonærer, som fikk fortrinnsrett til gode jobber, og forretningsfolk som ville sikre avsetningen av sine varer og tjenester.²³⁴ Lange skjeler altså mellom ulike typer av årsaker til at folk valgte aktivt samarbeid med okkupasjonsmakten. Han nevner såkalte defensive begrunnelser, som frykt for sanksjoner, og mer offensive motiver, som håp om økonomisk gevinst, til å bli medlem i det statsbærende partiet.

I større grad enn de andre samleverkene i denne perioden, kommer Lange inn på at oppslutningen om NS varierte både geografisk og sosialt.²³⁵ Han skriver at Nasjonal Samling kort fortalt var et parti som var dominert av middelklassen på Østlandet.²³⁶ Rent aldersmessig hevder Lange at oppslutningen om NS under okkupasjonen viste den samme tendensen som lignende bevegelser i andre land. Lange fremhever også at partiet ser ut til å ha hatt særlig appell til de unge.²³⁷ Han skriver at både innslaget av ungdom og antallet kvinnelige medlemmer i partiet ble høyere under krigen enn på 1930-tallet. Lange hevder at dette kan tyde på at tilslutningen til okkupasjonsstyret i mange tilfeller var et familieanliggende.²³⁸

I boka til Lange er framstillingen om det norske rettsoppgjøret plassert i en grå faktaboks under overskriften «Landssvikoppgjøret». Even Lange åpner sin framstilling med rene faktaopplysninger om oppgjøret: «Det ble reist sak mot over 90 000 nordmenn, og av disse ble om lag 46 000 dømt- 20 000 til fengselsstraff. Til sammen 30 nordmenn og 15 tyskere ble idømt dødsstraff, og 37 av dem ble henrettet. Bare 3300 ble dømt for økonomisk landssvik».²³⁹ Lange skriver også kort om rettsoppgjørets lovgrunnlag, der han nevner de provisoriske anordningene gitt av regjeringen i London. Han skriver også at medlemskap i NS etter 9.april 1940 ble gjort straffbart med tilbakevirkende kraft, og at dødsstraffen ble gjeninnført i fredstid.²⁴⁰ Han nevner også kort det faktum at NS-medlemmene etter frigjøringen ble fradømt allmenn tillit, noe som blant annet innebar tap av stemmerett og retten til å inneha offentlige stillinger. Halvparten av «faktaboksen» til Lange inneholder altså rene realhistoriske opplysninger tilknyttet rettsoppgjøret og fenomenet landssvik, og opplysningene blir ikke gjenstand for analyse eller diskusjon. Videre har Lange likevel også

²³³ Lange (1998), s. 83

²³⁴ Lange (1998), s. 83-84

²³⁵ Lange (1998), s. 84

²³⁶ Lange (1998), s. 84

²³⁷ Lange (1998), s. 84-85

²³⁸ Lange (1998), s. 84

²³⁹ Lange (1998), s. 121

²⁴⁰ Lange (1998), s. 121

med to avsnitt som veldig kort tar for seg henholdsvis det uoffisielle oppgjøret og diskusjonene omkring fenomenet landssvik og det norske rettsoppgjøret både i samtiden og etterpå.²⁴¹ Lange skriver at «mange har ment at det ble for omfattende og rammet skjevt. Straffene ble strengest for dem som ble stilt for retten tidlig under oppgjøret. Gradvis ble dommene mildere, og i årene som fulgte, kom det også en rekke benådnings- og straffereduksjoner».²⁴² Opplysningene nevnes bare kort, uten at de utdypes eller forklares nærmere. Og hvem Lange helt konkret referer til når han skriver «mange», forteller teksten ingenting om.

I all hovedsak inneholder Langes fremstilling av rettsoppgjøret altså rene realhistoriske faktaopplysninger. Boka inneholder ellers ingen beskrivelser av fenomenet landssvik og de ulike formene for kollaborasjon med okkupasjonsmakten.²⁴³ Hvordan disse ulike formene for kollaborasjon ble straffet under rettsoppgjøret er heller ikke et tema Lange tar opp i den grå faktaboksen. Kapitlene i boka til Lange er plassert under i alt fire hoveddeler, og i delen han har kalt «*Inn i det lovede land*» konsentrerer Lange seg i all hovedsak om å beskrive frigjøringen av Norge i 1945, før han så går over til å skrive om hvordan den sosialdemokratiske vekstfilosofien slo gjennom på bred front i det norske samfunnet.²⁴⁴ En slik strukturering av framstillingen fører til at det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik blir stående som en parentes i fortellingen om vekst og velstand. Dermed blir ikke rettsoppgjøret og fenomenet landssvik særlig gjenstand for analyse og diskusjon, da leseren som tidligere nevnt i all hovedsak bare blir presentert for opplysninger tilknyttet det rent juridiske oppgjøret.

Det utenomrettslige oppgjøret blir bare nevnt svært kort av Lange helt til slutt i den grå faktaboksen. Som Ustvedt, Bull og Eriksen og Halvorsen påpeker i sine fremstillinger, kunne de utenomrettslige aspektene være minst like viktige.²⁴⁵ Dels dreide det seg om interne oppgjør i organisasjoner, og dels dreide det seg om ulike typer mobbing, mishandling (for eksempel av det som ble kalt «tyskerjenter») og utfrysning, både mens rettsoppgjøret pågikk, og i ettertid.²⁴⁶ Dette kommer ikke Lange inn på i det hele tatt i sin framstilling. Edvard Bull beskriver i boka *Norge i den rike verden: tiden etter 1945*, som har blitt behandlet tidligere i

²⁴¹ Lange (1998), s. 121

²⁴² Lange (1998), s. 121

²⁴³ Lange (1998), s. 121

²⁴⁴ Lange (1998), s. 117

²⁴⁵ Andenæs (1998), s. 191-192

²⁴⁶ Andenæs (1998), s. 192

denne perioden, det utenomrettslige oppgjøret ganske utførlig.²⁴⁷ Det gjelder spesielt behandlingen av landssvikmistenkte i norske fangeleire og fengsler, samt ganske omfattende beskrivelser av de landssvikdømtes vei tilbake til det norske samfunnet.²⁴⁸ Derfor er det tankevekkende at Lange i sin bok, som ble utgitt for første gang i 1998, ikke beskriver og analyserer de utenomrettslige delene av oppgjøret nærmere. Flere «tyskerjenter» sto frem med sine historier fra 1990-tallet²⁴⁹, og mange andre historikere begynte å interessere seg for emnet. Stort sett ble «tyskerjentene» gjennom 1980- og 1990-årene møtt med større sympati, og et sentralt spørsmål har vært hvorfor kvinner ble angrepet så kraftig sammenlignet med for eksempel menn som hadde pleiet omgang med tyskere både i arbeid og privat.²⁵⁰ Lange har rett nok med et kort avsnitt der han skriver at «Men de såkalte «tyskerjentene» - kvinner som hadde hatt kjærlighetsforhold til tyske menn under krigen- fikk merke den sterke folkelige fordømmelsen».²⁵¹ Men dette er alt som står, emnet blir ikke analysert eller diskutert nærmere. Eriksen og Halvorsen skriver i sin bok også om de om lag 10 000 krigsbarna som ble født under krigen. Krigsbarna begynte å stå frem med sine historier i 1980-årene, og ble da møtt med sympati.²⁵² Deres skjebne ble et sentralt tema i samfunnsdebatten. I sin fremstilling nevner ikke Lange de norske krigsbarna i det hele tatt.

Alt i alt kan det hevdes at Langes fremstilling av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er noe mangelfull. Han skriver utførlig om årsakene til at folk meldte seg inn i Nasjonal Samling, men fremstillingen av rettsoppgjøret er imidlertid svært kort. Dette gjelder også for bokas senere utgaver, ettersom teksten om det norske rettsoppgjøret har blitt stående uforandret. Han bruker mest plass på å gjøre rede for det rent juridiske oppgjøret. Det virker som om Langes tanke bak den grå faktaboksen har vært å gi en ren realhistorisk innføring i hvor mange saker som ble behandlet under rettsoppgjøret, samtidig som han ønsker å gjøre rede for de mange provisoriske anordningene gitt av regjeringen i London, altså selve lovgrunnlaget for oppgjøret. Lange søker ikke å analysere, diskutere eller problematisere bakgrunnen for å straffe alle de som hadde vært medlem av Nasjonal Samling fra 9.april 1940. En viktig del av begrunnelsen var at NS var helt spesielt fordi partiet, i motsetning til

²⁴⁷ Bull (1979), s. 44

²⁴⁸ Nikolaisen (2012), s. 93-95

²⁴⁹ Olsen (1998), s. 13-14

²⁵⁰ Ringdal (1987), s. 93

²⁵¹ Lange (1998), s. 121

²⁵² Olsen (1998), s. 14

andre kollaborasjonspartier i Vest-Europa, fikk statsmakt.²⁵³ Lange får heller ikke frem det faktum at ingen andre tyskokkuperte land foretok et slikt inngrep i sine rettsoppgjør.

Den utenomrettslige delen av oppgjøret blir bare kort nevnt av Lange. Han kommer inn på behandlingen av «tyskerjentene», og skriver også med en setning at «Hat og forbitrelse rettet seg mot dem som hadde gått tyskerne aktivt til hånd». ²⁵⁴ De norske krigsbarna, den brutale behandlingen landssvikmistenkte ble utsatt for i norske fangeleirer og i norske fengsler, samt de landssvikdømtes vei tilbake til samfunnet, er ikke en del av fremstillingen til Lange. Selv om boka hans kom ut for første gang i 1998, inneholder boka til Bull d.y. fra 1979 og boka til Eriksen og Halvorsen fra 1987 de mer fyllestgjørende analysene av både den juridiske delen av oppgjøret og den utenomrettslige delen av det.

I denne sammenhengen vil det imidlertid være nødvendig å nevne de praktiske rammene forfatteren har vært underlagt. Lange har – på grunn av formatet i Aschehougs norgeshistorie - hatt vesentlig mindre plass til disposisjon enn f.eks. Edvard Bull d.y. hadde i Cappelens verk tjue år tidligere. Cappelen hadde 15 bind, Aschehoug hadde 12. Derfor må Lange behandle Nygaardsvold-perioden fra 1935 og hele okkupasjonshistorien 1940-45 i sitt bind, i tillegg til etterkrigstiden; mens Bull kunne vie hele bindet sitt til perioden etter 1945. I tillegg er hvert bind i Cappelens verk vesentlig større, med plass til langt mer tekst. Det har gitt Lange helt andre utfordringer når det gjelder å prioritere hva som skal vies plass, enn de fremstillingene han sammenlignes med i dette kapittelet. Rettsoppgjøret er blant de tingene han har valgt å nedprioritere, og det er trolig hovedgrunnen til at fremstillingen er blitt som den er.

[3.5. Oppsummering og sammenligning](#)

Pieter Lagrou skriver i boka *The legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945-1965* (2000) at det var viktig for de vesteuropeiske nasjonene å samle seg om patriotiske, nasjonale og solidariske verdier etter årene under fremmed styre, samtidig som de tok et oppgjør med det nazistiske tankegodset.²⁵⁵ Slik ble det skapt en patriotisk og nasjonal konsensushistorie som virket samlende i gjenoppbyggingsprosessen statene sto ovenfor. Anne Eriksen påpeker at det også i Norge ble skapt en slik konsensushistorie som vektla patriotiske og heroiserende elementer.²⁵⁶ I forrige

²⁵³ Corell (2010), s. 140

²⁵⁴ Lange (1998), s. 121

²⁵⁵ Lagrou (2000), s. 36-40

²⁵⁶ Eriksen (1995), s. 13

kapittel så vi at etableringen av en konsensushistorie førte med seg at emner tilknyttet kollaborasjon med okkupasjonsmakten ble underkommunisert i den tidlige etterkrigstiden.²⁵⁷ I denne perioden er det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik helt tydelig viet mer plass i de historiske fremstillingene, og slik blir konsensushistorien satt under press. Samtlige av forfatterne i perioden, med unntak av Lange, er opptatt av å få frem nye sider ved kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Vi har sett at forfatterne i forrige periode stilte seg svært kritiske til de landssvikdømte, og ikke søkte å problematisere fenomenet landssvik i særlig grad. I denne perioden har dette helt tydelig endret seg, i og med at nesten alle forfatterne skriver mer utførlig og reflekterende om NS-medlemmene, økonomisk landssvik og om mange av de utenomrettslige sidene ved oppgjøret.

Den bredere dekingen av fenomenet landssvik har helt åpenbart sammenheng med økt historisk forskning på området. Frem til 1970-tallet ble gjort lite grunnleggende forskning på hvem NS-medlemmene var eller hvorfor de lot seg rekruttere.²⁵⁸ Som følge av den patriotiske og nasjonale konsensushistorien som ble etablert i den tidlige etterkrigstiden var det liten vilje til å gjøre forskning som kunne oppfattes som forsøk på å relativisere oppfatningen av hva som var rett og galt. Men statsviter Stein Ugelvik Larsen og historiker Rolf Danielsen snudde trenden da de satte i gang et stort forskningsprosjekt ved Universitetet i Bergen på begynnelsen av 1970-tallet. I programmet inngikk registrering av tidligere NS-medlemmer og frontkjempere, samt intervjuer om bakgrunn og motiver for deres valg. I forlengelsen av dette bidro mange hovedfagsstudenter med studier om lokale og regionale variasjoner i oppslutningen om NS og hvordan NS styrte i kommunene.²⁵⁹ Dette bidro til å fylle et stort tomrom i kunnskapen om hvem som lot seg rekruttere til NS, deres sosiale bakgrunn og deres motiver.²⁶⁰ I tillegg fremhever Stein Ugelvik Larsen at særlig to av 1970-årenes bokutgivelser bidro til økt oppmerksomhet i tilknytning til samarbeid med okkupasjonsmakten.²⁶¹ Den første er *Krigen i Norge* (1974) av Hans Fredrik Dahl. Her tar Dahl et oppgjør med en rekke okkupasjonsmyter, og griper særlig fatt i «den nasjonale samling og konsensus» og «samarbeidet med tyskerne».²⁶² Dahl problematiserer særlig administrativt og ideologisk-politisk samarbeid med okkupanten. I Terje Valens bok fra 1974, *De tjente på krigen*.

²⁵⁷ Eriksen (1995), s. 13

²⁵⁸ Nikolaisen (2012), s. 93-95

²⁵⁹ Artikkelsamlingen *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling* (1976), redigert av Stein Ugelvik Larsen og Rolf Danielsen, ble utgitt som et resultat av dette forskningsprosjektet.

²⁶⁰ Kroglund (2010), s. 294-295

²⁶¹ Ugelvik Larsen (1999a), s. 24

²⁶² Dahl (1974), s. 175-189

Hjemmefronten og kapitalen, vises det til at tolkningen av den økonomiske utviklingen under krigen spriker blant de økonomene som har omtalt den og at det kan være grunn til å anta at mange virkelig hadde store økonomiske fordeler under krigen i Norge. Kapittelet «Den idealistiske historieoppfatningens fallitt» er et oppgjør med historikerne Magne Skodvin, Chr. A.R. Christensen og Magnus Jensen. Valen mener fallitten ligger i at disse historikerne ikke har tatt de økonomiske forhold med i betraktning i sine analyser og at de ikke knytter «forbindelsen mellom økonomiske forhold og politiske og ideologiske». Dermed har de ikke sett «de indre motsigelser i hjemmefronten» og basert forklaringene sine bare på «ytre årsaksforhold».²⁶³

Norges Hjemmefrontmuseum ble etablert i 1970, noe som gjorde det mulig for historikerne å kunne boltre seg i helt nytt og uutforsket kildemateriale. Et eget landssvikarkiv ble også opprettet og gjort tilgjengelig i 1971.²⁶⁴ I tillegg vil har fremveksten av sosialhistorien som egen fagdisiplin hatt betydning, både for den økte dekningen av Nasjonal Samling og de utenomrettslige sidene ved oppgjøret.²⁶⁵ Ved 100-årsjubileet for *Den Norske Historiske Forening* i 1970 ble linjene for historiefagets videre utvikling debattert, med Edvard Bull d.y. og Sivert Langholm som viktige aktører. De hevdet at de så en økende interesse for historiene til «folk flest», noe som etter hvert medførte flere utgivelser tilknyttet krigens hverdagsliv og også kollaborasjon med okkupasjonsmakten.²⁶⁶ I 1970-årene ble også kvinnehistorien etablert som et eget fagfelt, noe som resulterte i interesse for historiene til kvinnene med tyske kjæresten.²⁶⁷

Tidsaspektet må også nevnes. Forfatterne i forrige periode var selv aktive motstandsmenn under okkupasjonen, og slik ble samleverkene og oversiktsverkene som utkom like etter krigen helt tydelig preget av personlige og emosjonelle tilknytninger til de historiske begivenhetene. Med økende distanse til krigsårene ble det lettere for forfatterne å skrive om emner som i den tidlige etterkrigstiden ble betraktet som problematiske, deriblant kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Særlig i løpet av 1980-årene ble det publisert mange nye bøker om krigen, NS og ulike forhold i Norge som hittil ikke hadde vært tatt opp.²⁶⁸ Forfattere som Jan Didriksen, Øystein Sørensen, Nils Johan Ringdal, Hans-Fredrik Dahl,

²⁶³ Se Valen (1974), s. 182-189. Valen lister også opp de andre han mener tilhører denne tradisjonen: Sverre Steen, Sverre Kjeldstadli, Olav Riste, Berit Nøkleby, Johs. Andenæs, Rolf Kluge og Ole-Kristian Grimnes.

²⁶⁴ Nikolaisen (2012), s. 60

²⁶⁵ Ugelvik Larsen (1999a), s. 24-25

²⁶⁶ Eriksen (1995), s. 40-42

²⁶⁷ Dahl (1990), s. 320-321

²⁶⁸ Ugelvik Larsen (1999a), s. 25

Oddvar Høidal, Tore Pryser og mange andre kom ut med bøker og flere fra NS-siden skrev biografier og apologetiske bøker om okkupasjonen.²⁶⁹ Det illustrerte åttebindsverket *Norge i Krig* kom ut i perioden 1984-1987, og inneholdt en blanding av tradisjonell tolkning og nye perspektiver og vinklinger. Hverdagslivet under krigen ble særlig fremhevet som et nytt tema.²⁷⁰ I likhet med lærebokundersøkelsen til Nikolaisen har vi også i denne undersøkelsen oppdaget at tidsaspektet særlig har gjort det lettere å skrive om norske kvinner som hadde hatt forhold til tyske soldater. Det hadde nå gått så lang tid at disse kvinnene i høy grad kunne bli løftet ut av landssvikerstigmaet.²⁷¹

Den faghistoriske utgivelsen *Det vanskelige oppgjøret* (1979) av Johs. Andenæs må også trekkes fram i denne sammenhengen. Andenæs var gjennom hele etterkrigstiden en ruvende forgrunnsskikkelse i norsk rettsliv, og fra 1945 var han professor i strafferett ved Universitetet i Oslo.²⁷² Andenæs tok også del i rettsoppjøret, både som rådgiver for riksadvokaten og som konstituert dommer i Høyesterett. Både før, under og etter oppjøret skal Andenæs ha vært en del av den såkalte «silkefronten», ettersom han argumenterte for milde straffer.²⁷³ Boka *Det vanskelige oppgjøret* er den første omfattende drøftelsen av rettsoppjøret og ulike tilhørende problemer.²⁷⁴ I tillegg til å gi en kort oversikt over krigens historiske hendelser og kollaborasjonens omfang, går Andenæs også gjennom grunnlaget for rettsoppjøret og problematiserer dette.²⁷⁵ Hovedpoenget til Andenæs er at bare den politiske ledelsen i NS skulle vært rettsforfulgt, slik at mindre kriminelle forhold skulle gå ustraffet. Flere av de historiske samleverkene og oversiktsverkene inkorporer, som vi har sett, en slik problematisering av det norske rettsoppjørets lovgrunnlag i sine fremstillinger. Dette gjelder særlig den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene og diskusjonene omkring

²⁶⁹ I 1980- og 1990-årene drøfter Øystein Sørensen viktige sider ved NS-partiets ideologi og program i disse bøkene: *Fra Marx til Quisling. Fem sosialisters vei til NS* (1983), *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945* (1991), *Solkors og solidaritet. Høyreautoritær samfunnstenkning i Norge 1930-1945* (1993) og *Verdenskrig og Velferd. Britiske, tyske og norske sosialpolitiske planer under annen verdenskrig* (1993). Se også *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti* (1990) av Tore Pryser. I tillegg må *Den norske nasjonalsosialismen* (1982) av Hans-Fredrik Dahl, Guri Hjeltnes og Bernt Hagtvet nevnes. Dette er blitt stående som selve standardverket om den nasjonalsosialistiske bevegelsen. I 1987 ga Nils Johan Ringdal ut boka *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Dette verket håndterer et stort materiale av både skriftlige og muntlige kilder og er anerkjent som et grunnleggende arbeid om politiets virke under okkupasjonen. I 1980- og 1990-årene kom det også flere Quisling-biografier. I 1988 ga Odd Høidal ut *Quisling- en studie i landssvik*, før Hans-Fredrik Dahl kom med sine to bind *Vidkun Quisling. En fører blir til* (1991) og *Vidkun Quisling. En fører for fall* (1992).

²⁷⁰ Se boka til Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig* (1986), som er bind 5 i serien *Norge i Krig*.

²⁷¹ Nikolaisen (2012), s. 95

²⁷² Store norske leksikon (2018) Johs. Andenæs [Internett] Tilgjengelig fra: [https://nbl.snl.no/Johs. Anden%C3%A6s](https://nbl.snl.no/Johs._Anden%C3%A6s) [Nedlasta 1.februar 2018].

²⁷³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 246

²⁷⁴ Andenæs (1998), s. 7-8

²⁷⁵ Andenæs (1998), s. 127-130

gjeninnføringen av dødsstraffen. En egen seksjon i boka til Andenæs er videre dedikert til profitørvirksomhet og den økonomiske delen av oppgjøret.²⁷⁶ Dette er med på å forklare hvorfor bøkene i denne perioden gir en økt dekning av økonomisk kollaborasjon, sammenlignet med forrige periodes samleverk og oversiktsverk. Særlig problematiseres skillet mellom tilbørlig og utilbørlig økonomisk samarbeid med okkupasjonsmakten, og hvor vanskelig dette var å vurdere.²⁷⁷ Andenæs skriver også utførlig om den utenomrettslige delen av oppgjøret, og nevner behandlingen av «tyskerjentene» som noe problematisk.²⁷⁸ Dette er noe samtlige av de historiske samleverkene og oversiktsverkene påpeker i sine fremstillinger.

Av forfatterne vi har behandlet i denne perioden er det bare Eriksen og Halvorsen som nevner de norske krigsbarna og den vanskelige oppveksten mange av dem fikk, med mobbing og utfrysning.²⁷⁹ Andenæs nevner også krigsbarna i sin bok fra 1979, men tegner et langt mer positivt bilde enn det Eriksen og Halvorsen gjør. Mange av krigsbarna begynte etter hvert å stå frem med sine historier i 1980- og 1990-årene, i tillegg til at de krevde anerkjennelse og oppreisning for det vonde de hadde opplevd.²⁸⁰ Dette er med på å forklare hvorfor Eriksen og Halvorsen gir en bredere fremstilling enn Andenæs. Boka til Andenæs kom ut før krigsbarnas situasjon og skjebne var blitt ordentlig undersøkt.

Nikolaisen skriver i sin masteroppgave at de fleste av lærebøkene han undersøker for perioden 1975-2000 sammenligner det norske oppgjøret med rettsoppgjør i andre europeiske land. Han hevder at en slik fremstillingsmåte er i tråd med den fremstillingen Andenæs gir i *Det vanskelige oppgjøret*. De utenlandske henvisningene skal tydelig tjene som eksempler for å vise at det norske oppgjøret verken var særegent eller spesielt ufint.²⁸¹ Andenæs vektlegger i sin bok at oppgjøret i Norge var omfattende sammenlignet med andre land, i og i tillegg påpeker han at det ikke eksisterte noen form for lynchjering eller selvtekt her i landet.

Rettsoppgjøret i Norge ble altså ifølge Andenæs holdt innenfor rettslige former.²⁸² Av de bøkene vi har analysert her, er det bare Eriksen og Halvorsen og Lange som sammenligner

²⁷⁶ Andenæs (1998), s. 156-157

²⁷⁷ Særlig to andre utgivelser har hatt betydning for den økte dekningen av økonomisk kollaborasjon i de historiske samleverkene og oversiktsverkene. Den første er *Industrien under hakekorset* (1987), utgitt av Jan Didriksen. Han skriver særlig om Industriforbundet og hevder at det gikk svært langt i å føre en «pragmatisk anpassningspolitikk» med de tyske okkupasjonsmyndighetene. I boka *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret* (1993) går sosiolog Dag Ellingsen nærmere inn på hvordan ulike former for økonomisk samarbeid med tyskerne ble behandlet under rettsoppgjøret.

²⁷⁸ Andenæs (1998), s. 229

²⁷⁹ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 252-254

²⁸⁰ Se Olsen (1999).

²⁸¹ Nikolaisen (2012), s. 96

²⁸² Andenæs (1998), s. 235

oppgjøret i Norge med andre land.²⁸³ De trekker paralleller til Frankrike, Danmark, Nederland og Belgia, og skriver at særlig Frankrike opplevde problemer med lynsjestemming i befolkningen. Slik ble det viktig å gjennomføre et rettsoppgjør innenfor rettsstatens rammer, hevder de. Ved å sammenligne oppgjøret i Norge med andre land, bidrar de historiske samleverkene og oversiktsverkene i en viss grad til å relativisere og sette det norske oppgjøret i et bedre lys. I tillegg bidrar en slik fremstilling til å reprodusere sider ved boka til Andenæs.

Innenfor landssvikforskningen i perioden 1975-2000 ser det ut til å eksistere en utbredt oppfatning av at et rettsoppgjør var nødvendig, og at det oppgjøret som ble gjennomført kunne forsvares både med juridiske og moralske argumenter. Til tross for at Andenæs i *Det vanskelige oppgjøret* problematiserer og kritiserer deler ved rettsoppgjøret, finnes det også en åpenbar lojalitet til oppgjøret og dets arkitekter.²⁸⁴ I min undersøkelse har jeg avdekket at særlig de historiske samleverkene og oversiktsverkene som kom ut etter boka til Andenæs, fremstiller rettsoppgjøret på en måte som gjør at det ikke mister sin legitimitet. Dette gjelder særlig Eriksen og Halvorsen og Lange. Ustvedt kommer ikke i særlig grad inn på dette i sin fremstilling, mens Bull tenderer mot å fremstille rettsoppgjøret som lite rettferdig, ettersom han gjør et stort poeng av at han ikke kan se logikken i at alle de passive medlemmene av NS skulle dømmes, når så mange tyskerarbeidere gikk fri.²⁸⁵ Uansett kan det hevdes at de historiske samleverkene og oversiktsverkene som kom ut etter boka til Andenæs forsvarer det norske rettsoppgjøret med moralske og juridiske argumenter. Resultatet blir fremstillinger som langt på vei bidrar til å opprettholde konsensushistorien.

På samme tid er flere av utgivelsene i denne perioden også preget av patriotiske og fremstillingsmåter. Det kan nemlig hevdes at fremstillingen av rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er noe tvetydig i de historiske samleverkene og oversiktsverkene. Når det kommer til Nasjonal Samling søker både Bull og Eriksen og Halvorsen å gi en bredere presentasjon av partiet og de menneskene som var tilknyttet det. De kritiserer den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene, og særlig Bull stiller seg undrende til hvorfor selv passive medlemmer av NS ble straffet når så mange mennesker slapp tiltale for blant annet økonomisk landssvik. Eriksen og Halvorsen stiller seg også kritiske til at så mange mennesker ble rammet av landssvikanordningen, men de vektlegger også at straffene faktisk var ganske milde. Eriksen og Halvorsen får også i større grad enn de andre forfatterne frem at det stort sett var NS-folk

²⁸³ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 252-254

²⁸⁴ Nikolaisen (2012), s. 94-95

²⁸⁵ Bull (1979), s. 44-45

med store formuer som ble betydelig rammet av landssvikanordningen. Ustvedt stiller seg også kritisk til behandlingen av NS-medlemmene, men hans fremstilling er på samme tid også klart preget av patriotiske fremstillingsmåter. Innledningsvis etablerer han et klart skille mellom de gode, patriotiske og solidariske nordmennene på en ene siden, og de onde, brutale og feige tyskerne og NS-folkene på den andre. Den brutale behandlingen av landssvikerne i tiden etter frigjøringen blir flere steder i teksten nærmest rettferdiggjort av Ustvedt, og forklart med at gestapistene bare hadde godt av å få smake sin egen medisin.²⁸⁶ Denne fremstillingsformen samsvarer med tesene til Eriksen og Lagrou, og slik videreføres sentrale trekk ved den foregående epokens historieskriving.

Beskrivelsene av Vidkun Quisling fremstår også som noe tvetydige. Yngvar Ustvedt skriver flere sider om NS-lederen, mens Edvard Bull d.y. bare nevner Quisling i korte og refererende ordelag. Måten Yngvar Ustvedt omtaler Quisling på i boka fra 1978, minner klart om teksten til Magne Skodvin i *Norges Krig*. Ustvedt er ikke like opptatt av å latterliggjøre NS-lederen som det Skodvin er, men fremstillingen er likevel klart patriotisk. Quislings motiver blir ikke analysert eller redegjort for noe nærmere, og slik blir det vanskelig for leseren å ta Quisling alvorlig. Ustvedt innrømmer rett nok at Quisling var «skoleflink og begavet», men at han i retten bare fremsto som «stormannsgal».²⁸⁷ Dette er opplysninger som Ustvedt ikke kommenterer noe nærmere, og slik videreføres patriotiske og heroiserende elementer ved den foregående epokens historieskriving. Vidkun Quisling fremstår som en heller stakkarslig figur, og blir ingen verdig motstander for de gode, patriotiske nordmennene. Nasjonal, solidarisk motstand mot okkupasjonsmakten blir forherliget og oppvurdert, mens kollaborasjon med okkupasjonsmakten helt tydelig blir underkommunisert, akkurat som i den foregående periodens bøker. Det er faktisk først med boka til Eriksen og Halvorsen fra 1987 at vi får en mer fyllestgjørende fremstilling av Quisling. Her søker de to forfatterne å gi utfyllende opplysninger om Quislings politiske bakgrunn, samtidig som de skriver utførlig om handlingene hans gjennom krigsårene. Eriksen og Halvorsen er også opptatt av å få frem *motivene* til NS-lederen, og om disse videre skulle spille noen rolle i rettssaken mot ham.²⁸⁸ I denne perioden er det bare Eriksen og Halvorsen som går nærmere inn på akkurat dette. Samlet sett kan det hevdes at fremstillingene av NS-medlemmene og Vidkun Quisling er klart mer nyansert i denne perioden, men likevel ser vi at sentrale trekk ved historieskrivingen i den tidlige etterkrigstiden videreføres. Av de fire bøkene vi har behandlet for denne perioden er

²⁸⁶ Ustvedt (1978), s. 133

²⁸⁷ Ustvedt (1978), s. 138-139

²⁸⁸ Eriksen & Halvorsen (1987), s. 235

det særlig boka til Ustvedt fra 1978 som inneholder patriotiske fremstillingsmåter. Han skriver innledningsvis om arrestasjoner og interneringer av tyskere og NS-folk i tiden like etter frigjøringen, og søker helt tydelig å etablere et motsetningsforhold mellom de gode, patriotiske nordmennene på den ene siden og de onde og brutale tyskerne og NS-folkene på den andre.

Mot slutten av 1980-årene og i begynnelsen av 1990-årene pågikk det mange debatter i norske aviser og i *Nytt Norsk Tidsskrift*, inspirert av historikerstriden i Tyskland.²⁸⁹ Øystein Sørensen hevdet i en artikkel fra 1989 at mange norske okkupasjonshistorikere fra omtrent 1960 og frem til slutten av 1980-årene hadde arbeidet bredere og mer tematisk forgrenet enn før.²⁹⁰ Sørensen viser til at det forelå kvalitativ forskning på okkupasjonsårene og Nasjonal Samling både før og etter 1980, og at det her ble vist en helt ny vilje til å forstå taperne på deres egne ideologiske premisser, ikke seierherrenes. Selve det å trekke inn den nazistiske ideologien som en genuin motivasjonsfaktor for politiske handlinger, var helt nytt.²⁹¹ Sørensen nevner også mediene som en viktig pådriver. I 1981 viste NRK serien *I Solkorsets tegn*, en dokumentarserie i fire deler som tok for seg Nasjonal Samlings rolle under den tyske okkupasjonen av Norge. Reaksjonene var mange, både fra motstandsfolk og venstreradikale. Kritikken rettet seg i all hovedsak mot at seriens intervjuer, Haagen Ringnes, gav et mildere bilde av NS. Ifølge Stein Ugelvik Larsen bekreftet dette en fortsatt motstand mot NS - revisjonisme i begynnelsen av 1980-årene.²⁹² I den historiske forskningen og i mediene så en ifølge Sørensen uansett gryende tendenser til at forrædernes intensjoner ble tatt på alvor, og ikke lenger bare betraktet som rene skalkeskjul for ondsinnede motiver som maktbegjær eller som ren og skjær idioti.²⁹³ Men Sørensen skriver i artikkelen at perioden på samme tid bar preg av «Skodvin-skolens tematiske, metodiske og perspektivmessige innsnevring.»²⁹⁴ Sørensen hevdet at Magne Skodvin og de forskningsinstansene som var tilknyttet ham for en stor del var nasjonalt orientert og i all hovedsak konsentrerte seg om motstandskampen og de

²⁸⁹ Historikerstriden (*Der Historikerstreit*) var en diskusjon i perioden 1986-89 mellom vesttyske historikere og filosofer om nazismens og spesielt jødeutryddelsens plass i Tysklands historie. Striden ble utløst av filosofen Jürgen Habermas' artikkel «Eine Art Schadensabwicklung» i ukemagasinet *Die Zeit*, hvor han anklaget flere tyske historikere for å relativisere nazismen ved å sammenligne dens forbrytelser med andre folkemord. Habermas' kritikk utløste en skarp offentlig debatt om Tyskland og Holocaust mellom konservativt-nasjonale historikere på den ene siden og liberale og sosialistiske på den andre. Den Store Danske, Gyldendal (2018) *Historikerstriden* [Internett] Tilgjengelig fra: <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=91760> [Nedlasta 9.mars 2018].

²⁹⁰ Sørensen (1989), s. 44

²⁹¹ Bryld & Warring (1998), s. 380

²⁹² Ugelvik Larsen (1999a), s. 25

²⁹³ de Figueiredo (1995a), s. 360-361

²⁹⁴ Sørensen (1989), s. 45-46

norske hjemmestyrkene. På denne måten ble ikke undersøkelser som for eksempel var tilknyttet kollaborasjon med okkupasjonsmakten prioritert i særlig grad, mente han. Ugelvik Larsen skriver at striden - særlig i avisintervjuene- ble svært hard. Han hevder videre at mange følte seg sterkt provosert og tok Skodvin i forsvar.²⁹⁵ Både påstandene om «skolen» og «syndromet» ble heftig imøtegått. Ifølge Sørensen kan det han omtaler som betydelige innsnevringar ha ført til enighet omkring krigshistorien og ha overskygget initiativer til relevant kritikk og debatt.²⁹⁶

3.6. Konklusjon

Samlet sett kan det hevdes at denne periodens historiske samleverk og oversiktsverk er mer nyanserte og reflekterende, ettersom de søker å få frem nye sider ved kollaborasjon med okkupasjonsmakten. De kritiserer den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene og gjeninnføringen av dødsstraffen, i tillegg til at de gir en bredere presentasjon av økonomisk landssvik og de utenomrettslige sidene ved oppgjøret. En rekke årsaker har hatt betydning for fremstillingen de historiske samleverkene og oversiktsverkene gir. Særlig fra 1970-årene av kommer det i stand mer historisk forskning på Nasjonal Samling, som de historiske samleverkene og oversiktsverkene inkorporer i sine fremstillinger. I tillegg ble det i 1970-årene økt interesse for sosialhistorie, «historie nedenfra» eller historie der «folk flest» var inkludert. Slik kom de mange NS-medlemmenes historie mer frem i lyset. I 1979 kom boka *Det vanskelige oppgjøret* ut, og dette var det første forsøket på å gi en samlet fremstilling av det norske rettsoppgjøret og dets tilhørende problemer. Andenæs problematiserer rettsoppgjørets lovgrunnlag, skriver utførlig om økonomisk landssvik og gir en bred presentasjon av de utenomrettslige sidene ved oppgjøret. Boka til Andenæs har helt tydelig bidratt til mer kunnskap som de fleste samleverkene har tatt med i sine fremstillinger. Tidsaspektet har også betydning for den økte dekningen av kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Med økt distanse til okkupasjonsårene ble det som nevnt lettere for forfatterne å ta opp emner som tidligere ble betraktet som problematiske, deriblant kollaborasjon. Samlet sett kan det slik hevdes at den tidlige etterkrigstidens konsensushistorie blir satt under press.

²⁹⁵ Ugelvik Larsen (1999a), s. 26

²⁹⁶ Sørensen (1989), s. 47

På samme tid er likevel flere av verkene preget av patriotiske fremstillingsmåter som er i tråd med tesene til Eriksen og Lagrou. Som vi har sett gjelder dette særlig fremstillingen av NS-medlemmene og Vidkun Quisling. Når enkelte av de historiske samleverkene og oversiktsverkene er preget av en slik veksling mellom tradisjonalisme og nyorientering blir det temmelig problematisk å forholde seg til tekstene. Konklusjonen for denne perioden blir derfor at den patriotiske og nasjonale konsensushistorien langt på vei blir opprettholdt.

KAPITTEL 4: 2000-2016: NEDBYGGING AV DEN PATRIOTISKE HISTORIEKULTUREN OG ENDRINGER I DET OFFENTLIGE HISTORIEBILDET?

For denne perioden analyseres i alt disse tre samleverkene og oversiktsverkene: Berge Furre: *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet- frå vokstervisse til framtidstvil*, bind 6 i serien *Norsk historie* (Samlaget 1999, forkortet utgave i 2000, Finn Olstad: *Frihetens århundre- Norsk historie gjennom de siste hundre år* (Pax forlag 2010, Oslo) og May-Brith Ohman Nielsen: *Norvegr- Norges historie bind 4: Etter 1914* (Aschehoug forlag 2011, Oslo).

De tre bøkene tematisering av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik vil bli analysert. I denne perioden er fokuset for det meste rettet mot krigens «tapere». Videre vil bøkene bli sammenlignet med hverandre, og det vil bli pekt på hva som har påvirket synet på landssvik i perioden.

[4.1. Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet- frå vokstervisse til framtidstvil, bind 6 i serien Norsk historie, Samlaget \(1999, forkortet utgave i 2000\)](#)

Generelt om boka og forfatteren

Boka er skrevet av Berge Furre (født 1937, død 2016) og er en del av seksbindsserien *Norsk historie*, utgitt på Samlaget i 1999. Denne boka bygger også på utgivelsen *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*, som Furre ga ut i 1991. Rettsoppgjøret og fenomenet landssvik er i boka fra 1999 kort behandlet i kapittelet «*Krig og okkupasjon 1940-1945*» under delen «*Mot ein ny orden. Systemskifte, krig og gjenreiseing 1935-1952*». Boka som analyseres her er 1999-utgaven, ettersom 2000-utgaven bare er kortet ned på. I tillegg har tekstene tilknyttet rettsoppgjøret og fenomenet landssvik blitt stående uforandret.

Berge Furre hadde tre karrierer i norsk samfunnsliv. Han var politiker og stortingsrepresentant, han var forsker, forfatter og professor i historie og kirkehistorie, og han var kirkepolitiker og forkynner. Dessuten var han aktiv i målrørsla.²⁹⁷

Innholdsanalyse

Under overskriften «*Det statsberande partiet*» skriver Furre om årsakene til at folk valgte å gå inn i Nasjonal Samling. Han vektlegger at en god del følte seg presset, ettersom det kunne stå

²⁹⁷ Store norske leksikon (2018) *Berge Furre* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Berge_Furre [Nedlasta 16.januar 2018]

om jobb og yrke, mens andre så sjanset til karriere og et attraktivt embete.²⁹⁸ Furre skriver at også de ideologiske aspektene var av betydning:

*«NS-ideologien virka attraktiv på somme: Dei kledde seg i nasjonale fargar, skapte seg ei symbolverd frå vikingmytologien, bruka solkorset til partiemblem, helsa flagget og kvarandre med «heil og sæl», skipa «hird» kring føraren, den sterke mann som skulle føra landet ut av krisa og attreisa eit større og moralsk sunnare Noreg». Og dei hadde eit alternativ i «førarprinsippet» til «partikjevl» og «parlamentarisk rot». Dei ville står for orden, disiplin og moral».*²⁹⁹

Ifølge Furre sto altså fellesskapsfølelsen sentralt i NS, i tillegg til et oppgjør med det parlamentariske systemet. Videre får Furre frem at Nasjonal Samling på ingen måte var et homogent parti. Han skriver at en nasjonalistisk retorikk og ideverden dominerte med visse pangermanske innslag fra 1940, mens en opposisjon fra 1943 og utover begynte å betrakte Norge som en del av et germansk storrike eller et europeisk fellesskap.³⁰⁰ Furre vektlegger at pangermanismen kunne legitimere lojaliteten til okkupasjonsmakten og styrke seg på tyske seire, mens nasjonalismen kunne gi ryggstøtte for motstand mot tyske krav og styrke seg når de tyske armeene kom på defensiven.³⁰¹ Furre trekker også frem at strømmingene i NS besto av både høyre- og venstrelementer. Han skriver at det fantes antikapitalistiske krefter i partiet som ville ha sterk styring med kapitalkreftene, fornye sosialpolitikken og vinne arbeiderklassen. På den andre kanten skriver Furre at det fantes folk med store visjoner for det private norske næringslivet i den europeiske Grossraumswirtschaft.³⁰² En slik fremstilling får frem nye sider ved fenomenet landssvik, og viser hvor sammensatt Nasjonal Samling var som politisk parti og bevegelse.

Under overskriften «Landssvik» skriver Berge Furre grundig om det norske rettsoppgjøret. Furre har valgt å plassere begrepet landssvik med anførselstegn, og slik blir det tydelig for leseren at Furre oppfatter begrepet som problematisk og kanskje ikke helt dekkende for å kunne beskrive den prosessen der nærmere hundre tusen mennesker kom under rettslig gransking for sin holdning til Nasjonal Samling og okkupasjonsmakten.³⁰³ Furre skriver videre at både aktiv innsats og passivt medlemskap i NS ble regnet for å være straffbart under

²⁹⁸ Furre (1999), s. 151

²⁹⁹ Furre (1999), s. 152

³⁰⁰ Furre (1999), s. 153

³⁰¹ Furre (1999), s. 152-153

³⁰² Furre (1999), s. 152-153

³⁰³ Furre (1999), s. 177

oppgjøret.³⁰⁴ Han skriver også kort om selve lovgrunnlaget for rettsoppgjøret, og skriver at det først og fremst var en lov fra 1902 som satte straff for å «yte fienden bistand», minke Norges krigsevne eller å ha medvirket til å endre statens forfatning.³⁰⁵ Furre får også med at dette grunnlaget ble bygd ut med en rekke anordninger gitt av regjeringen i London under krigen.³⁰⁶ Han nevner at medlemskap i Nasjonal Samling ble gjort straffbart, og at medlemmene ble gjort kollektivt ansvarlige for de skader og tap som partiet hadde gjort seg skyldig i. Furre nevner også kort at dødsstraffen ble gjeninnført i fredstid.³⁰⁷

I neste omgang går Furre over til å beskrive selve rettergangen. Han skriver at i alt 46 000 mennesker fikk landssvikdom, mens omtrent like mange saker ble «henlagt».³⁰⁸ Hva han søker å få frem ved å plassere ordet henlagt med anførselstegn på denne måten, blir heller ikke her kommentert nærmere. Furre kommer også kort inn på de om lag 17 000 menneskene som ble dømt til fengsel uten vilkår, mest politiske ledere, frontkjempere, folk i statspoliti og grensepoliti, hirdfolk som hadde båret våpen og fangevoktere som hadde mishandlet fanger. Han skriver videre at andre som ble dømt under rettsoppgjøret fikk bot og inndragning. Om dommene skriver Furre at de ble mildere etter hvert som tiden gikk, og at de siste slapp ut etter halv soning eller mindre.³⁰⁹

Etter å ha gitt en kort realhistorisk innføring i selve lovgrunnlaget og den omfattende rettergangen, går Furre over til å skrive om debattene og diskusjonene tilknyttet rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Han skriver at kritikken mot rettsoppgjøret den første tiden etter frigjøringen særlig kom fra de som mente at tyskerne og kollaboratørene hadde sluppet for billig unna.³¹⁰ Ifølge Furre møtte disse imidlertid en «silkefront» i diskusjonene med dommere og styresmakter. I motsetning til Even Lange, som bare kort nevner temaet, kommer Berge Furre i neste omgang inn på det diskusjonene gjennom etterkrigstiden i all hovedsak skulle komme til å dreie seg om, nemlig økonomisk landssvik. Furre viser evne til historiefaglig refleksjon når han skriver at det var svært problematisk at mange av de som hadde tjent store penger på å selge krigsviktige varer til tyskerne slapp lettere fra det enn de passive NS-medlemmene.³¹¹ Han skriver videre at domstolene kom frem til at vanlig næringsvirksomhet

³⁰⁴ Furre (1999), s. 177

³⁰⁵ Furre (1999), s. 177-178

³⁰⁶ Furre (1999), s. 178

³⁰⁷ Furre (1999), s. 178-179

³⁰⁸ Furre (1999), s. 177

³⁰⁹ Furre (1999), s. 177

³¹⁰ Furre (1999), s. 177-179

³¹¹ Furre (1999), s. 177-179

for tyske kunder ikke skulle gi straff, det var bare det «utilbørlige» som skulle straffes. Furre hevder at denne grensen egentlig var svært vanskelig å trekke.³¹² For å eksemplifisere det problematiske som lå i dette, nevner Furre at de tre kommissariske statsrådene som av Josef Terboven ble satt til å styre de økonomiske departementene i 1940, ikke ble straffet under rettsoppgjøret.³¹³ Furre stiller i neste omgang spørsmål ved om det var riktig å la disse tre slippe fri helt uten straff, når så mange mennesker ble straffet kun for å være medlem av Nasjonal Samling.³¹⁴ I motsetning til Even Lange, som bare kort nevner økonomisk landssvik og hva dette besto i, makter Berge Furre altså å problematisere temaet ytterligere med konkrete eksempler. Ved å sammenligne helt konkrete saker tilknyttet både økonomisk landssvik og ideologisk landssvik, får Furre tydelig frem hvor vanskelig det faktisk var å trekke grenser mellom «tilbørlig» og «utilbørlig» samarbeid med okkupanten.

Videre stiller Furre spørsmål ved om rettsoppgjøret fulgte forsvarlige rettsstatsprinsipper: «Var det rett å dømme etter lover som var vedtekne under inntrykket av krigssituasjonen? Var det innført eit tilbakeverkande element?»³¹⁵ Ved å stille spørsmål ved om det var riktig å dømme etter disse anordningene, problematiserer Furre selve lovgrunnlaget for oppgjøret. Videre i avsnittet skriver han om de mange NS-folkene som hevdet at rettsoppgjøret var lovstridig, ettersom krigen etter deres syn tok slutt med kapulasjonsavtalen i 1940- uten krig kunne det ikke være noen fiende.³¹⁶

Avslutningsvis kommer Furre med sine egne synspunkter på oppgjøret. Han konkluderer med at ikke alt i rettsoppgjøret samsvarte med rettsfølelsen i ettertid.³¹⁷ Likevel mener han at det norske rettsoppgjøret foregikk etter lov, og at de tiltalte fikk sitt forsvar. Han skriver at det slett ikke var tilfellet i andre europeiske land, deriblant Danmark og Frankrike: «I Frankrike reknar ein med at minst ti tusen kollaboratørar vart avretta utan rettergang. Folk var forbitra etter fem år med okkupasjon».³¹⁸ Helt tilslutt i sin framstilling skriver Furre om det utenomrettslige oppgjøret. Han hevder at uten «seierherrejustis» i rettslige former kunne det fort ha blitt en annen justis også her i Norge.³¹⁹ I motsetning til mange av forfatterne i forrige periode, som skriver ganske utførlig om de utenomrettslige delene av oppgjøret, skriver Berge

³¹² Furre (1999), s. 179

³¹³ Furre (1999), s. 177-179

³¹⁴ Furre (1999), s. 177-179

³¹⁵ Furre (1999), s. 177

³¹⁶ Furre (1999), s. 177

³¹⁷ Furre (1999), s. 179

³¹⁸ Furre (1999), s. 177-179

³¹⁹ Furre (1999), s. 177-179

Furre lite om behandlingen av «tyskerjentene» og de norske krigsbarna, sosial isolasjon og yrkesforbud mot NS-medlemmene og den grusomme behandlingen landssvikmistente ble utsatt for i norske fangeleire og fengsler.

Oppsummert kan det hevdes at fremstillingen til Furre er grundig og nyansert, men at den samtidig bærer preg av å være noe refererende. Han fremsetter en rekke forklaringer på hvorfor folk gikk inn i NS, og legger vekt på både ideologiske, familiære og karrieremessige motiver. I tillegg får han frem at det var sterke motsetninger mellom ulike fraksjoner innad i partiet. I forbindelse med selve rettsoppgjøret problematiserer Furre lovgrunnlaget, i tillegg til gjeninnføringen av dødsstraffen. Han stiller videre spørsmål ved om det var rett å dømme så mange mennesker bare for å ha vært medlem av NS, når folk som hadde tjent store penger på krigsviktig produksjon, gikk fri.³²⁰ Avslutningsvis skriver Furre at ikke alt i oppgjøret samsvarte med rettsfølelsen i ettertid, men at det norske oppgjøret likevel var et skikkelig rettsoppgjør som foregikk etter lov, der de tiltalte fikk sitt forsvar.

[4.2. Frihetens århundre- Norsk historie gjennom de siste hundre år, Pax forlag \(2010\)](#)

Generelt om boka og forfatteren

Boka *Frihetens århundre* er utgitt på Pax forlag. Finn Olstad (født 1950) er historiker og forfatter, og er professor ved Seksjon for kultur og samfunn ved Norges Idrettshøgskole. Olstad har særlig arbeidet med arbeiderbevegelsens historie, idrettshistorie og lokalhistorie.³²¹

Innholdsanalyse

Innledningsvis i kapittelet «*Okkupasjon og revolusjon*» skriver Olstad at okkupasjonsforskningen fra starten av i stor grad var konsentrert om motstandsinnnsatsen.³²² Han hevder videre at oppmerksomheten om motstanden senere har avtatt, noe denne oppgaven også har vist. Siden slutten av 1980-årene og inn i 1990-årene har den med få unntak forsvunnet fra historieforskningens dagsorden, skriver Olstad. Han skriver at

³²⁰ Furre (1999), s. 177

³²¹ Pax Forlag (2018) *Finn Olstad* [Internett] Tilgjengelig fra: <https://www.pax.no/olstad-finn.5611258-328168.html> [Nedlasta 23.februar 2018].

³²² Olstad (2010), s. 119

motstandsforskningen lett kan ta oppmerksomheten bort fra mindre gloriøse sider under okkupasjonstiden, deriblant kollaborasjon med okkupasjonsmakten.³²³

Videre blir årsakene til at folk sluttet seg til NS gjennomgått, og Olstad hevder at dette er noe som ikke enkelt lar seg analysere.³²⁴ Han vektlegger likevel at partiet bandt nasjonal bonderomantikk sammen med tilslutning til utenlandske forbilder som den italienske fascismen og den tyske nasjonalsosialismen- i en blanding som innebar motstand mot sosialisme og kommunisme så vel som mot den parlamentariske styreform.³²⁵ En slik fremstilling av tilslutningen til Nasjonal Samling er klart nyansert og reflekterende.

Olstad hevder at mange bidro til tyskernes krigføring i vinnings tjeneste, samtidig som han får frem at mange vanlige menn og kvinner kjempet for å overleve på best mulig måte.³²⁶ Olstad viser evne til historiefaglig refleksjon når han skriver at det knapt var mulig å eksistere i okkupasjonstidens Norge uten på en eller annen måte å bidra til tyskernes krigføring.³²⁷ Videre fremhever Olstad at dette skapte et nasjonalt dilemma, som sto skarpere frem i skipsfarten enn i noen annen næring. Olstad skriver at den norske kystflåten smurte det norske samfunnsmaskineriet, og at den fraktet byggevarer og andre forsyninger til krigsviktige anlegg.³²⁸ Han konkluderer med at dette var en beklagelig, men nødvendig konsekvens av å opprettholde forsyningene av mat, brensel og andre viktige varer til nordmenn.

Videre fremholder Olstad at motstanden mot NS-regimet etter hvert ble stor, slik at disse menneskene ble fratatt all ære, anerkjennelse og respekt.³²⁹ Han skriver at forretningsfolk som var medlemmer av NS ble boikottet, mens andre medlemmer av partiet ble sosialt isolert og trakassert. Han får også frem at mobbing og vold forekom, i tillegg til at barn fra NS-familier ikke hadde det lett på skolen.³³⁰ Det blir også nevnt at jenter som hadde omgang med tyske soldater var særlig utsatt. Olstad skriver at dette i flertallets øyne var en særlig avskyelig form for svik.³³¹ En slik isolering og forfølgelse av NS-medlemmene og deres medløpere viser ifølge Olstad at folk ikke lot seg lede som passive ofre for nyordningen, men at de slo tilbake. «De nye herrere ble i stedet gjort til ofre», som Olstad skriver.³³² Med en slik fremstilling får

³²³ Olstad (2010), s. 119

³²⁴ Olstad (2010), s. 116

³²⁵ Olstad (2010), s. 116

³²⁶ Olstad (2010), s. 123

³²⁷ Olstad (2010), s. 123-124

³²⁸ Olstad (2010), s. 124

³²⁹ Olstad (2010), s. 125

³³⁰ Olstad (2010), s. 125

³³¹ Olstad (2010), s.125-126

³³² Olstad (2010), s. 125

Olstad helt tydelig frem at krigen og okkupasjonen snudde verdier på hodet. Det som til vanlig var dårlig oppførsel, kunne bli nasjonale dyder: sommel i arbeidslivet, utfrysing av naboer, trakassering og mobbing. NS-familiene og «tyskerjentene» ble slik aksepterte ofre. I større grad enn i de andre historiske samleverkene og oversiktsverkene vi til nå har behandlet blir det her fremhevet hvor brutalt hverdagslivet under krigen kunne være, både for «gode patrioter» og NS-folk.³³³

Under overskriften «*Et rettferdig oppgjør?*» skriver Olstad at et rettslig oppgjør etter krigen knapt var til å unngå.³³⁴ Han hevder at det var uttrykk for folkets hevn etter lange år med okkupasjon og politisk ufrihet. Av disse årsakene fremholder Olstad at rettsoppgjøret også fra første stund ble omstridt. Han skriver at folk i starten krevde mange og strenge straffer for dem som hadde sveket landet i årene 1940-1945, men at pendelen senere svingte i motsatt retning.³³⁵ Videre hevder Olstad at mange av de juristene som var delaktige i rettsoppgjøret oppfattet det som rimelig, og nevner boka *Det vanskelige oppgjøret*, som Johs. Andenæs ga ut i 1979 som et eksempel. Av de historiske samleverkene og oversiktsverkene vi til nå har behandlet er boka til Olstad den første som problematiserer innholdet i denne faghistoriske utgivelsen, ettersom han videre skriver at Andenæs i 1979 ga et langt mer positivt bilde av særlig de utenomrettslige delene av oppgjøret enn det senere utgivelser har gjort.³³⁶ Olstad nevner behandlingen av «tyskerjentene» og krigsbarna som eksempler. En sentral årsak til at Andenæs gir en slik fremstilling, er ifølge Olstad at omfanget av de utenomrettslige sidene ved det norske rettsoppgjøret i 1979 ennå ikke var tilstrekkelig undersøkt. Fremstillingen Olstad gir her er tydelig kritisk, nyansert og reflekterende.

Olstad karakteriserer det norske rettsoppgjøret som et nødvendig overgangsritual.³³⁷ Han siterer videre Hans Fredrik Dahl når han skriver følgende: «Alt i alt må vi se slike oppgjør som uttrykk for at et samfunn tvinges til å markere en overgang, en passasje fra fortid til fremtid, der det gjelder å komme forbi fortiden og fortidens representanter på en ekstraordinært tydelig måte».³³⁸ Olstad kommenterer at dette er et hovedsynspunkt i nyere arbeider, som har som mål å analysere det norske rettsoppgjøret etter 1945 i en internasjonal

³³³ Olstad (2010), s. 126

³³⁴ Olstad (2010), s. 128

³³⁵ Olstad (2010), s. 128

³³⁶ Olstad (2010), s. 129

³³⁷ Olstad (2010), s. 128-129

³³⁸ Dahl & Sørensen (red.), (2004), s. 10-11, referert i Olstad (2010), s. 129

sammenheng.³³⁹ Nettopp dette var et av målene i forskningsprosjektet *Å overkomme fortiden* (1999-2004) som Dahl og Sørensens antologi *Et rettferdig oppgjør?* (2004) er en del av.

Videre fremhever Olstad at forskjellsbehandlingen av økonomisk og politisk bistand til fienden har blitt stående som et tankekors.³⁴⁰ Han skriver at det bare var det «utilbørlige» arbeidet for tyskerne som ble straffet under oppgjøret, og at dette normalt bare ville gjelde bedriftsledere og folk som forlot andre jobber for å tjene mer for tyskerne. Olstad peker på at det også i andre land var vanlig at tyskerarbeiderne gikk fri, noe som ifølge ham kan sees på som utslag av et mer generelt prinsipp innenfor overgangsrett.³⁴¹ Olstad skriver videre at det spesielle var at Norge gjorde det straffbart å være medlem i det partiet som samarbeidet med fienden. I prinsippet skulle alle NS-medlemmer- i alt 55 000 mennesker- straffes for bistand til fienden. Så var da også den politiske situasjonen i det okkuperte Norge enestående, som Olstad skriver. Nasjonal Samling var nemlig det eneste «statsbærende» parti i Europa ved siden av det nasjonalsosialistiske partiet i Tyskland.³⁴² Olstad nevner videre at bestemmelsene om straff for NS-medlemskap ble gitt av regjeringen i 1942 og 1944, og at de senere ble gitt tilbakevirkende kraft, til tross for at Grunnloven setter uttrykkelig forbud mot dette. Olstad skriver at argumentene om at bestemmelsene likevel var gyldige, gikk ut på at prinsippene bygde på straffeloven av 1902.³⁴³ Olstad får med at dette både blant jurister og allmennheten har vært svært omdiskutert, og at det i dag står frem som det kanskje mest problematiske ved rettsoppgjøret. Han får imidlertid med at det ikke er uvanlig i denne typen overgangsoppgjør, og viser til andre land der bestemmelser for rettsoppgjøret ble gitt tilbakevirkende kraft.³⁴⁴

Olstad skriver videre at hovedkonklusjonen er at etterkrigsoppgjøret i Norge i høyere grad skjedde innenfor rettslige former enn i andre land.³⁴⁵ Han siterer Ivo de Figueiredo, som skriver følgende: «Det var et oppgjør i rettslig stil og orden, i motsetning til i mange andre land, der likvidasjoner, summarisk rettergang og bruk av særdomstoler preget årene etter 1945».³⁴⁶ Olstad får imidlertid frem at oppgjøret ikke bare var styrt av rettslige regler og normer. Han trekker frem tre dominerende trekk, som utfylte og gikk over i hverandre. For det første trekker han frem behovet for å statuere et eksempel og demonstrere kravet om

³³⁹ Olstad (2010), s. 129

³⁴⁰ Olstad (2010), s. 129-130

³⁴¹ Olstad (2010), s. 130

³⁴² Olstad (2010), s. 129

³⁴³ Olstad (2010), s. 129-130

³⁴⁴ Olstad (2010), s. 130

³⁴⁵ Olstad (2010), s. 130

³⁴⁶ de Figueiredo (2004), s. 46, referert i Olstad (2010), s. 130

lojalitet til staten. For det andre skriver han at oppgjøret delvis var opinionsstyrt, ved at det sterke opinionspresset i realiteten umuliggjorde et mildere alternativ. For det tredje var rettsoppjøret selvkorrigerende, skriver Olstad.³⁴⁷ Idet følelsene kjølnet, opinionspresset avtok og skjevheter trådte klarere fram, endret rettsoppjøret ifølge Olstad til en viss grad karakter ved at det ble mildere, straffene ble lavere og det ble flere henleggelse.³⁴⁸

Videre skriver Olstad utførlig om de norske jødene og deres skjebne, og hvilket ansvar det norske samfunnet hadde.³⁴⁹ Han hevder at jødeutryddelsen i utgangspunktet var tyskernes prosjekt og ansvar, men at Quisling-regimet samarbeidet og bisto, både ved sin jødefiendtlige agitasjon og ved å stille statsapparatet til rådighet ved arrestasjonene.³⁵⁰ Dette er noe flere av de lærebøkene Nikolaisen undersøker poengterer.³⁵¹

I tillegg nevner Olstad at det formelle rettsoppjøret bare var en del av det reelle landssvikoppjøret. Han skriver at NS-medlemmer og andre landssvikdømte ble satt utenfor offentlig tjeneste og kunne miste retten til å praktisere i visse yrker.³⁵² I tillegg får han frem at flere organisasjoner utelukket «unasjonale» medlemmer for kortere eller lengre tid. Videre skriver Olstad om det rent private landssvikoppjøret, der NS-folk og andre «svikere» ble frosset ut og trakassert. Ifølge Olstad gikk det verst ut over de såkalte «tyskerjentene», som hadde hatt omgang med tyske soldater.³⁵³

Oppsummeringsvis skriver Olstad at okkupasjonshistoriens fokus har skiftet fra patriotisme til lidelse, urett og «tapernes historie». Videre skriver han at denne vendingen har vært aktivt understøttet av staten, gjennom forskningsmidler, utstillinger og kunnskapssentre, som Senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteter.³⁵⁴ Vi ser her en interessant parallell til den tidlige etterkrigstiden, da motstandsforskningen ble fremmet av statlig støtte og Norsk Hjemmefrontmuseum ble etablert som et nasjonalt monument. Olstad skriver at om den tidlige okkupasjonsforskningen til en viss grad har vært innvevd i den statlige innflytelsessfæren, så kan det samme sies om den historieforskningen som i dag har staten som finansieringskilde og premissleverandør. Ifølge Olstad kan den i all hovedsak samles om tre områder. Foruten rettsoppjøret etter krigen mener han det særlig gjelder jødeutryddelsen

³⁴⁷ Olstad (2010), s. 130

³⁴⁸ Olstad (2010), s. 130

³⁴⁹ Olstad (2010), s. 132

³⁵⁰ Olstad (2010), s. 132

³⁵¹ Se Nikolaisen (2012), s. 128

³⁵² Olstad (2010), s. 130

³⁵³ Olstad (2010), s. 131

³⁵⁴ Olstad (2010), s. 132

og behandlingen av krigens «tapere», særlig grupper som krigsbarn og «tyskerjenter».³⁵⁵ Slik blir den patriotiske fortellingen erstattet med en fortelling om lidelse og urett. Olstad mener at dette særlig trer frem i den «tapernes historie» som er i ferd med å bli skrevet, der NS-medlemmene selv, NS-barna og krigsbarna står i sentrum.³⁵⁶

Alt i alt presenterer Olstad en problematiserende, kritisk og reflekterende fremstilling av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Han søker å plassere det norske oppgjøret i en større sammenheng ved å sammenligne det med etterkrigsoppgjør i andre land. Han sammenligner både lovgrunnlagene, de omfattende rettergangene og de utenomrettslige sidene. I tillegg gir Olstad en bred fremstilling av Nasjonal Samling, der han legger vekt på at partiet blant annet tiltrakk seg velgere i krigsårene ved å binde sammen nasjonal bonderomantikk med italiensk fascisme og tysk nasjonalsosialisme.³⁵⁷ Ifølge Olstad lå det i dette en klar motstand mot sosialisme og kommunisme, i tillegg til motstand mot det parlamentariske systemet.³⁵⁸ Olstad skriver videre at historieskrivingen om okkupasjonen fra starten av var konsentrert om motstandsinnnsatsen, og at denne oppmerksomheten tok vekk fokuset fra mindre gloriøse sider under okkupasjonstiden, deriblant kollaborasjon med okkupasjonsmakten.³⁵⁹

[4.3. *Norvegr- Norges historie* bind 4: *Etter 1914*, Aschehoug forlag \(2011\)](#)

Generelt om boka/det historiske samleverket og forfatteren

Norvegr er Aschehougs femte norgeshistorieverk. Det ble utgitt i fire bind i 2011 og består av i alt 1070 sider med Hans Jacob Orning som fagredaktør.

May-Brith Ohman Nielsen (født 1962) er professor i historie ved universitetene i Agder og Stavanger. Hun har særlig forsket på historiedidaktikk, historiebevissthet og kildekritisk metode.³⁶⁰

³⁵⁵ Olstad (2010), s. 131

³⁵⁶ Olstad (2010), s. 135

³⁵⁷ Olstad (2010), s. 114

³⁵⁸ Olstad (2010), s. 114-115

³⁵⁹ Olstad (2010), s. 115

³⁶⁰ Opplysningene om forfatteren er hentet fra Nikolaisen (2012), s. 109. Nikolaisen behandler læreboka *Portal* fra 2007, som også er skrevet av Ohman Nielsen.

Innholdsanalyse

Ohman Nielsen presenterer med det fjerde og siste bindet av *Norvegr* en grundig, diskuterende og kritisk fremstilling av det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Hun skriver utførlig om NS-medlemmene og årsakene til at folk gikk inn i partiet, der hun fremhever at det ikke bare var den ideologiske tiltrekningskraften som var av betydning.³⁶¹ Hun skriver følgende:

*«Personlig ærgjerrighet, frykt for tap av stilling, trusler eller bekvemmelighet var motiver som ofte spilte inn. Opportunisme kan spores både i innmeldingsbølger, så lenge Tyskland «seiret på alle fronter», og i utmeldingsskred i krigens siste måneder da Det tredje riket falt sammen i høyt tempo. Mange mannlige partimedlemmer meldte også inn ektefelle og barn i partiet for å bidra til å fylle rekkene».*³⁶²

En slik fremstilling søker å forklare hvorfor folk støttet partiet. I motsetning til mange av den tidlige etterkrigstidens historiske samleverk og oversiktsverk som fremstiller medlemmene av Nasjonal Samling som «onde» «brutale» og «feige», blir det her lagt vekt på å få frem at medlemmene av NS var ganske vanlige mennesker med veldig forskjellige bakgrunner. Ohman Nielsen skriver også om partiets rent geografiske oppslutning, som viser at oppslutningen om NS var størst på Østlandet og i Trøndelag, og lav eller ikke-eksisterende i de fleste kommunene i sør, vest og nord.³⁶³ Hun fremholder videre at med få unntak av enkelte byer, så var Nasjonal Samling et innlandsparti.³⁶⁴ Ohman Nielsen skriver at folk i kystkommunene ganske enkelt ikke støttet opp om Quislings ideer. Av de historiske samleverkene og oversiktsverkene vi har behandlet tidligere, er det bare Eriksen og Halvorsen og Lange som skriver om den geografiske oppslutningen til Nasjonal Samling. Ohman Nielsen har også med et kart som viser oppslutningen om Nasjonal Samling i perioden 1939-1945 i prosent av befolkningen, i tillegg til en tabell som viser NS' medlemsstyrke i norske kommuner uttrykt i prosent av folketallet.³⁶⁵ Når Ohman Nielsen har med norgeskart og tabeller som viser oppslutningen om Nasjonal Samling, blir det hele mer konkret og lettere å forholde seg til.

³⁶¹ Ohman Nielsen (2011), s. 107

³⁶² Ohman Nielsen (2011), s. 107

³⁶³ Ohman Nielsen (2011), s. 108

³⁶⁴ Ohman Nielsen (2011), s. 108

³⁶⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 106

Ohman Nielsen siterer videre de norske politiske partienes fellesprogram fra 1945, der det sterke samholdet og fellesskapet gjennom krigsårene blir fremhevet.³⁶⁶ Ohman Nielsen skriver at patriotisk og nasjonal retorikk kunne ha både god hensikt og nytte i en situasjon der demokratisk styre og normale sivile funksjoner skulle gjenetableres, og der myndighetene måtte forberede befolkningen på at det kunne ta tid før samfunnet fikk bøtt på de byrder krigen hadde påført dem.³⁶⁷ Ohman Nielsen hevder at hun har forståelse for at folk mente at gjenreisningsprosessen etter krigen ble lettere dersom de samlet seg om patriotiske, solidariske og nasjonale verdier.³⁶⁸ Hun viser videre evne til historiefaglig refleksjon når hun skriver at dersom vi vil ha historisk innsikt i okkupasjonstidens samarbeidsformer og samarbeidsklime, så må vi stille spørsmål ved slike forestillinger.³⁶⁹ Var det virkelig slik at alle var patrioter og kjempet mot tyskerne? Var alle mennesker her i landet virkelig like sammensveiset og enige, slik som den tidlige etterkrigstidens historiske oversiktsverker og samleverker ga inntrykk av?³⁷⁰ Ohman Nielsen hevder altså at vi ikke kan få full innsikt i kollaborasjon med okkupasjonsmakten dersom vi ikke våger å stille de riktige spørsmålene og samtidig ta et oppgjør med tidligere fremstillinger av okkupasjonsårene.³⁷¹

Ohman Nielsen skriver videre om de andre formene for samarbeid med okkupasjonsmakten. Hun hevder at totalt 130 000 nordmenn arbeidet på tyske anlegg, og at en svært stor andel norske entreprenørselskaper utførte arbeider for okkupasjonsmakten og bidro med ekspertise, maskiner og ansatte. Hun får også frem at norsk industri og norske bergverksvirksomheter samarbeidet nært med den tyske krigsindustrien.³⁷² Ohman Nielsen nevner også at 5000-6000 norske menn vervet seg frivillig fra høsten 1941 til å kjempe på tysk side på østfronten mot Sovjetunionen i avdelinger under norsk eller tysk ledelse.³⁷³ Hun fremholder videre at mange samarbeidet gjennom sine offentlige stillinger, og at den mest fremtredende av disse gruppene var politiet.³⁷⁴ Ohman Nielsen skriver at mange former for samarbeid faktisk var nødvendige og legitime, der hun hevder at samarbeidet bidro til å opprettholde ro og orden og skaffet nødvendige forsyninger.³⁷⁵ Men hun spør seg videre om hvor mye som måtte til før dette

³⁶⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 108

³⁶⁷ Ohman Nielsen (2011), s. 108-109

³⁶⁸ Ohman Nielsen (2011), s. 109

³⁶⁹ Ohman Nielsen (2011), s. 108

³⁷⁰ Ohman Nielsen (2011), s. 108

³⁷¹ Ohman Nielsen (2011), s. 109

³⁷² Ohman Nielsen (2011), s. 109

³⁷³ Ohman Nielsen (2011), s. 109

³⁷⁴ Ohman Nielsen (2011), s. 110

³⁷⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 110

samarbeidet gikk ut over det nødvendige og legitime.³⁷⁶ Ohman Nielsen vurderer det slik at dette i det store og det hele var et skjønsspørsmål, og delvis situasjonsbestemt. Hun fremhever også at det var et spørsmål om hvilke andre verdier folk vurderte det opp imot.³⁷⁷ Og her var menneskene forskjellige, skriver hun. En slik fremstilling er klart nyanserende og reflekterende. Her får Ohman Nielsen frem hvor vanskelig det var å vurdere landssvik.

Ohman Nielsen problematiserer videre det faktum at mye i det norske rettsoppgjøret etter krigen kokte ned til enkeltpersoners holdninger- om de dypest sett var «gode nordmenn» eller «svikere».³⁷⁸ Hun skriver følgende:

*«Personer som hadde gitt bidrag til motstandsgrupper og motstandshandlinger, eller hadde motarbeidet effektiviteten i okkupasjonsmaktens forfølgelse av norske borgere, fikk ofte påtaleunntatelse eller ble frikjent for forhold som ellers ville blitt regnet som viktig bistand til fienden eller bidrag til overgrep og urett mot sivilbefolkningen i landet. Når tiltalen var landssvik, var det landets interesser, ikke hensynet til enkeltmenneskers liv, velferd og eiendom som ble lagt i vektskålen, slik det ville vært i fredstid og under andre omstendigheter».*³⁷⁹

Med en slik fremstilling søker Ohman Nielsen å få frem at det ikke bare var ett universelt motiv under rettsoppgjøret, men svært mange. Hun viser igjen evne til historiefaglig refleksjon når hun videre skriver at rettsoppgjøret etter krigen ignorerte dette for å kunne dømme etter noen særskilte prinsipper. Hun hevder at resultatet av dette ble en tydelig svart/hvitt-tankegang som preget den tidlige etterkrigstidens historiske fremstillinger, skolebøker og historieundervisning.³⁸⁰ Samholdet, enigheten og den gode moralen ble forherliget og oppvurdert, det var dette man ville ta vare på.³⁸¹ Hun hevder videre at det bare er i ideologi, patriotisk retorikk og i romantiserende litteratur og film at krig gjør folk til bedre mennesker og herder dem moralsk.³⁸² En slik fremstillingsform står i sterk kontrast til den tidlige etterkrigstidens historiske samleverk og oversiktsverk, som søkte å fremheve patriotiske, nasjonale og solidariske verdier, og underkommuniserte emner tilknyttet kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Slike emner opponerte nemlig helt tydelig mot konsensushistorien. Ohman Nielsen skriver at vanskelige tider kan tilskynde mange til å

³⁷⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 110

³⁷⁷ Ohman Nielsen (2011), s. 109-110

³⁷⁸ Ohman Nielsen (2011), s. 110-112

³⁷⁹ Ohman Nielsen (2011), s. 110

³⁸⁰ Ohman Nielsen (2011), s. 110

³⁸¹ Ohman Nielsen (2011), s. 111

³⁸² Ohman Nielsen (2011), s. 111

hjelpe hverandre, men at krig og krigstilstander også forråer mennesker og fremmer hensynsløshet og splid.³⁸³

Ohman Nielsen har også med en del som hun har kalt «*Krigens og nazismens ofre*». Hun kommer inn på de østeuropeiske krigsfangene som arbeidet som slavearbeidere i norske leirer, deportasjonen av de norske jødene og nevner krigsseilerne som et eksempel på en gruppe som etter krigen ble møtt med likegyldighet og avvisning. Hun skriver at det skulle ta 20 år før krigsseilerne og deres etterlatte ble tilkjent krigspensjon.³⁸⁴ Om deportasjonen av de norske jødene skriver Ohman Nielsen at Nazi-Tysland og NS-regimet bar ansvar for deres skjebne.³⁸⁵ Hun hevder at begge regimene var forbryterske, og at begge ville utrenske jødene som ledd i Hitlers store plan om å fjerne jøder, sigøynere, utviklingshemmede, arvelig og mentalt syke fra Tyskland og de tyskokkuperte områdene. Men Ohman Nielsen skriver at deportasjonen av de norske jødene ikke kunne ha blitt gjennomført uten en omfattende innsats fra norske politifolk, som arresterte dem, sjåfører som transporterte dem, og Statistisk Sentralbyrå, som registrerte dem og overleverte adressene deres.³⁸⁶ Videre får Ohman Nielsen frem at mange av dem som klarte å flykte, ble hjulpet av vanlige nordmenn, som gav dem husly, mat og reisehjelp eller fungerte som grenseløser over til Sverige.³⁸⁷ Også lokale motstandsgrupper og enkelte politifolk hjalp til her, skriver hun.³⁸⁸

Særlig interessant for vår undersøkelse er rammeteksten på side 125 i boka, der Ohman Nielsen kommer inn på den norske fangebehandlingen i serberleirene. Her nevner hun den unge sosiologstudenten Nils Christies undersøkelse av de rundt 363 norske mennene som mellom juni 1942 og til april 1943 arbeidet som fangevoktere i konsentrasjonsleirene for jugoslaviske krigsfanger, de såkalte «serberleirene».³⁸⁹ Ohman Nielsen skriver i rammeteksten at Christies undersøkelse fikk svært liten oppmerksomhet da den kom ut i 1952, ettersom det var liten interesse for de utenlandske krigsfangene og for undersøkelser som generelt viste at nordmenn også lot seg brutalisere i slike situasjoner, både som fangevoktere og som fanger. Ohman Nielsen påpeker imidlertid at interessen for undersøkelsen var en helt annen omtrent 20 år senere, og at den hadde oppnådd klassikerstatus da den ble utgitt på nytt i 2010.³⁹⁰

³⁸³ Ohman Nielsen (2011), s. 111

³⁸⁴ Ohman Nielsen (2011), s. 126-127

³⁸⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 125

³⁸⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 125-126

³⁸⁷ Ohman Nielsen (2011), s. 126

³⁸⁸ Ohman Nielsen (2011), s. 126

³⁸⁹ Ohman Nielsen (2011), s. 125

³⁹⁰ Ohman Nielsen (2011), s. 125

Eksempelet Ohman Nielsen har med her, skal vise hvor seiglivet den patriotiske og nasjonale konsensushistorien som ble etablert i den tidlige etterkrigstiden har vært. Studien til Christie fra 1952 hadde vært den samme hele tiden- det var leserne, samfunnet og historieforståelsen som hadde forandret seg.

Ohman Nielsen skriver om det norske rettsoppgjøret at det belyser overgangen mellom krig og fred, og utfordringene, dilemmaene og framtidsutsiktene, slik disse fortonte seg for norske myndigheter og for innflytelsesrike politiske grupper. Hun fremholder at det var et oppgjør med krigstiden, men at det også skulle bidra til å forme freden og etterkrigstidens samfunn. På grunn av dette, skriver Ohman Nielsen, ble det ingen automatisk sammenheng mellom nytte for tyskerne på den ene siden, og dom og straff i det norske rettsoppgjøret på den andre siden.³⁹¹

Ohman Nielsen skriver videre utførlig om ideologisk-politisk landssvik og økonomisk landssvik. Hun får frem at landssvikanordningene fra 1942 og 1944 førte til at mye av det norske rettsoppgjøret kom til å dreie seg om medlemskap i Nasjonal Samling. Ohman Nielsen får i større grad enn de andre forfatterne vi til nå har behandlet at dommene mot NS-medlemmene også vektla nazifiseringsiveren til den enkelte. Hun fremhever at det i mange lokalsamfunn var slik at folk var klart i stand til å differensiere, og at folk gjorde det i vitnemålene sine.³⁹² Videre blir det fremhevet at faktisk ikke alle NS-medlemmene ble dømt, ettersom alle medlemmene av NSUF, partiets ungdomsorganisasjon, og de fleste som hadde vært helt passive medlemmer av partiet i praksis kunne få sine saker avgjort ved forelegg.³⁹³ Ohman Nielsen skriver videre at drøyt 3300 nordmenn ble dømt for økonomisk landssvik, langt færre enn folk hadde regnet med, og hun fremholder også at straffene var oppsiktsvekkende milde på dette området.³⁹⁴ Ohman Nielsen påpeker også noe ingen av de andre forfatterne vi til nå har behandlet har fremhevet i sin fremstillinger, nemlig det faktum at det var begrenset hvor store befolkningsgrupper myndighetene kunne og ville sette under tiltale. Ohman Nielsen fremholder at dersom folk skulle bygge landet og gjenreise produksjonen etter freden, kunne myndighetene ikke samtidig forfølge store deler av den arbeidskraften eller de bedriftene landet var avhengig av. Og hun fremholder videre at ikke noe politisk parti ville støtte opp om noe som kunne ligne forfølgelse av store

³⁹¹ Ohman Nielsen (2011), s. 132-133

³⁹² Ohman Nielsen (2011), s. 134

³⁹³ Ohman Nielsen (2011), s. 135

³⁹⁴ Ohman Nielsen (2011), s. 134-135

velgergrupper.³⁹⁵ Med en slik fremstillingsmåte kommer nye sider ved rettsoppgjøret og fenomenet landssvik helt tydelig frem i lyset.³⁹⁶

Videre blir dødsstraffen fremsatt som det store diskusjonstemaet i rettsoppgjøret, særlig i samtiden. Ohman Nielsen får frem at det hele tiden var fremstående personer innenfor juss, politikk og samfunnsliv som mente at det å henrette mennesker i fredstid var å ta i bruk metoder som lignet mer på det naziregimet Norge ønsket å kvitte seg med, enn på det siviliserte norske samfunnet landet ville gjenopprette.³⁹⁷ Avslutningsvis i fremstillingen av «*Det nasjonale oppgjøret*», som Ohman Nielsen kaller det, kommer hun inn på at dommene i rettsoppgjøret var strengest i begynnelsen og ble mildere etter hvert.³⁹⁸ Det var de alvorligste sakene som kom opp først opp, skriver hun, men hun påpeker også at oppfatningen av hva som var rimelig straff for en og samme forbrytelse, også avtok med tiden. Folk fikk etter hvert krigen mer på avstand, slik at både rettferdig harme og mindre høyverdig hevnløst hadde fått utløp.³⁹⁹

Under overskriften «*Dine barn skal ikke omgås mine barn*» foretar Ohman Nielsen en grundig gjennomgang av de utenomrettslige sidene ved det norske rettsoppgjøret. Hun skriver at særlig tre grupper ble utsatt for sosiale represalier, administrative overgrep og langvarig folkelig hets og fordømmelse: kvinnene som hadde fått seg tyske kjærester eller ektemenn, krigsbarna med norske mødre og tyske fedre og barn av NS-medlemmer.⁴⁰⁰ Ohman Nielsen får frem at myndighetene reagerte svært ulikt overfor disse tre gruppene, og at reaksjonene overfor dem varierte fra lokalsamfunn til lokalsamfunn. Noe annet som også varierte, skriver hun, var de individuelle opplevelsene av straff og sosiale represalier.⁴⁰¹ I forbindelse med den brutale behandlingen av kvinnene med tyske kjærester, skriver Ohman Nielsen at dette helt tydelig hadde å gjøre med det Eriksen og Halvorsen i sin bok *Frigjøring* fra 1987 kaller for underliggende holdninger. En forklaring var sjalusi, det at mange norske menn mente at norske kvinner tilkom dem og ikke tyske menn. Her lå det etter Ohman Nielsens syn mye oppsamlet aggresjon, som etter krigen ble tatt ut som trakassering.⁴⁰² Ohman Nielsen skriver at også menns eiendoms holdning til kvinner, samtidens holdninger til menns og kvinners

³⁹⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 135

³⁹⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 135-136

³⁹⁷ Ohman Nielsen (2011), s. 137

³⁹⁸ Ohman Nielsen (2011), s. 137-138

³⁹⁹ Ohman Nielsen (2011), s. 137

⁴⁰⁰ Ohman Nielsen (2011), s. 137-138

⁴⁰¹ Ohman Nielsen (2011), s. 138

⁴⁰² Ohman Nielsen (2011), s. 138-139

seksualitet og generell seksualmoralisk forargelse, var andre motiver som spilte med i manges fordømmende holdninger. Med andre ord støtter Ohman Nielsen seg på mange av de samme forklaringene som Eriksen og Halvorsen fremsetter i boka *Frigjøring*. Om krigsbarna skriver Ohman Nielsen at disse fikk en svært vanskelig oppvekst som følge av myndighetenes, samfunnets og enkeltmenneskers holdninger til dem og deres mødre.⁴⁰³ Hun fremhever at dette også gjaldt barn av NS-foreldre. Holdningene til disse barna hadde ifølge Ohman Nielsen for en stor del å gjøre med motstandsbevegelsens maning til «holdningskamp» og «isfront».⁴⁰⁴ Formålet med isfronten var å gjøre forskjellene mellom NS-folk og andre så tydelige sosialt at alle kunne se dem, også mennesker som selv ikke hadde noen oppfatning av den politiske situasjonen.⁴⁰⁵

Oppsummert kan det hevdes at det fjerde bindet av *Norvegr* presenterer en kritisk, problematiserende og reflektert tilnærming til rettsoppgjøret og fenomenet landssvik. Ohman Nielsen skriver utførlig om ideologisk-politisk landssvik og økonomisk landssvik, og om hvordan dette ble straffet under rettsoppgjøret. Hun skriver også mye om de utenomrettslige sidene ved oppgjøret, med behandlingen av «tyskerjentene», de norske krigsbarna og NS-barna. I tillegg gir hun detaljerte fremstillinger av en rekke grupper som ikke har fått så mye oppmerksomhet i tidligere historiske samleverk og oversiktsverk, nemlig frontkjemperne, de norske jødene og det norske politiet. Ohman Nielsen vektlegger hele veien at hun har stor forståelse for at mange nordmenn hadde behov for å samle seg omkring patriotiske, nasjonale og solidariske verdier i den tidlige etterkrigstiden.⁴⁰⁶ Den patriotiske retorikken kunne ha både god hensikt og nytte i en situasjon der demokratisk styre og normale sivile funksjoner skulle gjenopprettes, slik Lagrou og Eriksen fremhever i sine arbeider. Det kunne nemlig ta tid før samfunnet fikk børt på de byrder som krigen hadde påført dem. Men Ohman Nielsen viser også til rekke eksempler på hva en slik forherligelse og oppvurdering av patriotisme og nasjonale og solidariske verdier kunne føre til i blant annet utformingen av skolebøker, historieundervisning og i allmenne fremstillinger og politiske taler. Skillelinjene ble her overforenklet og kompleksiteten redusert til bilder i sort/hvitt. Enten var du «god» motstandsmann eller «ond» tysker eller NS-mann. Eksempelet med undersøkelsen Nils Christie gjorde av norske fangevoktere i serberleirene er dekkende i så måte. Svært få viste interesse for denne avhandlingen da den kom ut i 1952, da faghistorikere og andre forfattere

⁴⁰³ Ohman Nielsen (2011), s. 137

⁴⁰⁴ Ohman Nielsen (2011), s. 137

⁴⁰⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 138

⁴⁰⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 125-126

var mer opptatt av å utarbeide patriotiske fremstillinger som skulle virke samlende i den vanskelige tiden landet sto ovenfor. Omtrent 20 år senere var interessen for undersøkelsen til Christie en ganske annen, og da den ble utgitt på nytt i 2010 hadde den oppnådd klassikerstatus. Eksempelet med undersøkelsen til Christie viser hvor seiglivet den patriotiske konsensushistorien og andre okkupasjonsmyter har vært. Ohman Nielsen hevder at vi må stille kritiske spørsmål dersom vi vil ha mer historisk innsikt i krigstidens samarbeidsformer og samarbeidsklima: Var det virkelig slik det hang sammen? Var de nordmennene som «gikk erobrerne til hånd» bare en liten flokk? Var det virkelig slik at du i løpet av okkupasjonsårene enten var patriotisk og solidarisk motstandsmann, eller ond, brutal og feig tysker eller NS-mann? Var de som kalte seg for motstandsfolk like sammensveiset og enige i alt?

4.4. Oppsummering og sammenligning

Alt i alt er det tydelig at denne periodens historiske samleverk og oversiktsverk er mer kritiske, reflekterende og analytiske enn de i forrige periode. Boka til Furre bærer preg av å være noe mer refererende, noe som trolig kan ha sammenheng med sjanger – nemlig at denne boka er skrevet som en lærebok, og står i en tradisjon for lærebøker i historie som har lagt vekt på faktakunnskap og en konstaterende stil mer enn diskusjon og problemdrøfting. Inntrykket er likevel at forfatterne tematiserer rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i større grad. Der landssvikerne ble møtt med sterk fordømmelse i den tidlige etterkrigstiden, blir de nå møtt med forståelse og sympati. Alle forfatterne fremsetter en rekke forklaringer på hvorfor folk valgte å gå inn i NS. Det varierer hva de legger mest vekt på, men alle påpeker at oppslutningen om partiet hadde å gjøre med ideologiske motiver og familiære forhold.

De historiske samleverkene og oversiktsverkene har helt tydelig skiftet fokus fra patriotisme til lidelse, urett og «tapernes historie». Sentralt i denne perioden står også holocaust, som er blitt betegnelsen på nazistenes folkemord på jøder under andre verdenskrig. Særlig bøkene til Olstad og Ohman Nielsen tematiserer behandlingen av de norske jødene. Olstad trekker frem at Senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, som ble opprettet i 2001, har hatt betydning for økt fokus på de norske jødene erfaringer under den norske okkupasjonen.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Olstad (2010), s. 133

Olstad påpeker at en viktig årsak til forflytningen av jødernes erfaringer fra periferi til sentrum har å gjøre med en økt internasjonal oppmerksomhet om holocaust, i tillegg til en ny generasjons søkelys på det norske ansvaret.⁴⁰⁸ Både Olstad og Ohman Nielsen skriver at jødeutryddelsen i utgangspunktet var tyskernes prosjekt og ansvar, men de fremhever samtidig at det er like opplagt at Quisling-regimet samarbeidet og bisto, både ved sin jødefiendtlige agitasjon og ved å stille statsapparatet til rådighet ved arrestasjonene. De fremholder at aksjonen mot jødene sto under tysk kommando, men ble gjennomført av norsk politi. Dette bidrar til at NS-regimet i større grad blir ansvarliggjort for deportasjonen av jødene. Både Olstad og Ohman viser også til eksempler på at folk i motstandsbevegelsen var mindre velvillig innstilt på å hjelpe større grupper av flyktninger i frykt for avsløringer.⁴⁰⁹

Forfatterne av artikkelsamlingen *Et rettferdig oppgjør?* (2004) konkluderer med at det norske rettsoppgjøret var strengt, men rettferdig.⁴¹⁰ Ingerid Hagens bok, *Oppgjørets time. Om*

⁴⁰⁸ Olstad (2010), s. 131

⁴⁰⁹ Olstad (2010), s. 132-134 og Ohman Nielsen (2011), s. 125-126

⁴¹⁰ Artikkelsamlingen *Et rettferdig oppgjør?* (2004), redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, er en del av prosjektet *Å overkomme fortiden* som ble gjennomført ved Universitetet i Oslo 1999-2004. I alt åtte forskere behandler i denne artikkelsamlingen ulike sider ved rettsoppgjøret etter krigens slutt i 1945. Innledningsvis plasserer Hans Fredrik Dahl det norske oppgjøret i en internasjonal ramme. Han hevder at det norske oppgjøret foregikk i mer demokratiske former sammenlignet med andre europeiske og asiatiske rettsoppgjør. Ivo de Figueiredo gir en juridisk-historisk analyse av rettsoppgjøret, og trekker særlig frem tre dominerende trekk som utfylte og gikk over i hverandre. For det første behovet for å statuere et eksempel og demonstrere kravet om lojalitet til staten. For det andre skriver de Figueiredo at rettsoppgjøret var delvis opinionsstyrt, ved at det sterke opinionspresset i realiteten umuliggjorde et mildere alternativ. For det tredje mener han at rettsoppgjøret var selvkorrigerende. Idet følelsene kjølnet, opinionspresset avtok og skjevheter trådte klarere frem, endret rettsoppgjøret til en viss grad karakter. Det ble mildere, straffene ble lavere og det ble også flere henleggelse. Nikolai Brandal skriver om hvordan rettsoppgjøret ble behandlet i Stortinget 1945-51. Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen undersøker nærmere på hvilket grunnlag hvert eneste NS-medlem, aktivt eller passivt, kunne dømmes for forræderi etter 1945. Eirik Brazier tar for seg den lokale rettsinstitusjonen – herredsretten – og ser nærmere på hvordan den behandlet de sakene som ble reist mot frontkjemperne fra Tønsberg og i Inntrøndelag. Kjersti Brathagen skildrer oppgjøret med de ledende NS-kvinnene etter 1945, og undersøker om de ble dømt mildere eller strengere enn den mannlige partiledelsen. Svein Bue tar for seg den økonomiske delen av rettsoppgjøret – hvordan kombinasjonen av bøter, erstatninger og inndragninger hos de straffedømte innbrakte mange hundre millioner i statskassen. Morten Bentsen behandler de sakene fra rettsoppgjøret som aldri kom til offentlighetens kjennskap, nemlig de som ble henlagt av politiet uten at tiltale ble reist. Med unntak av Svein Bue, som i større grad vektlegger tilfeldigheter og bruk av skjønn, konkluderer artikkelforfatterne med at overgangen i Norge var en rettslig prosess, der hensynet til rettssikkerhet for den enkelte og rettferdighet gjennom likebehandling veide tungt. Artikkelforfatterne skriver også at rettsoppgjøret fremstår som strengt, selv om det ble mildnet over tid. Videre ble totalt fire andre bøker utgitt som en del av prosjektet *Å overkomme fortiden*. Lars-Erik Vaale gir en fremstilling av måten dødsstraffen ble praktisert på under Norges overgang til demokrati etter krigen i boka *Dommen til døden. Dødsstraffen i Norge 1945-50*. (2004). I boka *Krigsforbrytelser. Brudd på krigens lov i Norge 1945-50* (2004) undersøker Berit Nøkleby tilfeller hvor okkupasjonsmakten brøt krigens lov under okkupasjonen, og hvordan disse sakene ble behandlet under rettsoppgjøret. I *Oppgjøret med fortiden. Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati* (2004) analyserer Jon Elster i alt 36 eksempler på det han omtaler som overgangsoppgjør, det vil si overgangen fra diktatur til demokratisk styre. Han beskriver det norske oppgjøret etter 1945 som et eksempel på et overgangsoppgjør. Elster tar opp de rettslige dilemmaene, og følger også de moralske spørsmålene som reiser seg mot de alternative løsningene. I boka *De norske frontkjemperne. Fra Østfronten til straffarbeid* (2009) gir Stein Ugelvik Larsen et bredt, sosiologisk portrett av de norske frontkjemperne. Han kommer også inn på oppgjøret med dem etter krigens slutt i 1945.

landssvikoppjørets skyggesider (2009), står på mange måter i kontrast til innholdet i artikkelsamlingen *Et rettferdig oppgjør?* ettersom den viser til en rekke tilfeller der landssvikmistenkte ble svært brutalt behandlet både fysisk og psykisk fredsvåren 1945.⁴¹¹ Det fremstår interessant at de historiske samleverkene og oversiktsverkene vi har behandlet for denne perioden ikke tematiserer disse kontroversielle historiske forholdene. May-Brith Ohman Nielsen skriver rett nok om nordmenns rolle som fangevoktere og torturister i de såkalte «serberleirene», men tematiserer ikke de kontroversielle forholdene i tiden like etter frigjøringen. Lærebøkene Steffen Nikolaisen undersøker for perioden 2000-2008 tematiserer heller ikke disse forholdene, og han skriver at de trolig fremdeles er for kontroversielle, eller for negative, til å være en del av den allmenne historieopplæringen. Spørsmålet er om dette kan være et tegn på at det fremdeles finnes en form for konsensushistorie der det norske rettsoppgjøret skal fremholdes som rettferdig. Av de lærebøkene Steffen Nikolaisen undersøker i sin masteroppgave er det særlig Hans-Jørgen Hagens lærebok fra 2008, *Mennesker i tid 2*, som er i tråd med *Et rettferdig oppgjør?* ved å fremholde det norske oppgjøret som strengt, men rettferdig. Nikolaisen skriver at Ole-Kristian Grimnes med *Tidslinjer 2* (2008) og May-Brith Ohman Nielsen med *Portal* (2007) på den andre siden er mer opptatt av å få frem hvor omfattende og problematisk rettsoppgjøret var. At landssvikoppjøret var basert på rettferdighet og rettsstatsprinsipper forekommer ikke i disse bøkene.⁴¹² Når det kommer til de historiske samleverkene og oversiktsverkene er det særlig Furre og Olstad som i sine bøker omtaler det norske rettsoppgjøret som rettferdig.⁴¹³ May-Brith Ohman Nielsen skriver i *Norvegr* fra 2011 at det norske rettsoppgjøret var problematisk og omfattende.⁴¹⁴

I Nikolaisens undersøkelse er det bare Edvard Bull d.y. i sin lærebok *Nordmenn før oss* (1948) som kommer inn på den brutale behandlingen landssvikmistenkte ble utsatt for i tiden etter frigjøringen, ved å poengtere at også nordmenn var torturister og fangevoktere på tysk side.⁴¹⁵ Men likhet med Ohman Nielsen konsentrerer Bull seg i all hovedsak om de nordmennene som fungerte som fangevoktere og torturister under selve krigen, ettersom han

⁴¹¹ Her må det nevnes at boka *Oppjørets time* kun konsentrerer seg om tilfeller hvor det ikke var tale om rettferdighet. Artikkelsamlingen *Et rettferdig oppgjør?* er mer opptatt av å plassere det norske rettsoppgjøret i en juridisk ramme.

⁴¹² Nikolaisen (2012), s. 129

⁴¹³ Fures bok kom ut for første gang i 1999, og må derfor kunne sies å være i tråd med utgivelsen *Det vanskelige oppgjøret* fra 1979. Artikkelsamlingen *Et rettferdig oppgjør?* kom ikke ut før i 2004, og de delene av Fures bok som omtaler fenomenet landssvik og rettsoppgjøret er blitt stående uforandret siden første utgave av *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet. Frå vokstervisse til framtidstil.*

⁴¹⁴ Ohman Nielsen gir med andre ord samme beskrivelse som i læreboka *Portal* fra 2007.

⁴¹⁵ Nikolaisen (2012), s. 43

også skriver mest om «serberleirene» i Nord-Norge. I vår undersøkelse av de historiske samleverkene og oversiktsverkene er det særlig en interessant tendens som må bemerkes. Yngvar Ustvedt og Edvard Bull d.y. skriver temmelig utførlig om den brutale behandlingen mange landssvikere fikk i tiden etter frigjøringen i sine bøker, *Det skjedde i Norge 1945-1952- Den varme freden. Den kalde krigen* (1978) og *Norge i den rike verden. Tiden etter 1945* (1979). De nevner at landssvikmistenkte ble utsatt for både straffeeksersis, fysisk og psykisk vold og trusler i tiden etter frigjøringen, og da særlig i de mange landssvikleirene som med tiden ble opprettet.⁴¹⁶ Men etter at Johs. Andenæs ga ut sin bok *Det vanskelige oppgjøret* i 1979, har den brutale behandlingen av de landssvikmistenkte fredsvåren 1945 mer eller mindre «forsvunnet» fra de historiske samleverkene og oversiktsverkene. Eriksen og Halvorsen i bindet *Frigjøring* (1987), Lange i bindet *Samling om felles mål 1935-1970* (1998) og forfatterne i denne perioden kommer heller ikke inn på dette. Spørsmålet som melder seg er hvorfor de historiske fremstillingene har blitt utformet slik?

Trolig er det slik at disse historiske forholdene fremdeles kanskje er for kontroversielle eller negative til at de får plass i de historiske samleverkene og oversiktsverkene. Det må også nevnes at det har kommet relativt få utgivelser som tar for seg disse kontroversielle sidene ved fredsvåren 1945, der den første faktisk var Ingerid Hagens bok fra 2009. Likevel er det viktig å poengtere at de forholdene Hagen omtaler har vært allment tilgjengelig og publisert tidligere. Særlig Marta Steinsviks bok *Frimodige Ytringer* (1946) inneholder en rekke historier om rystende fangemishandling ved ulike fangeleire og fengsler.⁴¹⁷ Innholdet i boka ble betraktet som så graverende at det førte til langvarig politietterforskning.

Politietterforskningen blir redegjort for i St.meld. nr. 64 (1950), hvor hovedvekten av Steinsviks kritikk blir imøtekommet.⁴¹⁸ Takket være Steinsviks bok, gav den påfølgende politietterforskningen et mangfoldig etterforskningsmateriale. Uten dette materialet ville vi hatt lite kjennskap til landssvikfangenes skjebne. Det er dette materialet Ingerid Hagen benytter i boka *Oppgjørets time*.⁴¹⁹ I 2015 kom det en ny utgivelse som omtaler disse historiske forholdene, nemlig Ingeborg Solbrekkens bok *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppgjøret?* Solbrekken tar utgangspunkt i St.meld. nr. 64, og viser til at det til dels er dårlig samsvar mellom kildene og det som stortingsmeldingen hevder. Solbrekken skriver at

⁴¹⁶ Se Ustvedt (1978) s. 63-64 og Bull (1979) s. 43-45 for beskrivelser av disse historiske forholdene.

⁴¹⁷ Se Steinsvik (1946).

⁴¹⁸ Nikolaisen (2012), s. 28

⁴¹⁹ Hagen (2009), s. 9-10

riksadvokat Anders Aulie i stortingsmeldingen i enkelte grove tilfeller utelater materiale som avdekker justismord i tilknytning til politiets ulovlige metoder.⁴²⁰ Boka er delt inn i to deler, og den første delen gjennomgår provokatørens krigsforbrytelser, noe Solbrekken mener setter alvorligheten av at de ble brukt av landssvikpolitiet inn i rett sammenheng. Bokas andre del viser hvordan flere av de provokatørene som arbeidet i tyskernes tjeneste, ble brukt av norske myndigheter under rettsoppgjøret, og hvordan de systematisk ble brukt av politiets hemmelige avdeling, Sambandsavdelingen, en forløper for PST.⁴²¹

Om det fremdeles eksisterer en form for konsensushistorie der det norske rettsoppgjøret skal fremholdes som rettferdig, er naturligvis vanskelig å svare på. Selv om Martha Steinsviks bok fra 1946 omtaler en rekke historier om rystende fangemishandling ved ulike fengsler og fangeleire, så ble ikke disse historiske forholdene gjenstand for systematiske undersøkelser før historiker Ingerid Hagen i 2009 ga ut boka *Oppgjørets time*. Utgivelsen til Ingeborg Solbrekken fra 2015 bidrar også til økt oppmerksomhet og mer kunnskap om disse helt åpenbart kontroversielle historiske forholdene. Opplysningene som kommer frem kan med andre ord beskrives som relativt ferske. Trolig må det komme på plass flere systematiske undersøkelser av disse historiske forholdene, og egentlig er det vel bare tiden som vil vise om denne kontroversielle tematikken får plass i fremtidige historiske samleverk og oversiktsverk.

Fokuset i denne perioden er for en stor del rettet mot de sosiale utenomrettslige dommene og de menneskene som ble rammet her. Behandlingen av «tyskerjentene», de norske krigsbarna og NS-barna står sentralt.⁴²² Samtlige av forfatterne i mitt utvalg av bøker retter søkelyset mot norske holdninger og handlinger mot utsatte grupper i krigens kjølvann. Særlig Olstad og Ohman Nielsen skriver utførlig om disse gruppene. De får frem at «tyskerjentene» ble utsatt for en behandling som er lite verdig det norske samfunnet, der de ble trakassert og internert uten lov og dom i strid med rettsstatens prinsipper. Dessuten skriver de at kvinner som hadde giftet seg med tyske soldater, ble fratatt sitt norske statsborgerskap i 1945 og sendt til Tyskland. Videre får de frem at barn med norsk mor og tysk soldat som far- de såkalte krigsbarna- av norske myndigheter ble utsatt for en negativ særbehandling. De ble sett på

⁴²⁰ Solbrekken (2015), s. 9

⁴²¹ Solbrekken (2015), s. 9

⁴²² Følgende utgivelser er sentrale i denne sammenhengen: Olsen, Kåre (1998). *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*, Ugelvik Larsen, S. red. (1999). *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Borgersrud, Lars (2005). *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*, Ericsson, K. & Simonsen, E. (2005). *Krigsbarn i fredstid*, Borge, Baard (2002). *De kalte oss naziengel – NS-barnas historie 1940-2002*, Aarnes, Helle (2009). *Tyskerjentene. Historiene vi aldri ble fortalt* og Drolshagen, Ebba (2009). *De gikk ikke fri. Kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*.

som tyske, til tross for at flertallet av dem var norske statsborgere. Ohman Nielsen og Olstad får frem at krigsbarna forble et problem for norske myndigheter, noe som førte til en rekke særbestemmelser. Ohman Nielsen skriver at disse barna ofte også fikk en dårlig start på livet rent økonomisk, og at dette må ha fått virkninger på andre områder som kosthold, helse, skole, utdanning og generell levestandard. Hun konkluderer med at denne særbehandlingen sannsynligvis også nørte opp under tendensene til trakassering og mobbing i lokalmiljøet.

De historiske samleverkene og oversiktsverkene som utkom i den tidlige etterkrigstiden var, som vi har sett, klart preget av patriotiske fremstillingsmåter. Pieter Lagrou hevder at det var viktig for etterkrigstidens nasjoner å samle seg om patriotiske, nasjonale og solidariske verdier. Landene skulle bygges opp på nytt, og samlende heltefortellinger skulle vise seg å bli viktige i denne gjenoppbyggingsprosessen.⁴²³ I konstruksjonen av disse heltefortellingene skriver Anne Eriksen at det var nettopp slike verdier man søkte å forherlige om og oppvurdere også i Norge etter krigen. På den denne måten ble det skapt en samlende og patriotisk konsensushistorie hvor motstandsarbeidet mot okkupasjonsmakten skulle komme til å stå sentralt. Landssvik ble på den annen side betraktet som noe man ikke ønsket å undersøke nærmere i særlig grad, ettersom dette var en tematikk som opponerte mot den nasjonale konsensusen. Synne Corell skriver i boka *Krigens ettertid- Okkupasjonshistorien i norske historiebøker* (2010) at de mange landssvikene i norske historiske samleverk og oversiktsverk er konstruert som en del av «de andre» i teksten. På denne måten blir de plassert utenfor det nasjonale fellesskapet som består av de gode, patriotiske motstandsfolkene som kjempet tappert mot okkupasjonsmakten i årene 1940-1945.⁴²⁴

Rammeteksten på side 125 i det fjerde bindet av *Norvegr* gir et godt bilde på hvordan fremstillingen av landssvik har endret seg etter krigens slutt i 1945. Her nevner Ohman Nielsen de undersøkelsene sosiologistudenten Nils Christie gjorde av fangevoktere i konsentrasjonsleirene for jugoslaviske krigsfanger i Nord-Norge, de såkalte «serberleirene».⁴²⁵ Christie fant her ut at norske fangevoktere også lot seg brutalisere, både som fangevoktere og fanger.⁴²⁶ Da Christies undersøkelse kom ut for første gang i 1952, fikk den knapt noen oppmerksomhet. Tematikken i undersøkelsen opponerte tydelig mot den patriotiske konsensushistorien, som vektla samholdet og de nasjonale verdiene. 20 år senere ble den gitt ut på nytt, og da var interessen en helt annen, også utenfor forskernes rekker. I

⁴²³ Lagrou (2000), s. 2-5

⁴²⁴ Corell (2010), s. 26-27

⁴²⁵ Ohman Nielsen (2011), s. 125

⁴²⁶ Ohman Nielsen (2011), s. 125

2010 ble den trykket opp igjen, og da hadde den oppnådd klassikerstatus.⁴²⁷ Avhandlingen og studien var helt den samme, det var snarere leserne, samfunnet og ikke minst historieforståelsen som hadde endret seg. Det er egentlig først i denne perioden at forfatterne behandler landssvik med tilstrekkelig kritisk og emosjonell distanse til de historiske begivenhetene.

Vi har i denne oppgaven sett at fokuset har skiftet fra patriotisme til lidelse, urett og «tapernes historie». I denne perioden er det nemlig NS-medlemmene, NS-barna, «tyskerjentene» og krigsbarna som står i sentrum. Forfatterne forsøker å forstå taperne på deres egne premisser, og ikke bare fordømme dem som landssvikere. Med slike fremstillingsformer blir ideologien til Nasjonal Samling tatt på alvor, og fremhevet som en betydelig motivasjonsfaktor. Krigens tapere blir enkelt og greit tatt på alvor etter sine intensjoner. Denne undersøkelsen har vist at særlig historien til krigsbarna har vært et tabu, et urørlig, forbudt og farlig område. Å løfte dette temaet fram og diskutere det i offentligheten innebærer en form for fortidsbearbeiding. Ifølge Jon Reitan har en slik fortidsbearbeiding fra 1990-årene vært en hovedsak i europeisk krigs- og okkupasjonshistorie.⁴²⁸

4.5. Konklusjon

Forfatterne fremsetter i denne perioden nye forklaringer på hvorfor folk valgte å gå inn i Nasjonal Samling. De fremhever ideologiske forklaringer, der de vektlegger at NS klarte å binde sammen nasjonal bonderomantikk med fascistiske og nazistiske elementer. I dette lå det en sterk motstand mot sosialisme og kommunisme, i tillegg til aversjon mot det parlamentariske systemet. Særlig Ohman Nielsen får frem at det ikke bare var ideologiske motiver som gjorde at folk gikk inn i partiet, men vektlegger også at personlig ærgjerrighet, frykt for tap av stilling, trusler eller bekvemmelighet spilte inn. Videre får hun også med at mange mannlige partimedlemmer meldte inn ektefelle og barn i partiet for å bidra til å fylle rekkene. Slike fremstillinger får frem nye sider ved fenomenet landssvik, og søker i større grad å forklare Nasjonal Samling som en politisk bevegelse folk faktisk sluttet seg til og hva årsakene til dette kunne være.

Spørsmålet om det norske rettsoppgjøret var rettferdig står sentralt i de historiske samleverkene og oversiktsverkene i denne perioden, i tråd med den faghistoriske utgivelsen

⁴²⁷ Ohman Nielsen (2011), s. 125

⁴²⁸ Reitan (2008), s. 4-6

Et rettferdig oppgjør? (2004). Steffen Nikolaisen skriver i sin masteroppgave at ingen av de lærebøkene han undersøker for tidsrommet 2000-2008 tematiserer mishandlingen av landssvikmistenkte og landssvikfanger fredsvåren 1945, og han spør seg om det som følge av dette fremdeles eksisterer en form for konsensushistorie der det norske rettsoppgjøret skal fremholdes som rettferdig.⁴²⁹ Det fremstår interessant at det heller ikke er noen av de historiske samleverkene og oversiktsverkene som tematiserer disse historiske forholdene. Kanskje er dette en tematikk som fremdeles er for kontroversiell eller negativ til at den får plass i både lærebøker og historiske samleverk og oversiktsverk. Etter at Marta Steinsvik ga ut sin bok *Frimodige Ytringer* i 1946, skulle det ta lang tid før noen undersøkte disse forholdene ytterligere. Den første var faktisk Ingerid Hagens bok fra 2009, nemlig *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider*. Denne utgivelsen konkluderte med at det foregikk en systematisk og omfattende fangemishandling i fengslene de første årene etter krigen, og at denne er sterkt nedtonet og dels benektet i St. meld. nr. 64 (1950).⁴³⁰ Videre undersøker boka til Ingeborg Solbrekken fra 2015, *Landssvikoppgjørets hemmelige historie*, en rekke saker der flere krigsforbrytere ble brukt som provokatører under rettsoppgjøret. Opplysningene som kommer frem om disse historiske forholdene må derfor kunne beskrives som relativt ferske. Trolig må det komme på plass flere systematiske undersøkelser av tematikken, og egentlig må det kunne hevdes at det bare er tiden som vil vise om disse åpenbart kontroversielle forholdene får plass i fremtidige lærebøker og historiske samleverk og oversiktsverk.

Pieter Lagrou skriver at de vesteuropeiske nasjonene i den tidlige etterkrigstiden helt tydelig søkte å verne om og oppvurdere nasjonale, patriotiske og solidariske verdier.⁴³¹ Dette ble sett på som nødvendig og viktig i den omfattende gjenoppbyggingsprosessen landene sto ovenfor.⁴³² Men flere av forfatterne i mitt utvalg påpeker i denne perioden at oppvurderingen av slike verdier lett kan føre til at skillelinjene blir overforenklet og kompleksiteten redusert til bilder i sort/hvitt. Både Olstad og Ohman Nielsen skriver at dersom vi skal få mer innsikt i okkupasjonstidens samarbeidsformer og samarbeidsklima, må vi våge å stille kritiske spørsmål til slike forestillinger.

⁴²⁹ Nikolaisen (2012), s. 128-129

⁴³⁰ Solbrekken (2015), s. 11

⁴³¹ Lagrou (2000), s. 7

⁴³² Eriksen (1995), s. 25-26

KAPITTEL 5: KONKLUSJON OG HELHETLIGE PERSPEKTIVER

I denne oppgaven har målet vært å undersøke hvordan historiske samleverk og oversiktsverk har fremstilt fenomenet landssvik i perioden 1945-2016. Hovedproblemstillingen for oppgaven lyder slik: *Hvordan har det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik blitt fremstilt i norske historiske samleverk og oversiktsverk, og hva var det som la grunnlaget for etterkrigstidens tolkninger?*

I konklusjonen vil jeg forsøke å besvare hovedproblemstillingen og underproblemstillingen på bakgrunn av de funnene jeg har gjort, og samtidig se dette i lys av oppgavens teoretiske perspektiver. Dette gjelder Pieter Lagrou og begrepet *den patriotiske minnekulturen* og Anne Eriksen og hennes teorier tilknyttet *det kollektive minnet*. Jeg vil først gjøre rede for hvordan de historiske samleverkene og oversiktsverkene har fremstilt rettsoppgjøret og fenomenet landssvik i perioden 1945-2016, og peke på hvilke årsaker som har hatt betydning for bøkernes utvikling i dette tidsrommet. Avslutningsvis jeg vektlegge perspektiver på perioden 1945-2016 som helhet.

5.1. Sammenfatning av innholdet i de historiske samleverkene og oversiktsverkene

5.1.1. 1945-1970- Patriotisme og utelatelse av landssviktematikk

I den første perioden, som strekker seg fra 1945-1970, blir det norske rettsoppgjøret viet svært liten plass i bøkene. Fenomenet landssvik tematiseres i noe større grad, men da helst i en mer patriotisk og moralsk kontekst. Forfatterne etablerer et skille mellom de gode, patriotiske nordmennene på den ene siden, og de «onde, brutale og feige» landssvikterne på den andre. Det proklameres tidlig at det er «vi», de gode motstandsfolkene, som står mot «dem», representert ved de tyske okkupasjonsmyndighetene, Vidkun Quisling og Nasjonal Samling. Ingen av forfatterne søker å forklare NS som en politisk bevegelse folk faktisk sluttet seg til, og hva årsakene til dette kunne være. Fenomenet landssvik blir videre i denne perioden i høy grad gjort synonymt med partiet Nasjonal Samling. Andre former for kollaborasjon blir i liten grad tematisert. Skodvin, Christensen og Jensen kommer bare kort inn på økonomisk samarbeid, og da særlig tyskerarbeidet. Samtlige av forfatterne beskriver dette som en utelukkende negativ virksomhet, og all skylden blir lagt på tyskerne. Det må i denne

sammenhengen nevnes at tilgangen på informasjon og dybdestudier var begrenset rett etter krigen. Men når det gjaldt tyskerarbeid, så hadde man økonomene Odd Aukrust og P.J. Bjerves studie *Hva krigen kostet Norge*, som kom ut alt i 1945. Dermed var det trolig lettere å skrive om tyskerarbeidet enn andre emner.⁴³³

Alle de tre verkene har videre et overveiende fokus rettet mot motstandskampen. Pieter Lagrou skriver at for de vesteuropeiske nasjonene som hadde vært under fremmed styre i årene 1940-1945 ble patriotiske og heroiserende elementer svært viktige byggesteiner i den omfattende gjenoppbyggingsprosessen landene sto ovenfor.⁴³⁴ Her skulle det sivile og militære motstandsarbeidet mot okkupasjonsmakten komme til å spille en viktig rolle. Slik ble det her i Norge skapt en dominerende og patriotisk konsensushistorie som forteller om tapre, heroiske motstandsfolks kamp mot tyskere og NS-folk. Motstandskampen blir forherliget, oppvurdert og vernet om, og resultatet av dette blir at rettsoppgjøret og fenomenet landssvik havner på utsiden av okkupasjonsfortellingen og bare i begrenset grad blir tematisert.

En annen årsak til at landssviktematikk underkommuniseres i perioden 1945-1970 har å gjøre med at det forelå svært lite faghistorisk forskning på det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik helt frem til midten av 1970-årene. Den nasjonale og patriotiske konsensushistorien ble ikke utfordret i særlig grad før 1970, ettersom mange historikere ikke ønsket å forske på temaer tilknyttet landssviktematikk i perioden.⁴³⁵

5.1.2. 1970-2000- Konsensus, NS-revisjonisme og okkupasjonsmyter under kritikk

I den andre perioden, fra 1970-2000, er de historiske samleverkene og oversiktsverkene klart mer nyanserte og reflekterende, ettersom de søker å få frem nye sider ved kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Forfatterne kritiserer den kollektive avstraffelsen av alle NS-medlemmene og gjeninnføringen av dødsstraffen, i tillegg til at de gir en bredere presentasjon av økonomisk landssvik og de utenomrettslige sidene ved oppgjøret. Årsakene til at det norske rettsoppgjøret og fenomenet landssvik blir presentert grundigere er flere. I denne perioden kommer det i stand mer historisk forskning på Nasjonal Samling, som de historiske samleverkene og oversiktsverkene inkorporerer i sine fremstillinger. Ifølge Stein Ugelvik Larsen er den første revisjonistiske utgivelsen om krigsårene boka *Krigen i Norge*, som Hans

⁴³³ Aukrust & Bjerve (1945), s. 116-122

⁴³⁴ Lagrou (2000), s. 5

⁴³⁵ Grimnes (1990), s. 112

Fredrik Dahl ga ut i 1974.⁴³⁶ Her delegitimerer Dahl en rekke okkupasjonsmyter.⁴³⁷ Noe av den samme argumentasjonen blir fremhevet i Terje Valens bok fra 1974: *De tjente på krigen. Hjemmefronten og kapitalen*. Han viser til at tolkningen av den økonomiske utviklingen under krigen spriker blant de økonomene som har omtalt den og at det kan være grunn til å anta at mange virkelig hadde store fordeler under krigen i Norge.⁴³⁸ Særlig i løpet av 1980-årene ble det også publisert mange nye bøker om krigen, NS og ulike forhold i Norge som hittil ikke hadde vært tatt opp. Forfattere som Jan Didriksen, Øystein Sørensen, Nils Johan Ringdal, Hans-Fredrik Dahl, Oddvar Høidahl, Tore Pryser og mange andre kom ut med bøker og flere fra NS-siden skrev biografier og apologetiske bøker om okkupasjonen. Det illustrerte åttebindsverket *Norge i Krig* kom ut i perioden 1984-1987, og inneholdt en blanding av tradisjonell tolkning og nye perspektiver og vinklinger. Særlig ble hverdagslivet under krigen fremhevet som et nytt tema.⁴³⁹

I tillegg ble det i 1970-årene økt interesse for sosialhistorie, «historie nedenfra» eller historie der «folk flest» var inkludert.⁴⁴⁰ Slik kom de mange NS-medlemmenes historie mer frem i lyset. I 1979 utkom boka *Det vanskelige oppgjøret*, og dette var det første forsøket på å gi en samlet fremstilling av det norske rettsoppgjøret og dets tilhørende problemer.⁴⁴¹ Boka til Andenæs har helt tydelig bidratt med mer kunnskap som de historiske samleverkene og oversiktsverkene har tatt med i sine fremstillinger. Tidsaspektet har også betydning for den økte dekningen av kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Med økt distanse til okkupasjonsårene ble det som nevnt lettere for forfatterne å ta opp emner som tidligere ble betraktet som problematiske, deriblant kollaborasjon.

Innenfor landssvikforskningen i perioden 1975-2000 er det en utbredt oppfatning av at et rettsoppgjør var nødvendig, og at det oppgjøret som ble gjennomført kunne forsvares med moralske og juridiske argumenter. Til tross for at Andenæs i *Det vanskelige oppgjøret* problematiserer og kritiserer deler av rettsoppgjøret, finnes det en åpenbar lojalitet til oppgjøret og dets arkitekter. I vår undersøkelse har vi avdekket at særlig de historiske

⁴³⁶ Ugelvik Larsen (1999a), s. 23

⁴³⁷ I det siste kapittelet i denne boka formulerer Dahl sine «seks myter om okkupasjonen»: 1) hele folkets spontane motstand fra 9.april, 2) Stortingets rolle som nødanker i farens stund, 3) hele folket var samlet mot tyskerne og Quisling, 4) den store betydningen av norsk motstand som «kamp» mot tyskerne, 5) alle nordmenn utenom NS var lojale i motstandskampen og 6) folk flest kom godt gjennom krigen (men visse grupper ble glemte). Se Dahl (1974), s. 175-189.

⁴³⁸ Valen (1974), s. 182-189

⁴³⁹ Se boka til Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig* (1986), bind 5 i serien *Norge i Krig* (1984-1987).

⁴⁴⁰ Dahl (1990), s. 318-320

⁴⁴¹ Andenæs (1998), s. 7-8

samleverkene og oversiktsverkene som kom ut etter boka til Andenæs fremstiller rettsoppgjøret på en måte som gjør at det ikke mister sin legitimitet. Dette gjelder særlig Eriksen og Halvorsen og Lange. Ustvedt kommer ikke i særlig grad inn på dette i sin fremstilling, mens Bull d.y. tenderer mot å fremstille rettsoppgjøret som lite rettferdig, ettersom han gjør et stort poeng av at han ikke kan se logikken i at alle de passive medlemmene av NS skulle dømmes, når så mange tyskerarbeidere gikk fri.⁴⁴² Uansett kan det hevdes at de historiske samleverkene og oversiktsverkene som kom ut etter boka til Andenæs forsvarer det norske rettsoppgjøret med moralske og juridiske argumenter.

På samme tid er også flere av verkene i perioden 1970-2000 preget av patriotiske fremstillingsmåter som er i tråd med tesene til Pieter Lagrou og Anne Eriksen. Dette gjelder særlig fremstillingene av medlemmene av NS og Vidkun Quisling. Når de historiske samleverkene og oversiktsverkene er preget av en slik veksling mellom tradisjonisme og nyorientering blir det temmelig problematisk å forholde seg til tekstene. Resultatet blir at den patriotiske og nasjonale konsensushistorien langt på vei blir opprettholdt.

5.1.3. 2000-2016- Nedbygging av den patriotiske historiekulturen og endringer i det offentlige historiebildet?

I perioden 2000-2016 fremsetter forfatterne nye forklaringer på hvorfor folk valgte å gå inn i NS. De fremhever ideologiske forklaringer, der de vektlegger at Nasjonal Samling klarte å binde sammen nasjonal bonderomantikk med fascistiske og nazistiske elementer. I dette lå det en sterk motstand mot sosialisme og kommunisme, i tillegg til aversjon mot det parlamentariske systemet. Særlig Ohman Nielsen får frem at det ikke bare var ideologiske motiver som gjorde seg gjeldende, men vektlegger også at personlig ærgjerrighet, frykt for tap av stilling, trusler eller bekvemmelighet spilte inn.⁴⁴³ Videre får hun også med at mange mannlige partimedlemmer meldte inn ektefelle og barn i partiet for å bidra til å fylle rekkene. Slike fremstillinger søker å forklare NS som en politisk bevegelse folk faktisk sluttet seg til, og hva årsakene til dette kunne være.

Spørsmålet om det norske rettsoppgjøret var rettferdig står sentralt i de historiske samleverkene og oversiktsverkene i denne perioden, i tråd med den faghistoriske utgivelsen *Et rettferdig oppgjør?* (2004). Ingen av de historiske samleverkene og oversiktsverkene vi har

⁴⁴² Bull (1979), s. 44-45

⁴⁴³ Ohman Nielsen (2011), s. 107

undersøkt for tidsrommet 2000-2016 tematiserer mishandlingen av landssvikmistenkte og landssvikfanger fredsvåren 1945, og spørsmålet er om det som følge av dette fremdeles eksisterer en form for konsensushistorie der det norske rettsoppgjøret skal fremholdes som rettferdig. Dette er naturligvis et spørsmål det er vanskelig å svare på. Etter at Marta Steinsvik ga ut sin bok *Frimodige Ytringer* i 1946, skulle det ta lang tid før noen undersøkte disse forholdene ytterligere. Den første var faktisk Ingerid Hagens bok fra 2009, nemlig *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider*. Denne utgivelsen konkluderte med at det foregikk en systematisk og omfattende fangemishandling i fengslene de første årene etter krigen, og at denne er sterkt nedtonet og dels benektet i St. meld. nr. 64 (1950).⁴⁴⁴ Videre undersøker boka til Ingeborg Solbrekken fra 2015, *Landssvikoppgjørets hemmelige historie*, en rekke saker der flere krigsforbrytere ble brukt som provokatører under rettsoppgjøret.⁴⁴⁵ Opplysningene som kommer frem om disse historiske forholdene må derfor kunne beskrives som relativt ferske. Trolig må det komme på plass flere systematiske undersøkelser av tematikken, og egentlig må det kunne hevdes at det bare er tiden som vil vise om disse åpenbart kontroversielle forholdene får plass i fremtidige historiske samleverk og oversiktsverk.

De vesteuropeiske nasjonene søkte helt tydelig å verne om og oppvurdere patriotiske, solidariske og nasjonale verdier i den tidlige etterkrigstiden. Dette ble betraktet som nødvendig og viktig i den omfattende gjenoppbyggingsprosessen landene sto ovenfor.⁴⁴⁶ Men flere av forfatterne i mitt utvalg påpeker at oppvurderingen av slike verdier lett kan føre til at skillelinjene blir overforenklet og kompleksiteten redusert til bilder i sort/hvitt. Både Olstad og Ohman Nielsen skriver at dersom vi skal få mer innsikt i okkupasjonstidens samarbeidsformer og samarbeidsformer, må vi våge å stille kritiske spørsmål til slike forestillinger.

Vi har i denne oppgaven sett at fokuset har skiftet fra patriotisme til lidelse, urett og «tapernes historie».⁴⁴⁷ I perioden 2000-2016 er det nemlig NS-medlemmene, NS-barna, «tyskerjentene» og krigsbarna som står i sentrum. Forfatterne forsøker å forstå taperne på deres egne premisser, og ikke bare fordømme dem som landssvikere. Med slike fremstillingsformer blir ideologien til Nasjonal Samling tatt på alvor, og fremhevet som en betydelig motivasjonsfaktor. Krigens tapere blir enkelt og greit tatt på alvor etter sine intensjoner. Denne undersøkelsen har vist at særlig historien til krigsbarna har vært et tabu, et urørlig,

⁴⁴⁴ Hagen (2009), s. 9-10

⁴⁴⁵ Solbrekken (2015), s. 11

⁴⁴⁶ Lagrou (2000), s. 2-5

⁴⁴⁷ Sem (2011), s. 97

forbudt og farlig område. Å løfte dette temaet fram og diskutere det i offentligheten innebærer en form for fortidsbearbeiding. Ifølge Jon Reitan har en slik fortidsbearbeiding fra 1990-årene vært en hovedsak i europeisk krigs- og okkupasjonshistorie.⁴⁴⁸

5.2. Helhetlige perspektiver på perioden etter 1945 og frem til 2016

Det er særlig er ett trekk som går igjen i de historiske samleverkene og oversiktsverkene, og det er intensjonen om å fremstille det norske rettsoppgjøret på en måte som gjør at det ikke mister sin legitimitet. Dette gjør seg gjeldende fra 1940-årene og frem til i dag. Et rettferdighetsperspektiv er representert både ved Andenæs (1979) og Dahl og Sørensen (red.) (2004). Samtlige fremholder at rettsoppgjøret ble gjennomført innenfor rettsstatens rammer og på en rettferdig måte, til tross for kritikk av det juridiske grunnlaget og de sosiale utenomrettslige dommene.⁴⁴⁹ Hagen (2009) og Solbrekken (2016) er blant de forfatterne som så langt har utfordret de positive tilnærmingene til rettsoppgjøret, selv om dette ikke er representert i de historiske samleverkene og oversiktsverkene i mitt utvalg.

Basert på funnene i denne undersøkelsen og i tidligere forskning, representert ved lærebokundersøkelsen til Steffen Nikolaisen, kan det synes som om følgende mønster gjør seg gjeldende. I perioden 1945-1970 sto den politiske agendaen sterkt, ettersom myndighetene etter krigens slutt i 1945 etablerte en konsensushistorie som la vekt på narrativet om de «gode nordmennene» som viste et sterkt samhold mot fienden. I denne forbindelsen vil det være nødvendig å trekke frem et viktig poeng i forbindelse med forskjellen mellom historieforskningen og historien som faktisk fundament for historieformidling og nasjonsbygging. En nasjon trenger en historiefremstilling som gir mening for den enkelte og gir legitimitet til de nasjonale institusjonene. Norske myndigheter hadde etter fredsslutningen i 1945 behov for å legitimere sitt styre og begrunne den innsatsen som man hadde gjort under krigen, samtidig med at det nye styret skulle skille mellom rett og galt i det som hadde skjedd. Denne legitimeringen måtte være troverdig og etter hvert bygges inn i undervisningen i skolen og i begrunnelse for de tiltak man satte i verk for å straffe eller rettferdiggjøre tidligere handlinger som offentlige myndigheter hadde stått ansvarlige for. Fremstillingen av det

⁴⁴⁸ Reitan (2008), s. 4-6

⁴⁴⁹ Steffen Nikolaisen skriver at et rettferdighetsperspektiv også er representert i de lærebøkene han undersøker for den videregående skolen i perioden 1945-2008. Se Nikolaisen (2012), s. 138-139.

norske rettsoppjøret og fenomenet landssvik i er derfor i denne perioden i høy grad politisk motivert.⁴⁵⁰ Det er også en form for instrumentell historiebruk, der politikere, forretningsinteresser og andre bevisste aktører bruker historien retorisk for å overbevise og overtale andre.⁴⁵¹

Når det gjelder tiden etter 1970, kom historisk forskning kom til å spille en større rolle. Ny historisk forskning bidro med ny kunnskap på et felt som frem til da var lite undersøkt. Dette åpnet opp for nyanser og nye årsaksforklaringer, og førte til at den nasjonale og patriotiske konsensushistorien mistet sin legitimitet.⁴⁵²

Jon Reitan mener at det etter årtusenskiftet er betimelig å snakke om et nytt offentlig historiebilde som er kjennetegnet av en tiltagende nedbygging av en patriotisk historiekultur.⁴⁵³ Vi har sett at forfatterne i mitt utvalg av historiske samleverk og oversiktsverk har skiftet fokus fra patriotisme til lidelse, urett og «tapernes historie». I perioden 2000-2016 er det nemlig NS-medlemmene, NS-barna, «tyskerjentene» og krigsbarna som står i sentrum. Forfatterne forsøker å forstå taperne på deres egne premisser, og ikke bare fordømme dem som landssvikere. Med slike fremstillinger blir ideologien til Nasjonal Samling tatt på alvor, og fremhevet som en betydelig motivasjonsfaktor. Krigens tapere blir ganske enkelt tatt på alvor etter sine intensjoner. Særlig historien til krigsbarna har vært et tabu, et urørlig, forbudt og farlig område. Å løfte dette teamet fram og diskutere det i offentligheten innebærer en form for fortidsbearbeiding. Ifølge Jon Reitan har en slik fortidsbearbeiding vært en hovedsak i europeisk krigs- og okkupasjonshistorie siden slutten av 1990-årene.⁴⁵⁴ Med Odd-Bjørn Fures ord kan det hevdes at «tidligere atferd som oppleves som belastende, først nå nitidig rekonstrueres og tolkes, og deretter må det trekkes moralske og politiske slutninger».⁴⁵⁵ På denne måten hevder Fure at det har skjedd en forskyvning fra et *selvgodt* til et *selvkritisk* historiebilde.⁴⁵⁶

Samtidig kan det være grunn til å spørre seg om det virkelig er tale om et slikt nytt offentlig historiebilde, ettersom det som regel skal mer enn ny forskning til. Snarere er det tale om en ny forskningsinnsats og et nytt ståsted for en generasjon med okkupasjonshistorikere. Finn Olstad skriver at denne forskningsinnsatsen har bidratt til å gjøre bildet av krigen og dens

⁴⁵⁰ Ugelvik Larsen (1999a), s. 29

⁴⁵¹ Stugu (2008), s. 13-14

⁴⁵² Lenz & Nilssen (2011), s. 19-22

⁴⁵³ Reitan (2008), s. 4

⁴⁵⁴ Reitan (2008), s. 4-6

⁴⁵⁵ Fure (1990), s. 43

⁴⁵⁶ Fure (1990), s. 43

ettervirkninger mer mangfoldig, ettersom den ansporer til nasjonal selvkritikk. Men Olstad spør seg likevel om ikke dette må betraktes som utfyllinger og korreksjoner i forhold til krigens og okkupasjonens sentrale historiske lærdom: nasjonal og politisk undertrykkelse, motstand og frigjøringskamp.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Olstad (2010), s. 136

Litteraturliste

Litteratur

- Andenæs, Johs. (1998). *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. 3.opplag. Otta, Tano Aschehoug.
- Aukrust, O. & Bjerve, P.J. (1945). *Hva krigen kostet Norge*. Oslo, Dreyers Forlag.
- Bentsen, Morten. (2004). Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 193-221.
- Berggrav, Eivind. (1945). *Folkedommen over NS. Menneskelig og moralsk. Hva vil være rett av oss?* Oslo, Land og Kirke.
- Bergløff, Anders. (1947). *Etter 7.mai*. Oslo, eget forlag.
- Borge, Baard. (2002). *De kalte oss naziyngele – NS-barnas historie 1940-2002*. Oslo, Samlaget.
- Borgersrud, Lars. (2005). *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Brandal, Nikolai. (2004). «En rettsstat verdig». Oppgjøret i Stortinget 1945-50. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 52-86.
- Bratberg, Øivind. (2014). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo, Cappelen Damm akademisk.
- Brathagen, Kjersti (2004). Oppgjøret med NS-kvinnene. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 136-159.
- Brazier, Erik. (2004). Tjeneste for fienden med våpen i hånd. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 118-135.
- Bryld, C. & Warring, A. (1998). *Bæsettelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og bæsettelse 1945-1997*. Frederiksberg, Roskilde universitetsforlag.

- Bue, Svein. (2004). Det økonomiske oppgjøret. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 160-192.
- Bøe, J.B & Knutsen, K. (2012). *Innføring i historiebruk*. Oslo, Cappelen Damm, Høyskoleforlaget.
- Corell, Synne. (2010). *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo, Spartacus forlag AS.
- Dahl, Hans Fredrik. red. (1974). *Krigen i Norge*. Oslo, Pax Forlag.
- Dahl, Hans Fredrik (1974). Seks myter om okkupasjonen. I: Dahl, Hans Fredrik red. *Krigen i Norge*. Oslo, Pax Forlag, s. 175-189.
- Dahl, Hans Fredrik. (1991). *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Oslo, Aschehoug
- Dahl, Hans Fredrik. (1992). *Vidkun Quisling. En fører for fall*. Oslo, Aschehoug
- Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red. (2004). *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag.
- Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. (2004). Et parti av lovbrutere. I: Dahl, H.F. & Sørensen, Ø. red.: *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 87-117.
- Dahl, Hans Fredrik (2004). Innledning: Oppgjøret som rystet Norge. I: Dahl, H.F. og Sørensen, Ø., red.: *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag, s. 9-29.
- Dahl, H.F, Hjeltnes, Guri & Hagtvatn, Bernt. (1982). *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Oslo, Pax Forlag.
- Dahl, Ottar. (1990). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*. 4.utg. Oslo, Universitetsforlaget.
- Didriksen, Jan. (1987). *Industrien under hakekorset*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Drolshagen, Ebba. (2009). *De gikk ikke fri. Kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*. Oslo, Oktober Forlag.
- Ellingsen, Dag. (1993). *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Gyldendal.
- Elster, Jon. (2004). *Oppgjøret med fortiden. Internasjonalt perspektiv på overgangen til fred*. Oslo, Pax Forlag.

- Ericsson, E. & Simonsen, E. (2005). *Krigsbarn i fredstid*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Eriksen, Anne. (1995). *Det var noe annet under krigen. 2.verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo, Pax Forlag.
- Figueiredo, Ivo de. (1995). En norsk historikerstrid. *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4 1995.
- Figueiredo, Ivo de. (2004). Et rettferdig oppgjør? Etterkrigsoppgjøret som rettslig og historisk problem. I Dahl, H.F. & Sørensen, Ø red.: *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo, Pax Forlag.
- Fure, Odd-Bjørn. (1999). Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering. I Ugelvik Larsen, S. red.: *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Grimnes, Ole-Kristian. (1990). Historieskrivingen om okkupasjonen. Det nasjonale konsensussyndromets gjennomslagskraft. *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 2, 1990, s. 108-121.
- Grimnes, Ole-Kristian. (1999). Kollaborasjon og oppgjør. I Ugelvik Larsen, S. red. *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 47-57.
- Hagen, Ingerid. (2009). *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo, Spartacus forlag AS.
- Heiret, J., Ryymin, T., & Skålevåg, S.A., red. (2013a). *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo, Pax Forlag.
- Heiret, Jan. (2013b). Samtidsfortellinger som nasjonalhistorie. I: Heiret, J., Ryymin, T & Skålevåg, S.A., red. *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo, Pax Forlag, s. 61-96.
- Hjeltnes, Guri. *Hverdagsliv*, bd.5 i Magne Skodvin red. (1986): Norge i krig- fremmedåk og frihetskamp 1940-1945. Oslo, Aschehoug.
- Høidahl, Oddvar. (1988). *Quisling- en studie i landssvik*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Justis- og politidepartementet. (1962). *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*. St.meld. nr.17 (1962-63). Gjøvik.

- Krog, Helge. (1969). *6-te kolonne? Om den norske storindustriens bidrag til Nazi-Tysklands krigføring*. Oslo, Ny forøket utgave på Pax Forlag.
- Kroglund, Nina Drolsum. (2010). *Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*. Oslo, Forlaget Historie & Kultur AS.
- Lagrou, Pieter. (2000). *The legacy of Nazi Occupation- Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945-1965*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Langeland, Oliver H. (1948). *Dømmer ikke*. Oslo, Familieforlaget.
- Langeland, Oliver H. (1949). *Forat i ikke skal dømmes*. Oslo, Heim og Samfund A/S.
- Lenz, C. & Risto Nilssen, T. (2011). *Fortiden i nåtiden. Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Lenz, C. & Risto Nilssen, T. (2011). Innledning: Historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse. I: Lenz, C. & Risto Nilssen, T. red. *Fortiden i nåtiden. Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Midtun, Lisa. (2013). *Hvem eier historien? En sammenligning av fremstillingen av kommunistenes krigsinnsats i Norge og Danmark*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Nikolaisen, Steffen. (2012). «Strålende samhold». *En analyse av hvordan lærebøker for den videregående skole mellom 1945 og 2008 har fremstilt landssvik og hvordan dette har endret seg, sett i lys av historisk forskning, historiedidaktikk og samfunnskontekst*. Masteroppgave, Universitetet i Agder.
- Nøkleby, Berit. (2004). *Krigsforbrytelser. Brudd på krigens lov i Norge 1945-50*. Oslo, Pax Forlag.
- Olsen, Kåre. (1998). *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*. Oslo, Forum Aschehoug.
- Olsen, Kåre. (1999). Da freden brøt løs. Norske myndigheters behandling av tyskerjenter. I Ugelvik Larsen, S. red. *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 275-295.
- Pryser, Tore. (1990). *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*. Oslo, Tiden Norsk Forlag.

- Reitan, Jon. (2008). Okkupasjonstiden – et historiekulturelt omriss. *HIFO – nytt* nr. 2 2008.
- Ringdal, Nils Johan. (1987). *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Oslo, Aschehoug.
- Sagen, Einar. (1947). *Eit politisk fallitbu*. Oslo, eget forlag.
- Sars, Ernst. (1912). Udsigt over den norske Historie. *Samlede Værker*, bd. 1. København-Kristiania, Gyldendal.
- Sars, Ernst. (1912). Udsigt over den norske Historie. *Samlede Værker*, bd. 2. København-Kristiania, Gyldendal.
- Seip, Jens Arup. (1974). *Utsikt over Norges historie. Bind 1: Tidsrommet 1814- ca. 1860*. Oslo, Gyldendal.
- Seip, Jens Arup. (1981). *Utsikt over Norges historie. Bind 2: Tidsrommet ca. 1850-1884*. Oslo, Gyldendal.
- Sem, Leiv. (2011). Norske slagmarker. I: Lenz, C. & Risto Nilssen T. red. *Fortiden i nåtiden. Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 86-101.
- Smedal, Gustav. (1950). *Patriotisme og landssvik*. Oslo, eget forlag.
- Solbrekken, Ingeborg. (2015). *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppjøret?* Oslo, Opera Forlag.
- Steinsvik, Marta. (1946). *Frimodige Ytringer*. Oslo, eget forlag.
- Stoveland, Vegard Orheim. (2014). *Økonomisk samhandling mellom Det Bergenske Dampskibsselskab og tyske myndigheter 1940-1945*, Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Stugu, Ola Svein. (2008). *Historie i bruk*. Oslo, Samlaget.
- Sundet, Olav. (1977). *Johan Scharffenberg. (1869-1965). Samfunnslege og stridsmann*. Oslo, Tanum-Nordli.
- Sørensen, Øystein. (1983). *Fra Marx til Quisling. Fem sosialisters vei til NS*. Oslo, Aventura Forlag.
- Sørensen, Øystein. (1989). Forskningen om krigen i Norge. Tradisjonelle og nye perspektiver. *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 1, 1989.

Sørensen, Øystein. (1989). *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-45*. Oslo, Cappelen.

Sørensen, Øystein. (1991). *Solkors og solidaritet. Høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930-1945*. Oslo, Cappelen.

Sørensen, Øystein. (1993). *Verdenskrig og Velferd. Britiske, tyske og norske sosialpolitiske planer under annen verdenskrig*. Oslo, Cappelen.

Ugelvik Larsen, S. & Danielsen, R. red. (1976). *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget.

Ugelvik Larsen, Stein. red. (1999). *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget.

Ugelvik Larsen, Stein. (1999a). Innledning. I: Ugelvik Larsen, Stein red. *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 9-30.

Ugelvik Larsen, Stein. (1999b). Krigsbarna. Bakgrunn og søken etter egen identitet. I: Ugelvik Larsen red. *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 297-313.

Ugelvik Larsen, Stein. (2009). *De norske frontkjemperne. Fra Østfronten til straffarbeid*. Oslo, Pax Forlag.

Valen, Terje. (1974). *De tjente på krigen. Hjemmefronten og kapitalen*. Oslo, Oktober forlag.

Vaale, Lars-Erik. (2004). *Dommen til døden. Dødsstraffen i Norge 1945-50*. Oslo, Pax Forlag.

Aarnes, Helle. (2009). *Tyskerjentene: Historiene vi aldri ble fortalt*. Oslo, Gyldendal.

[Internettressurser](#)

Pax Forlag (2018) *Finn Olstad* [Internett] Tilgjengelig fra: <https://www.pax.no/olstad-finn.5611258-328168.html> [Nedlasta 23.februar 2018].

Store norske leksikon (2018) *Berge Furre* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Berge_Furre [Nedlasta 16.januar 2018].

Store norske leksikon (2017) *Christian A.R. Christensen* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Christian_A_R_Christensen [Nedlasta 27.september 2017].

Store norske leksikon (2017) *Edvard Bull* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Edvard_Bull_-_1 [Nedlasta 27.september 2017].

Store norske leksikon (2017) *Even Lange* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Even_Lange [Nedlasta 27.september 2017].

Store norske leksikon (2018) *Johs. Andenæs* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Johs._Anden%C3%A6s [Nedlasta 1.februar 2018]

Store norske leksikon (2018) *Samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten i Norge* [Internett] Tilgjengelig fra: https://snl.no/samarbeid_med_den_tyske_okkupasjonsmakten_i_Norge [Nedlasta 20. mars 2018].

Store norske leksikon (2017) *Yngvar Ustvedt* [Internett] Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Yngvar_Ustvedt [Nedlasta 10. november 2017].

[Oversikt over studiemateriale](#)

Bull d.y., Edvard. (1979). *Norge i den rike verden. Tiden etter 1945*, bd.14 i Norges historie. Oslo, Cappelen.

Christensen, Christian A.R. (1961). *Okkupasjonsår og etterkrigstid*, bd.9 i Vårt folks historie. Oslo, Aschehoug.

Eriksen, K.E. & Halvorsen T. *Frigjøring*, bd.8 i Magne Skodvin red. (1987): Norge i krig-fremmedåk og frihetskamp 1940-1945. Oslo, Aschehoug.

Furre, Berge. (1999). *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. Oslo, Samlaget.

Jensen, Magnus. (1965). *Fra 1905 til våre dager*. Oslo, Universitetsforlaget.

Lange, Even (1998). *Samling om felles mål 1935-1970*. Aschehougs norgeshistorie. Oslo, Aschehoug.

Nielsen, May-Brith Ohman. (2011). *Norvegr. Norges historie – bind IV. Etter 1914*. Oslo, Aschehoug.

Olstad, Finn. (2010). *Frihetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo, Pax Forlag.

Skodvin, Magne. (1948). *Det store fremstøt*. I: Sverre Steen red., Norges Krig bd.2. Oslo, Gyldendal.

Steen, Sverre. (1947). *Forord*. I: Sverre Steen red., Norges Krig bd.1. Oslo, Gyldendal.

Ustvedt, Yngvar. (1978). 1945-1952. *Den varme freden – den kalde krigen*, bd.1 i Det skjedde i Norge, Oslo, Gyldendal.